

ЛАЈОШ КЕСЕГИ ПАЛИЛОГОС

Есеји

Naslov originala:
GYÉMÁNTFÜRÉSZ-SZÚTRA
Esszék
Comitatus, Veszprém, 2000.

Избор, превод и поговор
Сава Бабић

Знаш, почев од онога дана када се родимо, почињу да нам говоре какав је свет, непрестано нам причају да се овако и онако ствари забивају; услед тога, природно, не умемо другачије да видимо свет до како нам га други људи казују.

Хуан Матуз

УМЕСТО УВОДА

У минулих дванаест година сам шетао и читao у Мађарској. Листао старе књиге које су мирисале на прашину, свеже расечене часописе на пуној хартији, умрљане рукописе први пут извађене из металних ормана. Потом оно што сам читao и што је било добро, уз помоћ других, обликовао у књиге. Прибирањем, сазнавањем и вредновањем видео сам како се назире бледи круг који је представљао неку међусобну припадност дела умрлих мудраца. С Миклошем Вашархејијем, скупа и посебно, провео сам године у лепим и ужасним мађарским библиотекама зато да бисмо нашли такве људе (ако их већ међу живима нисмо налазили) који ће нам коначно рећи какав је свет, зашто смо овде и где је Бог. Тражили смо све и свакога. Пошли смо од (само)цензурисане књижевности и позоришта, па преко слободе есеја приспели до филозофије (све до теологије) и

поред великих који су бацали сенке, нашли смо круг мађарских мислилаца. Најпре нам је помогао Бела Хамваш - пошто смо желели што више да прочитамо од њега, зато смо почетком 1987. године мучећи се и смејући (организујући из Веспрема и Печуја) уређивали Хамвашев спомен-брой часописа из Сомбатхеја (*Életünk*, 1987, бр. 9). Хамваш нас је одмах предао даље Лајошу Сабоу и Бели Табору, њихово учење се показало теже и гушће. Из неутаживе читалачке жеђи настао је нови избор, спомен-брой Лајоша Сабоа (*Életünk*, 1989, бр. 9-10). После два оваква епохална рада мислили смо да ће се издавачи и редакције отимати о нас. Није се то дододило. Одустао сам од новинарског и уредничког кавеза у коме се табана, повукао се на место историчара књижевности-музеолога - читao сам. Каткада је тешко читати, али је веома добро. Међутим, требало је нешто "показати", зато сам покренуо серију књига под називом *Панонски Пантеон*. Серија је од почетка имала филозофски карактер - и пошто су ме после три године, 1991, најурили из музеја, тако се порушила и последња сувишна тараба - и њен филозофски карактер је ојачао. Нисам знао куда ћемо, али ми је изгледало јасно да има шта да се открива/чита у погонима-радњама-институцијама хунгарске наших библиотека. Све богатије се развијала мађарска филозофска традиција у којој су имена и дела творила круг који је растао, како бисмо све више осветљавали тамне просторе нашега живота који је остао осамљен. Од најбољих текстова мађарских филозофа хтели смо да приредимо репрезентативну читанку. Од добрих текстова, добру књигу. На наш труд одмахнула је руком расправа у часопису *Magyar Tudomány* (Мађарска наука), расправа под насловом "Може ли се рехабилитовати филозофија?" (1991, бр. 3, 4. и 11), из које се узгред испоставило да мађарска филозофија "никада није ни постојала". Два су разлога што сам другачије видео ствар. Најпре, зато што онај који је то изјавио, писао је и пише мађарске филозофске књиге, заједно са својим ученицима уређује мађарски филозофски часопис на високој редини, преводио је Хусерла и Хайдегера, предаје филозофију, држи популарна предавања - дакле целокупна његова делатност: *мађарска фолозофија*. Друго, а ово је важнији разлог, у односу на међународно филозофско (историјско) поље током наших истраживања сусрели смо се са значајним и изворним делима мађарске филозофије. (Али ако и није тако, хтели смо да видимо шта је оно што немамо.) Истина је да је 1992. године објављена наша прва читанка *Глог Мађари*. С поднасловом "Одломци из филозофије на мађарском језику од Апација до Бема",

где нам једна врста несигурности још није дозвољавала да изразимо да, на пример, нарочито текстове Пала Шипоша и у светским релацијама сматрамо извornim (не рефлективним!) радовима *мађарске филозофије*. Али у читанци *Elmész* (Умник) две године касније већ смо у поднаслову назначили да су текстови "Одломци из старе мађарске филозофије". Данас већ видим да мађарска филозофија постоји ако *поред/изнад* рефлективних (другостепених) дела на мађарском језику, превода, часописа, наставе постоје и мађарска извorna филозофска дела. Дакле, мађарска филозофија постоји од када мађарски мислиоци посредством свог проживљеног духовног искуства говоре о човеку, о свету, о Богу. На таква дела су указале наше читанке *Глог Мађари* и *Умник*. У међувремену сам се непрестално рвао с Ничеом. Јасно је било да је свака значајна личност мађарске филозофске традиције била хипнотисана Ничеом, про или контра, свако је био принуђен да се покаже у правој боји. Разрешење сопствене хипнотисаности очекивао сам од мађарских мислилаца. Истовремено сам имао утисак да и до данас на дневном реду мађарска рецепција Ничеа спада у остварење мађарске филозофије која по квантуму пулсира на светској разини. Одговарајући на своје унутарње духовне потребе уредио сам (заједно са Ђерђем Кунстом и Шандором Лацкоом) *Ничеову ризницу* (1996), чији је "нузпроизвод" био Ничеов спомен-брой часописа *Ex-Symposion* са *Сумраком идола* (1994) и каснијим издањем *Генеалогија морала* (1997). Паралелно с Ничеом интересовала су ме остварења мађарске филозофије десетог века. Нарочито како би се делима могла приказати "зaborављена ренесанса" Ханаковог типа. Од многих могућности најпогодније је изгледао очарајући низ полемичких састанака часописа *Athenaeum*, у првом реду због њеног богатства и компактности. Опет сам се удржио с Ђерђем Кунстом и Шандором Лацкоом, наше резултате су нијансирала истраживања Ласла Переца, и тако се родила *Атенеум ризница*. За сада последња књига *Панонског Пантеона* објављена је крајем 1999. године под насловом *Факат и тајна, сабрани текстови и предавања Лajoша Сабоа*. Ова књига не само да је бисер муга досадашњег издавачко-уређивачког рада, него је можда значајна и за друге.

За мене је списак имена најзначајнијих мађарских мислилаца: Ласло Борош, Денеш Фаркашfalви, Вилмош Фитош, Бела Хамваш, Шандор Хорват, Шандор Мараи, Ласло Мартон Пакозди, Јене Хенрик Шмит, Лajoш Сабо, Бела Табор, Миклош Вархеји, Бела

Залан. Често им се враћам и, како каже Лajoш Сабо, стижем с пуним кабловима.

Веспрем, пролеће 2.000.

НЕКРОЛОГОС

Бела Хамваш, Лajoш Сабо, Фридрих Ниче

БЕЛА ХАМВАШ - МАГАЗИОНЕР У ИНОТИ

ЛИЦЕ ЕДЕНА. Сва места на свету некада су била једно лице Едена и миленијуми су морали минути да би човек могао да изговори име једног места, ону једину реч која није ништа друго до она сама која је клањање човека пред генијем места. У пределу које је опустошен и који зрачи упорном туђином, ако другачије не може, посматра нас негдане лице Едена ма и преко једне једине ломне влати траве, и на оном кобном месту где се догађају пресудни ударци, које је заливала проливена крв и самртни зној. Име места у себи скрива и разглашава своју судбину. Предео, шума, поток, поље и брдо немо поручују: проклет да си, човече, због онога што си ми учинио.

ХЛАДНО БРДО. Налази се у Бакоњу, суво и голетно, хладно и неплодно, непрекидно дува ветар, као да се овде гомилају све олује Бакоња. Овде, за изградњу електричне централе у Илоти, подно Хладног брда приспео је Бела Хамваш 1951. године. Баштован сентандрејског воћа тек је овде нашао посла који му може пружити минимум за живот. У колективном лудилу доба, у атмосфери политичке сумње није могао даље да се скрива у ранијој егзистенцији, морао је да ступи у земни пакао, у свет барака за изградњу електричне централе. Звучник се дероа од ујутру у шест до увече у десет, а четири хиљаде пет стотина људи су дневно по дванаест сати газили блато, рили, теглили земљу, утрајивали армирани бетон. С овога брда је писао једном свом пријатељу: "Центар је крчма и продавница. Овде се налазим у маси која је лишена храма. Прикупљам речи које се овде најчешће чују, наравно, скаредности, и у поређењу с овим војска је била веома фино место... Мислим да мален број људи пролази овде без унутарњих оштећења.

Лудило, комичност и морални мрак потпуно су једнаки. Све то у суштеству ће да се човек не би могао ни освестити."

ПРОТОН ПСЕУДОС. Бела Хамваш није први пут био у паклу. Године 1916. доспео је у војну болницу у тешком нервном шоку, годину дана касније, негде у Словенији, војни железнички транспорт је погодила бомба, њега је ваздушни притисак трајно оштетио. Вратио се кући и почeo да чита Канта, Рембоа, Достојевског, Шопенхауера а пре свих Ничеа. О овоме времену је после педесет година писао: "Као да се данас збило, тек што сам навршио двадесет година када ми је у библиотеци, ни не знам како, доспела до руку Кјеркегорова студија *Критика времена*. Нема друштва, нема државе, нема поезије, нема мишљења, нема религије, оно што постоји јесте кврна и лажна збрка. Тачно тако, помислио сам. Али то је некада морало да започне. Почео сам да тражим тамну тачку. *Протон псевдос*, односно прва лаж. Био сам тада у кризи, и од тада из ње нисам изашао. Открио сам да је данас бити присутан могуће само тако ако се стварност прихвати у целини. Пошао сам уназад од средине прошлог века до француске револуције, до просветитељства, до рационализма, преко средњег века до Грка, до Јудејаца, до Египћана, до примитиваца. Свуда сам нашао кризу, али је свака криза указивала још дубље. Тамна тачка се налазила још даље, још даље. Починио сам карактеристично европску грешку, тражио сам тамну тачку изван себе, иако је била у мени..."

МАЂАРСКИ ХИПЕРИОН. После рата студирао је мађарски и немачки, слушао предавања на медицини, теорију музике на конзерваторијуму. Дипломирао је 1923. године, три године био новинар листа *Будапести наплд*, од 1927. постао је библиотекар Градске библиотеке - коначно је могао да чита и да пише: студије, есеје, критике, али у првом реду да по часописима објављује есеје. Заједно с Карољем Керењијем основао је круг *Сзигет* (Острво), духовни савез који се напајао класичном грчком баштином, којем су се прикључили Антал Серб, Ласло Немет, Денеш Кевенди, Аладар Добрович, Антал Молнар и други. Према њиховим замислима круг је настao попут мађарске варијанте прерафаелита, а још више попут Георгеовог круга, али током излажења њихове публикације (*Сзигет*, 1935-36) испоставило се да се духовна заједница не може реализовати. За Хамваша је то био други ход по паклу. О својим горким искуствима пише у писмима *Мађарског Хипериона*: "Ево ме

у овом народу, у овој земљи, свака моја намера је остала без резултата, свака моја реч је узалудна, сваки мој план је сломљен, пропао сам, неопажен, сувишан и непознат." Ни сада није избегао кризу, јер увек вреди суючи се само с најтежим. Зашто је постао немогућ његов план духовног заједништва? Зашто нисмо у стању да примимо к знању једни друге, да се упознамо и да следимо једни друге? Да ли треба бити мртвав да бисмо овде уопште били неопходни? Само ме онда саслушају ако већ нисам овде? Заједнички духовни живот, непосредност није могућа - о овој најнижејој тачки је писао: "Заједница, Ја и Ти свуда су на свету природна основа и тло из којих израстају живот и судбина. Једино код нас нису. Овде је то највећи задатак. Има нешто у овој земљи што човека веже, много више него било где на земљи, али иста та земља која тако чврсто веже, она разрива везе између човека и човека. Овде нема Ја и Ти." Не остаје друго до само осамљеност. Нема другога до само ово једно једино. Сам. Осаму мало њих издржи. Бити сам значи остати удвоје с Богом. Остати удвоје с речима Сина.

ПРОСЈАК. Током тридесетих-четрдесетих година Бела Хамваш је објавио готово три стотине есеја. За њега је писање било молитва и јога вежба. А осама место из којега нема бекства; а свет место које омогућава осаму. За време Другог светског рата три пута је позван у војску, али га то није омело да преводи дела Лао-цеа, Бемеа, Хераклита, Конфучија, Еноха. За време рата је објављена његова прва књига есеја, *Невидљиво збивање*. Тада је започео велики подвиг чији је збирни назив: *Велика ризница предака*, и настављао га све до шездесетих година. Његово дело представља превод најважнијих књига свете баштине уз уводне коментаре написане уз њих. Године 1944. побегао је из Немачке и вратио се у опсаднуту Будимпешту. На пакленом врхунцу опсаде бомба је погодила његов стан изграђен у пристранку. Бегунац је стајао међу сагорелим, разбацаним књигама и белешкама и све је схватио. У једном од есеја збирке *Силентиум* пише: "У тамној години пропало је све моје имање. Налазио сам се у снегу и вриштао сам од бола и страха, као Јов, и позивао сам Бога и бацао се у снег, јер сам осећао да ме није саслушао... Постао сам просјак. Уништен је свет поседовања. Али сам релативно брзо успео да схватим да тек после уништења света поседовања човек може да ступи у свет бивства... Никада се не бих умео одрећи... Неко је згребао с мене власништво. И кожу с њим, али добро... Ефективно постојање могуће је тек после потпуног обрачуна с поседовањем. Ту

започиње стварност." После трећег хода по паклу започиње стварност када више ништа немам и не треба ми ништа. Бела Хамваш више никада није дошао до свога стана и више није скупљао књиге.

АФЕРА ЛУКАЧ. После kraja rata mogao je da zapochne široku duhovnu aktivnost. Uređivaо je seriju *Male studije "Univerzitetske štamparije"* (ponovo objavljena 1990. godine pod naslovom *Evropska radioionica*). Pribrojao je meditativni objekt pod naslovom *Antologija humana*. Učestvovaо je u radu obnovljenog Filozofskog i Efestičkog dруштва; bio je teoretičarski usmerivac "Evropske škole" koja je objedinaвала modernu maјarsku likovnu umetnost; od 1945. godine u zasnovanim "razgovorima четвртком" pokusao je da, zajedno s Lajoшем Сабоом i Belom Taborom, izvrши potpuno razumevanje modernog doba i razradu zadataka duha; odrжава интензивну vezu s Нандором Варкоњијем i његовим учеником, Шандорем Верешем. Али се 1948. godine ponovo otvoraju vrata pакла - Ђерђ Lukač je u polemичkom спису одбациo књигу Беле Хамваша (и Каталин Кемен) *Revolucija u umetnosti*. Хамваш је jасно одговорио на poraznu kritiku: "Започели smo i naстављамо takav подухват чији прави значај Ђерђ Lukač i ne razume... Prvi i drugi period Ђерђа Lukača su protivречни. U prvom on iz umetничког бића креће ka друштву, у другом из друштвеног бића ka umetnosti. On ne može da premosti protivречност time што danas друштвено биће назива примарним. Претпоставимо, sutra Ђерђ Lukač ponovo ode, vratи se после izvesnog времена i tvrdi da nisu primarni ni umetничko, ni друштвено бићe, него будизam. Kakav da буде наш stav u tom slučaju? U razvoju mišljenja Ђерђа Lukača postoji ili nedoslednost ili nedostatak stalnosti, jer ne vidimo zapovest prihvatljivom. Međutim, ako ствар није таква, protivречnost između dva perioda postoji i to зато што, како je na почетку требalo naglasiti, свemu tome недостаје осовина. Где bi требало da се налази осовина? E, - jestе: u личности. Odavde потиче dogmatična ortodoksiјa Ђерђа Lukača. Bezанost личности u сваком

случају води u dogmatičnu ortodoksiјu." - Последица: moraо je да замукne, приморan je да оде u пензију i лишен je права da објављујe и da сe бави ureђivačkim послом. Međutim, sve to више није имало утицаја на његов начин живота, пријавио се као земљорадник i бавио се воћем u једном врту u Сентандреји. И радио je даље, a док je обављао послове u врту, писао je роман *Kарневал*, дело о универзалном вртлогу бића i људске katastrofe, u којем човек преступа преко прага - kada нико постајe неко.

УЧЕНИК. На градилишту електричне централе u Иноти Бела Хамваш je био магазионер, то je била спољашњост, a оно што онда није било видљиво: kada год my je допушtao магазионерски посао, kрадом je читao, преводио, писао. У отскринutoj фиоци стола увек отворена књига, свеска, перо. Учио je санскрт и хебрејски, ноћу i зором, поред магазионерског посла, припремао je дело *Велика ризница предака*: преводе *Веда*, *Санђа карике*, *Сефер јецире*, *Катхака утанишаде*, *Будних говора...* Ako je свет луд, човек не мора безусловно да полуди. Магазионер je себе сматраo учеником коме bi било потребно bar четрдесет година како bi могao по највећим библиотекама планете da сачини свој radni plan. A онда bi требalo da научи још неколико језика, више њих да усаврши, jer "svaki језик зна нешто што само он зна, нико сем њега". - Под ветром koji сe обарао с Хладног брда puцкетале су i праштале бараке, магазионер je, поред терета казне, припремао свој plan o путу који бисмо могли назвати просветљењем. План je био следећи: "Темељно и коначно треба научити санскрт, хебрејски и грчки. У библиотекама Базела, Париза, Лондона, Рима, Калкуте, Пекинга, Кјота трагати за одређеним траговима без улажења u подробности. Потом bi уследило само учење. Tome бих посветио сто педесет година, и, чини mi сe, da бих сe припремио, дневно бих морао да radim десет сати. Одмор уз клавир, галерије i купање у мору. Било bi mi потребно педесет година да путујem, и то не da на поједином mestima останем по tri дана, него bar годинu дана. Потом бих сe већ усудио да учим друге, jer бих имао bar нешто што поуздано знам. Ko тако не radi, несавестан je. Учио бих петнаест-dвадесет младићa којe бих сам позвао sa свих страна света, и стотину година bi билоовољно да проконтролишем da сe мојe идејe испуštaјa, или ne. Сада бих сe већ осећaoовољно сигуран da својe дело писменo конципирам. У својoj четиристотој години, uz помоћ ученика, могла bi da започне реализацијa дела. Oвих шездесет-sедамдесет година, коjima

располаже човек да би изразио своје духовне снаге, ништавно је..." - Каже се, ако истински човек дуже времена борави на једном месту, онда се - ако и не одмах, можда тек вековима касније - дух тога места мења. Бела Хамваш је четири године био магазионер у Имоти, подно Хладног брда. Данас, четрдесет година касније, не види се никакав знак промена. Нека неко погледа после четири стотине година.

ПАТАМ. Дело рекапитулације. Написао га је у сутон живота, први део (34 есеја) између 1959-1960, други и трећи део (11 есеја) између 1964-1966. године. Ванредно проблематично својство наслова дела није очигледно; чак као узор, пример, могао ми је послужити за оснивање једног часописа.

Наслов дела упућује на библијску баптистину јовановаца, свом снагом жели да се с њом повеже. Генеалогија Новога завета тежак је и деликатан задатак, сада је доволно навести Откривење, 1:9: "Ја Јован, који сам и брат ваш и друг у невољи, у царству и трпљењу Исуса Христа, бијах на острву које се зове Патам, за ријеч Божију и за свједочанство Исуса Христа." Хамваш бира за наслов свога дела име онога острва које је већ - испуњавајући непоновљиви духовни ранг - *заузето*. Никада се више за друго не може употребити.

Ако доследно спроведемо аналогију, на основу датих егзистенцијалних координата, онда ћемо добити исправан наслов Хамвашевог дела. Није *Патам*, него је могло бити: *Тисапалкоња* (или *Имота*, или *Будимпешта*, или *Мађарска*). Спроводећи до краја аналогију, потпуно људско оштре стање дела јесте следеће: "Ја Бела Хамваш, који сам и брат ваш и друг у невољи, у царству и трпљењу, бијах на острву које се зове Мађарска, за реч Божију и за сведочанство Исуса Христа."

ЛАЈОШ САБО - МАЂАРСКИ АСМАГАРБХАЦА

ДУХОВНА КОНФИГУРАЦИЈА. Беме, Паскал, Бадер, Хаман... Маркс, Достојевски, Кјеркегор, Ниче... Вајнингер, Берјајев, Ебнер, Розенцвјаг, Бубер, Розеншток... и мађарски платонизам: Ади, Јене Хенрик Шмит, Лајош Филеп, Ђерђ Лукач, Бела Залаи, Лајош Вајда, Шандор Карабочи, Кароль Кереньи, Бела Хамваш, Антал Молнар, Мењхерт Палађи, Ђула Пиклер, Бела Барток, Јанош Хок ("као истраживачи-пионири чисто духовног живота, противници

владајућег мамонизма, распомамљеног епигонизма и паразитизма") као изабрани школски другови духовног роматицизма Лајоша Сабоа, очеви без потомака и браћа по Авељу.

КОРЕКТИВ. "Суочени с човековим емоционалним, вольним и мисаоним светом једног великог откривача најпре треба да избегнемо две грешке. Прва грешка је свесно-несвесно *порицање* целокупног животног дела под изговором поштовања *не узимајући у обзир* поптовање животног дела осталих водећих духова."

ЕНЦИКЛОПЕДИЈСКА ОДРЕДНИЦА. Лајош Сабо рођен 1. јула 1902. године у Будимпешти. Године 1919. искључен из више занатлијске школе. Почетком двадесетих година суделује у илегалном комунистичком покрету. У првој половини двадесетих година помоћник у књижари у Будимпешти и Бечу. Између 1928-30. члан круга *Рад* Лајоша Кашака. Објављује два текста у *Раду* (један написан заједно с Палом Јустусом). У ово доба упознаје Карла Корша. Године 1930. с више другова искључен из круга *Рад*. Тада заснива своју опозицију коју целог живота наставља без прекида. Године 1931-32, у два маја, неколико месеци борави у Берлину и Франкфурту. У Франкфурту студира на "Institut für Sozialforschung". Године 1933-34. предузима научно путовање у Беч и Париз (где станује заједно с Лајошем Вајдом). Између 1935-37. године ожењен Кларом Балинт (која ће се касније удати за Антала Серба). Године 1936. заједно с Белом Табором пише и објављује књигу *Отпушњица против духа*. Године 1937. објављује дело *Логика вере - Теоцентрична логика*. Године 1938. жени се Магдом Палош која умире 1946. године. Године 1940. мобилисан у радну јединицу, али је после неколико седмица отпуштен због туберкулозе. Од маја 1941. године болестан, заједно с Лајошем Вајдом, лечи се у новој "Болници светога Јована". У пролеће 1944. године депортован у Аушвиц, одакле је ослобођен крајем јануара 1945. године. У јесен 1945. године, заједно с Белом Хамвашем и Белом Таборем, покреће серију "разговора четвртком". Године 1946. објављује два текста: *Књижевност и ужас* (часопис *Диаријум*); *Уметност и религија* (часопис *Моусеон*). Од 1946. младим полазницима држи семинаре из различитих подручја: психолођија, теорија вредности и знака, политичка економија, егзистенцијализам и индијска баптина, критика теорије скупова и концепција матезиса језика, схвatanje историје и теорија покрета, призматика. Године 1954. настају његове

прве калиграфије. Године 1956. ступа у брак с Агнеш Полгар, крајем године заједно са супругом напушта Мађарску. До краја 1957. године борави у Бечу, а потом до 1961. године живи у Бриселу. Године 1960. кружна тура по Немачкој, излаже своје калиграфије у Минхену, Дортмунду, Хамбургу и Хагену. Године 1962. настањује се у Диселдорфу. Године 1966. отворена изложба његових калиграфија у Паризу. Умро је 21. октобра 1967. године у Диселдорфу.

ПРЕВОД. Хронолошки први сачувани рад Јајаша Сабоа јесте превод који није он потписао, него директор издавача-штампарије. Једно од темељних дела К. Маркса, *Увод у критику политичке економије*, први је превео за мађарске читаоце. У предговору и белешкама већ се назире доцније маркантно постављање духовних темеља. Дело је превео зато што ни у једном другом Марковом тексту није нашао практичну критику с гледишта радничке класе приказану тако тачно и обухватно, која се односи на грађанско друштво, његову политичку економију и схватљење света. У белешкама је показао да Маркс не приписује већу збильу материјалној производњи, није је сматрао значајнијом од духовне производње. Тотални неспоразум, фанатично неразумевање марковске терминологије раздваја "базу" од "надградње". Мада је реч само о аспектским разликама а не о садржинским диференцијама. Производња као корисна апстракција, јединствени марковски појам за теорију сазнања света, кључ је за његово схватљење целине друштва у којем се материјална и духовна производња могу посматрати истовремено. Критичари Маркса, који се могу узети релативно озбиљно, "који се нису бавили празном демагогијом, или нису прости неспоразуми, већ су се унапред одрекли стварног приступа марковским мислима када, на пример, Марково схватљење база-надградња користе као просту фаталистичку теорију". Ортодоксизацију Маркових метода није извршио Маркс, али је отворио пут и простор за терор својих средстава. Марковска теорија, као свака духовна конструкција, пала је у пракси, због тога се отуда о њој не може просуђивати.

ОПТУЖНИЦА ПРОТИВ ДУХА. Књига провокативног наслова и тона објављена је 1936. године, о њој је написао приказ Бела Хамваш, који је наменио часопису *Bála* (Одговор). Хамвашу је рецензија враћена с примедбом да се о младим ауторима, о њиховој

првој књизи не може писати тако похвално. Када се књига појавила, Јајаш Сабо има 34 године, Бела Табор 29. Два аутора су се подухватила да стргну вео и невиности с оног јединог чиниоца који је у разореном свету до сада остао интактан: са духа. Програм књиге у облику већ се појављује и у белешкама Јајаша Сабоа уз превод Маркса: "Шта је радикализам?... Хватљење ствари у њиховом корену. А корен је сам човек." Из овога радикализма је рођена *Оптужница*, која се нашла суочена с опасном и беспримерном духовном кризом Европе у оном тренутку када су наука, филозофија, уметност, религија једнообразно постале неосетљиве према дубинском оживљавању стварности. *Оптужница* је указала на скуп проблема у који се трансформисао темељни осећај несигурности, који се у људској свести и у материјалном свету манифестовао посредством духовних структуре. Овде је пресудна дијагноза, опис, откривање, али је крајње пророчанство, као предлог за решење (изјава рабина Нахмана саопштена у фусноти: *логоцентрични живот!*), у овом свету сиромашном пнеумом, неприметно је падање звезда. *Оптужница* је, као и свака добра књига, сажета и интензивна. Поглавља књиге од три дела у обрнутом смеру: географија савременог духовног живота, испитивање теорије и праксе, и духовна аутархија - духовни клиринг (буђење духовног живота). Ако испитамо географију духа, испоставља се да у свакој науци, свакој филозофији, свакој теологији недостаје један једини предуслов, рашчишћавање питања шта се подразумева под "човеком". Ово питање се не може поставити због чинионице недостатка, него зато што се не може знати ко говори, и онај који говори колико је истоветан с "речју". Ово питање постаје сасвим сувишно онда (пошто је "човек" најпразнији појам) ако је говорно лице превазишло доживљај "ја сам" и покорило се с поштовањем своме "ја", сазнало празнину средишта свога бића, не пита у огледалу самог себе, јер су "ствари" духа дубоког значаја и у погледу на њега, оне чекају осведочење, потврђивање. Бит наука је у првом реду егзистенцијално питање, од њих не можемо да се ослободимо, не желимо. Аутори *Оптужнице* се готово неосетно, али богато ослањају и на Буду када кажу: теорија је - посматрање; пракса - не-посматрање. Код Буде је ово двоје једно, за Европејца је то неспориво двоје. Аутори овде одбацију захтев јединства, будући да иде уз духовну мању вредност, а истовремено захтевају примат теорије ако дух одиста жели да опстане. За Европејца - веома вероватно - нема излаза из овога ђаволског круга. Европски дух

зашта не заслужује друго, само оптужбу. Али да ли је могућа таква позиција одакле се то може учинити? Само изнутра из духа, са загонетног места и без ефекта. Спома други задаци очекују дух, између елита и обездуховљених маса треба остварити клиринг, који ће успоставити равнотежу, извести Европу из кризе, зауставити процес обездуховљавања. *Оптужница* у овој тачки заузима став наспрот апокалипсиса, и тиме проширује круг апокалипсе, појачавајући снагу и преузима на себе есхатолошки задатак. У књизи постоји један веома битан, и за њу само применењен захтев, који ословљава слободну вољу која почива на личној етици, чија је слобода у овоме: "Некакњено се не може хтети мало." *Оптужница* је камен међаша мађарског духовног живота који подстиче на самоиспитивање оне који живе од духа тиме што остављају на граници, и кога воде даље. Да ли даље живе комфорним самоубиством духовне аутархије или прихватају непоузданост преступања преко границе уз скидање на голо. Много говори ово ћутање које је завладало око књиге.

ЛОГИКА ВЕРЕ. Годину дана после објављивања *Оптужнице* појавило се можда најближљивије написано дело Лајоша Сабоа, *Логика вере*. Судбина овога дела, као и судбина свакога значајног филозофског рада на мађарском језику, јесте потпуна непознатост и равнодушна непримећност, или неосетљива заборављеност. Логика вере изводи на пут и циљ јој је обожење човековог сазнавања, мишљења, знања. Божанска логика осветљава да је јабука само познавање а не сазнавање. Унутарње сазнавање схватања вечне логике, логика и сазнавање су нераздвојиви. И логику вере је погодила катастрофа да ју је ново доба у безличној подели рада одвојило од сазнавања. Духовни реалитети (код Аристотела још једном, последњи пут, јединствени): сазнавање, истина, бивство, Један, схватање, воља итд. - безличном диференцијацијом су као филозофске под(земне)науке: логика, онтологија, психологија, етика, теорија науке итд. паље у плодне жрвиње. Научно-стручна логика је плод расула вере, "дегенерација вере значи и дегенерацију логике". Логика вере језик сматра духовним реалитетом, у којем неразрешива питања логике постају разрешива као споредни производ разрешивости једног крупнијег питања. Логика вере, за оне који поричу биће личног Бога, о доказу-захтеву личног исказује да доказ-захтев дели свет на два дела: једним његовим делом треба доказати други. Апсурдност је очигледна. Не само што атеисти нису обавили овај научни посао којим би рашичили шта подразумевају под

бићем, шта под личним, и шта уопште подразумевају људи, пророци, мистичари, свете књиге под Богом. После проблема истоветности, целине, сличности, противречности, књига од 36 страница, трећину свога обима, с посебним нагласком, посвећује анализи воље. Само човек, сем Бога, има слободну вољу, схватање и воља подржавају једно друго. "Свака воља, сваки поступак почива на схватању, на хијерархично и перспективно рашичаном разматрању. Отуда је поступак могућ само до оне мере до које се пружа губер схватања, хијерархичног и перспективног разматрања." Свака друга прекомерна намера остаје с ове стране. Лично схватање и лична воља човека који је измирен с вољом Бога одређује границе сазнавања. Онај ко прихвата логику вере, открића етику сазнавања, измириће се с грехом који је већ Христов.

БИБЛИЈА И РОМАНТИКА. После рата формирало је необично друштво, у Будимпешти, у једном стану у центру града. "Разговори четвртком" Лајоша Сабоа, Беле Тabora и Беле Хамваша јесте чудо збивања мађарског духа. "У нама тројици је потпуно знање модерног доба постало актуелно, и били смо информисани не у имагинарном простору, него међу стварним историјским отпорима. Ми смо ову заједницу, уз пуну свест шта чинимо, називали Црква, у опрезнијој концепцији Беле Тabora, пре-еклезија..." (Хамваш). Поред саблажњивог самоодређења разговора четвртком, не мање је саблажњив писани фиксирани текст уводног предавања Лајоша Сабоа, *Библија и романтика*, чија је скица настала за време рата. У предавању је традиционална црта духа добила тих и звонак нагласак: "Дух не тражи, него даје, и то му никада не досади! Дародавац ојача!" У овој формулатији готово се чује глас апостола Павла. У овом предавању Лајош Сабо је покушао да скицира унутарње узајамне везе духовних, друштвених и економских проблема - од библије до Библије. Показао је да је свест духа о себи, истраживање, трагање, у вртлогу ошијености било основа сваког људског постојања. У романтичном периоду, на прекретници 18. и 19. века, када су слободни духови ванредно згуснуто наступали, како би, придржавајући се нити традиције, могли започети откривање универзалних путева, ове личности "карактерише међусобно непознавање, међусобно не-настављање, међусобно не-признавање". Трагачи за библијским временима знали су једни за друге, међусобно су се познавали, настављали једни друге, међусобно се признавали. Све је то потпуно нестало у 19. веку, до тада је латински

језик још чувао нешто од над-авијонског. После библијских времена "апсолутно је ослабила тежина речи". Пупак који је етику везивао за религију прегризли су хитри пацови, ту релативну етику засновану на самопревари, на лицемерју, на лености живота и мисли. Нови (стари) лирски и савесни захтев романтике хтео је да релативне етике врати на апсолутну етику. Лajoш Сабо је (на основу Бадера) основну функцију духа видео у савести, што је заједничка тачка религије и етике. Истовремено у доба романтике изгубила се мера савести "Води или следи!" Везујући се за осамљене изасланике романтике, њиховим очима истражио је изворишта следећих времена. Сем њега, нико више није истражио строге узајамне везе Библије и индустријске аксиоматике, Библије и политичке економије, Библије и производних односа. С производних односа је уклонио мамонистички детерминисани материјалистички поглед на свет, истовремено је природне науке обухватио превредновањем теорије сазнања, и тиме их је рахабилитовао, јер их је учинио основном фазом индустријске производње. Економоцентично схватање света поново је везао за духовне корене, вратио га универзално прихватљивим и прихваћеним нормама, тиме је спасао самопоштовање духа. Утврдио је да духовни живот није постао анархичан због своје спољње непризнатости, него зато што су изасланици духа, спутани духовним власништвом, започели селекцију један другоме наспрот и добили је по цену неприхватања и неспоразума. Али Лajoш Сабо каже да се овим узмицањима, затварањима, самоубиствима рађа нова унутарња патња, ова нова патња духа може да пробије блокаду неосетљивих живота, и дух се може вратити опет својим изворима. Ово покајање је у току. Где? "Овде. У једном широко схваћеном мађарском средишту Средње Европе. Мађарска је постала погодна посуда и поприште сукоба за обновљање духовне традиције Истока и Запада". Покајање како бисмо свој живот могли вратити и следити до библијског схватања света и живота - у току је, али исто тако може пропасти као и било када раније, јер је ово место овде само "погодна посуда", могућност. Лajoш Сабо је једном рекао: "ако не прети опасност профанизације, онда можемо рећи: најпре потражите царство Божије!"

АСМАГАРБХАЦА. Бела Хамваш каже да је "човек какав је Лajoш Сабо у хинду култури називан асмагарбхака. Рођен од стene, и од стene је чврсте као камен. Сам по себи је немоћан и нем и непокретан. Увек је потребно да постоји неко или нешто, ко ће или

што ће одвалити парче стene. Треба га ословити... " За то више нема могућности. Али постоји друга могућност, пустимо да нас ослови и покупимо срчу. Јер је Лajoш Сабо био први мислилац који је извршио обухватну критику Маркса, а касније ју је проширио у радикалну критику гледиша Берља Лукача. Саосећајући с Марковим мишљењем, ово схватање је сравњивао с критиком доба Ничеа, Кјеркегора и Достојевског. Четири велика критичара 19. века, као и представнике романтике следио је уназад до библијског мишљења, и његове околине. Поспешивао је откривање хришћанске баштине и њено укључивање у савремени духовни живот, оне баштине која се може означити именами Екхарта, Кузанског, Бемеа, Бадера. Изградио је теорије "матезиса језика" и "индустријске аксиоматике" (названа по њему), којима је значајно предухитрио средином 20. века и потом дефинисана сазнања у теорији науке, у аналитичкој филозофији, у филозофском структурализму и деконструктивизму. По срчи наслућујемо стenu.

*

Пуца ми снова кожа,
тражи незасита
земљу, мада ју је млела
у мени опет змија.
Лазим већ прахом и травом,
на пут ме глад тера
да те се нагутам, замљо,
земљо, храно моја.

Ниче: Други свлак

КАКВО ЈЕ ТО ЧУДО НИЧЕ? - питаши ме и не умем да одговорим. Не може се другачије ни када о њему говорим устима других. Могу да кажем оно што су рекли, и у међувремену ћеш можда чути о чему ћутим. Полазим од Хајдегерове књиге о Ничеу која има велики значај, где Хајдегер, у 3. поглављу, под насловом "Воља за моћ као знање", у првом подпоглављу које је добило наслов "Ниче као мислилац испуњења метафизике", пише: "ко је Ниче и нарочито ко ће бити, сазнаћемо онда када будемо у стању да замислимо ону мисао коју је обликовао у изразу воља за моћ. Ниче се никада неће моћи сазнати ни посредством збивања из његовог живота, нити приказом садржаја његових текстова. Нећемо сазнати ни онда, чак и не треба да сазнамо ко је Ниче, ако помишљамо само на његову личност, на његову историјску фигуру, на психолошки објекат и његове производе. Али причекајмо..." На питање "Ко је Ниче?" Хајдегер - што је показао Дерида у тексту "Тумачећи потписе два питања" - даје одговор да је он врхунац јединства западне метафизике. Дерида мисли да Хајдегер овом стратегијом жели да спасе Ничеа од сопствене, индивидуалне судбине, али та судбина остаје двозначна: "Како би спасао Ничеа од двозначности, Хајдегер потпуно тумачење Ничеовог јединственог, суштинског мишљења усмерава на следећи аргумент: ово мишљење одиста није превазишло крај метафизике: чак је и оно само једна велика метафизика, иако упућује на њено надвладавање само утолико да је помоћу ње у стању да остане на најонштријој граници планинског гребена. Другачије речено, остати у потпуној двосмислености." Дерида мисли да Хајдегер истовремено жели да спасе и да ослободи Ничеа, међутим "заједно са спасом Ничеа иде и његово губљење".

Оно чemu ћу се ја овде трудити да се прикључим, најједнозначније је могуће - "Ниче се никада неће моћи сазнати", и можда заједно с његовим не-спасавањем може ићи и његово не-губљење. Преостаје, дакле, оно што се каже за њега на основу тога... - чак ако је то као тражити трагове змијиног свлака на влати траве, који је наша змија већ одавно одбацила. И чекати, јер човек свој велики доживљај живота може да сачува док грицка влати, у бутању. Јер сваким казивањем се повећава невоља. Шта то каже Ниче у делу *Ecce homo?* "Какво пустошење и каква градња долазе после мене".

"PETÖFI KENNEN GELERTN." - бележи Ниче осамнаестогодишњак. Четири Петефијеве песме (*Волео бих оставити; Ти си, ти си, гаравушо; Ти беше...; Облак се спушта*) из циклуса *Облаци* компоновао је у двадесетој, као божићни поклон мајци и сестри. После двадесет четири године у делу *Ecce homo* пише: "Када год трагам за својствима супротним мојима, за обичним, непредвидљивим инстинктима, увек их налазим код мајке и сестре - своју божанску суштину бих хулио ако бих осећао сродност с овим олошем. (...) Мајка и сестра значе најдубљи укорењени изговор према мисли о вечној повратку, према овој мојој одиста дубокој мисли." - Није компоновао само Петефијеве песме, него и песме Бајрона, Пушкина, Шамиса и других. Хуго Мелц, каснији филозоф из Коложвара, који је заједно с Ничеом студирао на лајпцишком универзитету 1865-66. године, говорио је својим студентима да су Петефијеве песме уз Ничеову клавирску пратњу "биле омиљене". Усмено предање о Мелцу сматра да је Мелц превео Ничеу песму *Волео бих оставити*. Мелц је, годину и по млађи од Ничеа, касније постао члан америчког филозофског друштва, лајпцишке филозофске академије, трудио се у првом реду да иностранство упозна Петефија. Ако се и није међу њима успоставило пријатељство, улога Мелца могла је бити у Петефијевој опцији младога Ничеа, као што није незамисливо пак да је можда Ниче Мелцу скренуо пажњу на Шопенхауера. Наиме, десет година касније, готово истовремено су објавили своје сторије о Шопенхауеру. Ниче указује да је прве ретке Шопенхауера читao за време бонских и лајпцишских студија, и то спадајући у оне читаоце Шопенхауера "који после прве прочитане стране сваке његове књиге одмах поуздано знају да ће прочитати сваку књигу овога аутора". Истовремено, Хуго Мелц, декан филозофског факултета у Коложвару, овако започиње своје предавање: "Господо! Да ли су

достојни великог духа она скивена црина слова иза којих се први пут самостално појављује Шопенхауерово име у једној универзитетској ученици?" Мелц иначе никада није писао о Ничеу, бар такав спис није нађен, али је својим студентима често говорио о њему на семинарском часовима и за време личних дискурса. Било је у томе неког заједничког става: Шопенхауер и Петефи као два власпитача? У Ничеовом случају Петефи се може узети као власпитач само у ограниченој смислу. А ни говора не може бити о ономе што Ђула Корниш покушава силом, према њему се могу упоређивати Петефијев *Апостол* и Ничеов *Заратустра*, чак имају истоветну "филозофију историје". По томе што је Ниче читao у преводу на немачки одломак *Апостола* не следи ништа до да је могао добити (можда значајан) импулс од мађарског песника. После студентских дана Ниче никада више не помиње Петефија. Задовољимо се тиме да је у осамнаестој години, говорећи о суштини музике, забележио да су демонски карактер ове уметности најверније изразили Хелдерлин и Петефи.

ФРАНЦ ЛИСТ. Ниче као гимназијалац у школском кружоку држи предавање о Листовом делу *Симфонија Данте*. Као седамнаестогодишњак тражи од мајке као божићни поклон портрете Листа и Вагнера. Продукцији младога Ничеа припадају један мађарски марш и композиција за клавир, и неколико мађарских музичких скица. Годинама га заокупља план *Симфоније Ерманарих*, за коју су му узори Листова дела *Хунгарија* и *Симфонија Данте*. У једној белешци о своме плану пише да под утицајем Листа "у сваком случају нису Готи, Немци они које сам приказао, него су - смен да тврдим - мађарски ликови". Почетком 1869. године и лично се упознаје с Листом, коме шаље своје књиге. Приликом објављивања *Порекла трагедије* Лист пише Ничеу: "Овде кључа и букти моћан дух који захвати моју најдубљу унутарњост... Аполонско и дионизијско, егзегезе мита и трагедије чине истински озбиљним и темељним на чудесном језику." Из једног Родеовог писма се испоставља да Лист "с дивљењем чита" *Несавремена размишљања*. Лист - отац Козиме и таст Вагнеров - припада оној двојици најближих људи који пресудно утичу на Ничеову судбину. После Вагнера кида и с Листом, чији дух - који преко Козиме долази до пуног изражaja - оптужује због Вагнерове неопростићиве естетичке католизације: "много више је Лист него Вагнер дух антиреформације".

ТОМАС МАН. У роману *Доктор Фаустус* романирао је живот Ничеов од крви и меса. Оно што осећа: ускомешана смеша поштовања и сажаљења. Према Батају, уместо да боље осветљава лик филозофа, он разводњава његове црте и у целини се јако удаљава од Ничеа. Оно што Мана истински хипнотише, о чему говори у једној студији (која дословно следи ток мисли романа), то је необичан, чудан догађај који скреће у прогресивну парализу, догађај који двадесетједногодишњи Ниче прича пријатељу са студија, Паулу Дојсену, касније чувеном санскртском лингвисти и истраживачу Веданте, 1865. године. Ман приповеда причу: "Младић одлази на излет у Келн, сам; и тамо узима некога да му покаже знаменитости града. Нихова шетња траје цело поподне, и на крају, увече, Ниче моли пратиоца: нека му препоручи добру гостионицу. Овај га пак тип, који је у мојој машти израстао у веома стравичног гласника, одводи у неки бордел. Младић је невин, чист попут девојке, сама душа, чиста наука, кротка бојажљивост, а одједном тек - прича - доспева међу пола туцета жена, а у флитере и тилове заоденута чуда зијају у њега с очекивањем. Млади музичар, филолог и занесени шопенхауеровац пролази између њих; у позадини ђавољег салона примећује клавир, инстинктивно му прилази, у њему види (према сопственим речима) једино биће с душом у овоме друштву, и одсвира неколико акорда. Тиме разреши своју ледену зачараност, ослободи се, и тако може да побегне." Ман догађај назива траумом, која сведочи колико је светац склон греху. Утицај сцене може се наћи у четвртом делу *Заратустре*, провлачи се све до поглавља *Међу девојкама пустинje*, где се у немирном хуморно еротском пожудном сну поново јајљају "келнске dame заоденуте у флитере и тилове". Ман је обавештен да се годину дана после догађаја, дакле 1866., у Јени на списку болесника већ налази Ничеово име, уз анамнезу заразе. Године 1869. на клиници у Базелу болесник изјављује у записнику да је претходних година два пута добио необичну заразу. Ман каже: "добија - по некима намерно, као сопствену казну - ону болест која ће га разорити, али ће му и ванредно појачати живот, чак ће одатле извирати делом срећни, делом кобни надражаји за цело раздобље." Болесник доктора Мана у историји болести године 1880. признаје једном свом лекар, Ајсеру: "Моје биће ми је ужасан терет: већ бих га одавно био одбацио од себе када не бих у овом стању патње и готово савршеног одрицања извршавао управо најпоучније духовно-моралне пробе и огледе..."

Мучи ме стални бол, током више сати дневно неко осећање веома средно морској болести, делимична одузетост када тешко могу да говорим /после две године у стању је да с Лу говори по десет сати дневно/, па из разлога разноврсности помамни напади (од последњега сам повраћао три дана и три ноћи, жудео сам да умрем...) Када бих само могао да вам опишем ово трајно стање, константну главоболју, притисак у глави, у очима, и оно опште лоше осећање слично одузетости, од главе до пете!" Доктор Ман тешко разуме наизглед потпуну необавештеност Ничеа, а уз то незнане (!) колега, лекара што се тиче природе ових болова и извора. Немамо сазнања о томе да ли се Ниче *овако* даље заражавао, у овој непосредној сифилитичкој форми.

ЛУ АНДРЕАС-САЛОМА. Сусрели су се у Риму, у бочној капели катедрале светог Петра. Лу касније пише: "Пол Ре под светлошћу која се пробија дивно осветљен седећи у исповедаонци заузет белешкама, одушевљен и кротак. И Ниче је пристигао због овога посла. Најпре ме је овако поздравио: С каквих звезда смо пали овде једно другом? Оно што је овако лепо почело, потом се коренито преокренуло, и што се тиче наших планова забринуло нас је, Пола Реа и мене, пошто је план укључивањем трећег лица постао непредвидљиво компликован. Ниче је исто то, наравно, схватио као поједностављење ствари: замолио је Реа да посредује код мене што се тиче његове брачне понуде /што Ниче иначе у једном писму још незнано шаљиво планира максимално на две године у оквиру десетогодишњег програма/. Ре и ја забринуто разматрамо како би се ствар могла загладити а да не доведемо у опасност наше тројно јединство. Договорили смо се да Ничеу пре свега треба објаснити да брак као такав у основи одбијам, а ситуација је таква да живим само од мајчине пензије, како бих удајом изгубила и то мало сопствених прихода који ми припадају као јединој кћери руских племића. Када смо напустили Рим, ствар је изгледала срећена; у новије време пак Ниче је појачано патио од напада -. Ето једне демонски привлачне девојке којој је тек двадесет година, а већ је пријатељство везује за Тургенјева, и Рилке ће јој бити пратилац и повериљива особа, касније Фројдова ученица којој је овај посвећивао изузетну пажњу. Ето девојке која живу љубав дарује Ничеу, и можда једини истински и прави пољубац. Лу пише Рену 5. маја 1882. године с излета у Монте Сакро три месеца касније у свом писму-дневнику: "Када смо /испушен текст!/ силазили уском стазом, Ниче је тихо рекао:

Монте Сакро - најдивнији сан мога живота, хвала Вам. /.../ Да ли сам Ничеа пољубила на Монте Сакру - већ не знам." Јесте. Надгробни белег једне љубави: април 1882 - новембар 1882, живела пола године. Први део *Заратустре* настаје фебруара 1883. године, девет месеци после њиховог сусрета.

КО ЈЕ АРИЈАДНА? Козима је двадесет четири године била млађа од свога мужа Вагнера и седам година старија од Ничеа. На најчуднији и најзагонетнији начин Козима је била у средишту Ничеовог живота (за заузимање једног оваквог средишта Лу Салома можда није имала времена). Пре него што је полудео, Ниче у делу *Ecce homo* пише: "У једном једином случају сам признао да је неко мерљив са мном - и чиним то с дубоком захвалношћу. Козима Вагнер је далеко најплеменитија природа". Ово признање још ништа не показује од корена. Али о коме Ниче исто пише овде у поглављу о *Заратустри*: "Нешто слично у поезији није процвало, овако се још није осећало, није патило: овако пати један бог, један Дионис. Одговор на овај у светлости напуштени сироти дитирамб била би Аријадна... Ко сем мене зна шта значи Аријадна." Када се Ничеов ум - како се каже - потпуно помрачио (мада ја са своје стране то видим као медитативно ћутање), лекар на клиници у Јени бележи једну његову мисао: "Моја супруга, Козима Вагнер ме је довела овамо." Ако у светлости ове идентификације читамо *Дионисове дитирамбе*, његову љубавну песму муњевите снаге, тугованку *Аријадна*, онда где ћемо стићи с овим кључем:

Дионисий

Буди мудра. Аријадна

Твоје малено уво као да је копија мојег

сакриј у њега једну умну реч:

Мораш мрзети најпре, како би заволела себе!...

Ja сам твој недоходник.

Козима ипак није могла бити Аријадна Диониса-Ничеа. Ко је зачитавао Вагнерову *Црну књигу* или Козимин *Дневник*, он зна да је Козимин живот био потпуно Вагнеров: његова муга, хранитељица, ваздух и изван сваке патње, ризика, предрасуде нераздвојна стваралачка друга вагнеријанства. Ниче - и било који значајни мушкарац на земљи - како да не пожели једну овакву жену која обликује тако свога друга да га пушта да буде он сам. Ниче је

скривеном, дубински дубоком љубављу спознао у Козими архетипски лик Аријадне. Али је Козима била - Вагнерова Аријадна. Листова кћерка је тридесет година надживела Ничеа. Претпоставимо да се Козима разведе и са својом децом се пресели код Ничеа. Шта би још тада био написао Ниче? Можда ништа? Маркиз де Сад је тачно ухватио суштину: "дух се истопи у сперми"? Или би Аријадна-Козима (исто као и из Вагнера) извукла виште из Ничеа?

ПСЕУДО-НИЧЕ. Књига изван издања животног опуса Колин-Монтиарија, чији је оригинал знан само у енглеском "преводу". Наслов: *My Sister and I, By Friedrich Nietzsche*. Књигу је 1926. године најавио њујоршки часопис позивом на претплату, међутим, необично дело први пут се појавило тек 1951. године. Валтер Кауфман, који Ничеа преводи за енглеско језичко подручје, сматра да је књига фалсификат, чак четврторазредни компилаторски бофл. Док В. К. Стјуарт држи да је то дело настало у санаторијуму у Јени после нервног слома у Торину, рукопис који је прошверцовао човек који је лежао до Ничеа пре него што су га сестра Елизабата и мама откриле. Неколико реченица из књиге - коначно, свако чита оно што хоће - *Moja sestra i ja*.

"Све у свему, у животу сам имао четири жене. Оне две које су ми приближно донеле срећу, биле су проститутке. Али срећа коју су ми дала била је тренутна.

Елизабета је била прилично лепа, али она је моја сестра. Лу је баш била прилично интелигентна (каткада и сувише интелигентна), али није хтела да се уда за мене. Ни у једном поступку не можемо наћи срећу ако не носи на себи печат одобрења онога друштва у којем треба да живимо. То се исто тако односи на мишљење као и на жене с којима смо се рвали за награду спајања, било шта да је то у одређеном тренутку.

После Елизабете и Лу, која жена би ме могла учинити срећним, питам себе у брујавој полутиами овога ужасно затвореног института. Ја сам генијалан. Зато могу себи да допустим да ти се насмешиш или да те пљунем.

У Лайпцигу сам дуго сазревао, много мастурбирао, и ни издалека се нисам курвао колико је требало.

Како се сећам случаја, радознао сам шта ли је радила она дивна плавула певачица, фрајлајн Рабе с оним песмама које сам директно за њу писао и послao по куриру. Толико ме је узбуђивало да

остварим с њом физички додир, и пошто је по мени замишљени највиши додир био сасвим немогућ, одабрао сам за остварење везе њено похотљиво мало грло. Вероватно је шак да сам се - не са пробавног, него с љубавног становишта - зауставио на најмање значајном телесном отвору.

Само сам две жене волео у животу, можда само једну, и удаљенији сам од анђела него игда.

Покушао сам да замислим шта би знала моја сестра да исприча свету о мени. Да ли би испричала да се у детинству сваке суботе ујутру завлачила у моју постельју како би се играла с мојим полним органом, и после извесног времена се толико навикла да га је сматрала сопственом нарочитом играчком? Да ли би испричала свету колико година су пратили свет мојих чула њени чудесни прсти, и како су водили мојим стартмалим и безнадежним буђењима? Да у целом грчу мого живота нисам умео да замислим никакву лепоту, никакву радост, сем упоређено с њеним очима, њеним проклетим прстима препуним уживања? Припремивши свој живот на место онога чудног божанства, који посећује машту сваког нормалног тинејџера, ја нисам могао да чекам друго сем главобоље и моју сестру?

Не, истина није за јадну Елизабету."

/О Лу, коју је Елизабета етикетирала као двобојну, рачунијску финску Јеврејку, пише својој сестри у једном не-псеудо писму: "од свих мојим познанстава највредније је и најплодније познанство с Лу Саломом. Само сам овом везом постао зрео да напишем Заратустру. И ову везу сам због Тебе морао да скратим. Опости ми ако то узимам озбиљније него што би Ти са мном саосећајно умела да разумеш. - Лу је најдјаровитије, најчистије створење које уопште могу да замислим - наравно, има забрињавајућих својстава. Али и ја имам таквих својстава... Ниси у стању да замислиш (...) колики је невероватан благодат био за мене сусрет с госпођицом Лу." /

ЈЕНЕ КОМЈАТИ. Песме написане 1890. године сведоче о преокрету. Комјати, као један од првих у стварању лирске традиције око часописа *Запад*, као песник је резоновао на мисли *Заратустре*. Као песницима који су припремили развој мађарске лирике десетог века, Вајди, Ревицком и Комјатију је можда најдубљи и заједнички духовни доживљај био Шопенхајер. У песмама Ревицког не виде се трагови Ничеа, мада је замисливо да је посредник могао бити ванредно обавештени Жигмонд Јушт (Јуштова пријатељица, Еми

Немети је писала једну од рецензија о Ничеу код Француза). Комјатијеву пажњу према Ничеу могао је вероватно усмерити Мењхерт Палађи, познавалац филозофије. У знаку стварања мита, традиције пише се о Комјатију да је "међу књигама подједнако волео Библију, Тако је говорио Заратустра и Бхагавадгиту". Ђула Јухас доводи у паралелу два учитеља: "Колико год је велика вредност велики Герман естетски, толико је велика вредност велики мађарски песник етички." Михаљ Бабич истовремено види поезију Јенеа Комјатија као "потпуно дионизијску", с њиме је започело ничеанско цепљење мађарске лирике.

У Комјатијевим *Филозофским одломцима*, сачуваним у оставштини, који су могли настати под утицајем Ничеа или могу бити паралалне борбе, такође се налазе поклапања: "Мислити значи себе тражити. Знати значи себе наћи. Знање је степен поседовања; свест је власништво, знање је моћ. Ја: моје = знање: моћ = моје знање је моја моћ" - као клица/варијанта *боље за моћ*. Потом: "Човек и још нешто, и то нешто подљудско и нешто надљудско: то би се могло рећи за сваког човека. Савршени човек пак сем своје људскости треба у себи да обухвати на неки начин све подљудско и све надљудско." - као комјатијевска варијанта дефиниције *Übermenscha*. И приближавање *Смрти Бога* - "Ђаво и Бог су једно." Код Комјатија се у првом реду помиње страсно гностичко трагање за Богом, мистика и утицај Спинозиног пантегизма - мада има ту још неко, онај што пије пламен у својој светлости. Припадници часописа *Запад* открили су за себе традицију, танану, унутарњу, духовну узајамну припадност Ничеа и Комјатија, којој ће се приклучивати редом: доћи ће Ади, Бабич, Костолањи, Ђула Јухас и још многи преко којих се оглашава Ниче.

ЕНДРЕ АДИ. *Први велики зацепљеник* кога је барон Лajoш Хатвани с племенитом једноставношћу успут добаченом примедбом назвао "жупанијски Ниче". Наиме, Хатвани је запазио Адијеву песму *Христов мученик*, али је само приметио: "Значи и у провинцији се чита Ниче". Хатвани се потом вратио - Адију. Ади у свом једином правом тексту посвећеном Ничеу говори о поразном доживљају: "Браћо моја, припазимо на то шта је рекао Заратустра и не допустимо да Фридрих Ниче буде оборен пре него што постане идол. Кад њега не би било, можда многих од нас не би било, али ако бисмо били, ми бисмо били одбачене штаке које не би чак ни у ватру побацали. Он је био први велики стваралац који је рушењем створио

нашу смелост. - О само кад би онај што долази иза Ничеа створио категорију Да и Амин. Када би само својим малим прстом такнуо наше срце и од тога бисмо већ постали лавови који се смеју. Браћо моја, само онај има право да толико воли Ничеа који се тако тешко сусрео с њим као ја (...), мени ни заборављени der-die-das нису били препрека да у његовој неукој сенци будем његова свесна сенка." "Христос смисла" с ванредном снагом прожима и оплођује Адијеву лирику, преко Адија - у све смиријем таласу - целокупну мађарску лирику, а преко наставе Адија у школи - једва приметно, али још ипак - свакога.

Ади није могао да се успие на ничеанске врхунце, или је то само подсећивање себе сама: "само сам осећао да сам нечија сенка"? Зар заиста није успео да се претвори у "свесну сенку"? Према Бели Хамвашу, не само што *није* успео, него - у тексту *Једна нова ревизија Адија* под псеудонимом Марк Томас - око Адија је оправајо један другачији "карактер-сенку". Јасно му је било да ће његов текст изазвати хистериично негодовање, или ће га дочекати мук, зато је писао под псеудонимом. Адија налази "лаког" таман у Ничеовим духу:

"Много је типова Адија који не желе да се растану од својих последњих уживања - од мириса "парфема смрти" и не знају да постоји још нешто што је последња искра узвишеног човечанства: ако не умем да изменим своју ужасну судбину, бар ћу се суочити с истином. То је последња варијанта великог европског духа који траје две хиљаде и пет стотина година. Последњи узвишени тип човека није нихилистички убица живота низа Бодлер-Флобер-Достојевски-Пруст, него управо нови тип чистог пагана у низу Гете-Ниче-Георге-Хаксли-Лоренс-Поуић. Пре него што овде живот потпуно згасне, још једном ће букнути детињство: хеленство. А у Мађарској, ако агонија још попусти, високи мађарски тип неће бити човек накићени беседник низа Чоконаи-Верешмарти-Аран-Петефи, него човек најдубљег, најозбиљнијег и најтегобнијег Мађара: Бержењијев, Катонин, Кемењев. Овај грчко-мађарски тип неће ни за тренутак затамнити светлост свог кратког живота тиме да узима у руке Адија." Хамваш хиперантропоса не види на Адијевој линији, чему није само пук разлог оно што би се могло назвати Ничеов отров, у делу *Ecce homo* читамо: "Знам донекле своје књижевне повластице; неколико случајева је и посведочило колико стално коришћење мојих списка може да поквари укус." За то се може навести Адијева

Песма у прашини, у којој се заодева Заратустрином кабаницом: "Лоше си прошао овде, о Заратустра."

Истина је другде. Изгледа поуздано да је Адијев суд линија раздвајања, "краљева вода" међу мислиоцима. У индексу имена код Лajoша Сабоа, на пример, Ади је на првом месту, не због азбуке, него зато што је "древним отровом речи освежио језик!".

ЈЕНЕ ХЕНРИК ШМИТ. За живота Ничеа, 1898. године, објављено је у Лajпцигу Шмитово дело *Friedrich Nietzsche an der Grenzscheide zwischen Njeltaler, Versuch einer Beleuchtung vom Standpunkte einer neuen Njeltanschauung*. Шмит је имао четрдесет седам година. Књига истакнутог значаја која се снажно издаваја с мађарског подручја и спада у водећа дела светске литературе о Ничеу. И само је за жаљење што је ова књига тако близка Ничеу чекала готово стотину година да би се појавила и на мађарском језику. Верзија на мађарском језику објављена је 1996. године у серији *Niche*, под насловом *Фридрих Ниче на прагу два светска раздобља, Покушај тумачења у светlosti једног новог погледа на свет*.

Млади Шмит се калио на Платону, Канту, Шелингу и нарочито на Хегелу и његова истраживања су се завршила у филозофском слому. Зрели и водећи новогностичар Шмит је на кулминацији свога живота сусрео Ничеов дух који је постао његов доживљај кључног значаја. Оно "светско раздобље" из којега иступа Ниче започело је пре више од две хиљаде година с наступом Сократа, а хришћанство га је стабилизовало. А "светско раздобље" у које ступа "преко прага" нешто је ново и "непознато" (што Ниче унапред обећава, а ми смо га остваривали). У Ничеовом животу од овог ранијег светског раздобља преостао је само леш који је почeo да се распада. Ничеова "сировост" се састоји у томе што је стргао завесу која је заклањала стварност испред овога леша. "Преступање" извршава делима *Jenseits, Genealogie и Antichrist*, бар Шмит врши интерпретацију на основу њих. Иначе је "праг" између два светска раздобља пре *провалија*. Наиме, ново раздобље, "на прагу раја надљудског човека" шуња се једна сподоба допола звер, допола човек, Сфинга, која од онога који преступа тражи решење загонетке човека, и ако на велико питање не умеш да одговориш, она те растргне и баци у провалију. Шмит истовремено говори о Ничеовом прагу и његовој провалији. Што је скупа: таква граница од када нема повратка; и одакле се отварају две могућности: ступаш у нови свет или се стрмоглављујеш у провалију. Две могућности су, међутим, ипак

само једна, два начина преживљавања истог. Нови поглед на свет, визија човековог новог бивства, за сада је пук конструирају, али конструирају која се потпуно разликује од свих досадашњих, грађевина која се у својој суштини разликује, односно уместо досадашњих слика и појмова створених о човеку смешта се сасвим другачија врста гледања. Насупрот и изван досадашњих поставља се нешто што се "од човекових досадашњих својстава, не у погледу величине и степена, него навирањем једне суштинске, пресудне карактерне црте, одваја посредством једне бескрајне провалије", што Ниче изјавом не-схватљивог (и/или магловитог/) смисла назива Übermensch. Шмит на концу праг види само као провалију. И то је у реду.

Ничеов опус нам представља у три сазревања, степена, припреме:

- први стадијум: у првом плану чуљно схватање индивидуалног, у позадини назирање свемира лишеног индивидуалног;
- други стадијум: креће се унутар оквира апстрактног натуралистичког мишљења;
- трећи стадијум: човек-звер и човек-бог (универзална индивидуалност која све обухвата) "приказује велику историјску противречност у изоштреној форми, и док се историја креће у овом великим противречју, истовремено припрема и превазилажење тога".

О Ничеовом визији, слутњи, симболу: о човеку-богу, који је човек велике Љубави и Презира, антимистик и антинихијалиста, Бог и победник Ништа, који једном треба да дође - за њега каже Шмит - "није рођен у пуној свести сунчеве светlosti, него у крилу стваралачке фантазије" се развио. Ово је од пресудног значаја. "Не у пуној свести" узето у будистичком смислу од прага формира провалију. У једном од Дионисових дитирамба, у песми *Међу птицама грабљивицама*, каже:

Између два Ништа,
сломљен знак питања,
уморна загонетка -
загонетка птица грабљивица...
Оне ће те "искупити",
гладне су твога "искупљења",
око тебе већ лепет загонетке,
ти, обешени!...
О, Заратустра!

Саморазумитељу!...
Самосмишатељу!

Између Два Ништа, између два света, између смрти и смрти, "лебдећи изнад провалије", "извешени" и "обешени" - према Шмиту - изградио је мост изнад провалије. Према Кунсту, у Шмитовој интерпретацији провалија је на концу разјапљена између Диониса и Исуса Назарећанина - у коју се стропоштава Ниче. Последње реченице *Антихриста*:

"*Oсуђујем хришћанство, најгрозније оптужбе подижем против хришћанских цркава (...)* За мене је ово најкрајња од свих могућих покварености (...) црква је живела од беде, беду је стварала како би саму себе учинила вечном... такав је, на пример, прв сумње: овом бедом је само црква обогатила човечанство! (...) Из хуманизма, однеговати сопствену контрадикцију, уметност самообешчашћења, хтети лаж по сваку цену, аверзију, презир сваког доброг и поштеног инстинкта! (...) Паразитизам је једина пракса цркве; идеалима бледила и светости исисава сву крв и празни сваку љубав и наду према животу, онострано као воља која се усмерава на порицање сваковрсног реалитета; крст као знак распознавања завера најнижег света који је игда постојао - против свега што је здравље, лепота, успешност, одважност, дух; против *доброте* душе, *против самога живота*... (...) - хришћанство називам једином и бесмртном мрљом човечанства..."

Ниче оно што се дододило с именом Исуса Назарећанина сматра скандалом над скандалима. Може рећи да није склон да прихвати што су Јеванђеља и следбеници додали уз име Исуса Назарећанина. Све до првог земље разара што је додато његовом имену. И не преостаје му снаге за ишта друго него да објави "новог човека" који своје последње писмо овако потписује: "...није ме било тешко пронаћи. Сада је само потребна велика мајсторија како бисте ме могли изгубити. Распети." Нема даље, може да наступи "лудило".

Према Шмиту, Ниче "не може да прихвати Христа у неописивој величанствености која извире из схваташа светира, што је намоћнији, јер је најнемилосрднији; што је судиште света, пошто бескрајну милост практикује над једним светом који је ограничен, срозан у беду сопствене себичности, и који не схвата тиху узвишеност свемоћи свети светира; што је најмоћније, јер је најкrottкије и најспокојније." Исусово биће као подрхтавање најкrottкијих и најнеухватљивијих таласа звука и таласа светlosti најтрананијих и најнеухватљивијих

делује у бескрајној свести и срцу. Светlost светијског Ја - које затрепери код Ничеа - јесте оно за што не постоји постепени прелаз. Може се досегнути ужасним скоком. Јер "не постоји постепени прелаз од коначности детињасте, наивне свести духовне индивидуалности (било са спиритуалистичког, било са сензуалистичког или материјалистичког гледишта) до свести бескрајности и светира Ја. Ова мисао о искушењу света, ова жива истина неизбежно је морала да искрсне негда током историје када је у сопственим очима и у очима света, као чудо, као безмерно растојање за околни свет требало да се појави. И онај у коме се ова мисао први пут пробудила неизбежно је видео како у њему искри једна неописива дивота, самог себе је неизбежно морао видети као да долази с неба у односу на друге људе за које је био принуђен да назначи како су пореклом из земље, ма колико да је прихватато њихово божанско биће, и ма колико покушавао да у њима пробуди свест о њиховој сопственој набујалој величанствености." О коме то овде говори Шмит? О Ничеу? Не. "Овако је заблистао лик Исуса Назарећанина."

Ниче не прихватава Исуса за свога Учитеља. Између њега самог и Исуса нема прага, већ: "разјапљена провалије проповедника планина, језера и поља (...) као напад оног фанатика, између својих смртних непријатеља теолога и свештеника". Потражиће сопственог Учитеља, Диониса, бога заноса и ритмичког плеса, који у светијру живота опојно игра свој кружни, повратни и вечити плес-ритам расипајући бујицу капљица звезданог мора. Дионис је тело бића Бога, блиставило које уклања Ништа. Ниче ускаче у ово блиставило. Блиставило изненада нестаје, а пред њим разјапљена Провалија Ништа. Блиставило које превазилази све замишљено.

ОСВАЛД ШПЕНГЛЕР. Две његове звезде водиље: Гете и Ниче. За свој грандиозни табло *Сутон Запада* метод је узео од Гетеа, а постављање питања од Ничеа. Свој однос према овом другом сумира тако да је од Ничеовог "погледа" формирао "преглед". Оно што се збило Ничеу, шта је на концу жртвовао на олтару "старог века" узносећи и поштујући га, види као историју једне кобне илузије. Ничеа је сопствена "слика антике" толико зачарала да на једном прехришћанском паганском језику оставарује нову религију од својих фантома и идола. У први план је поставио оно поглавље антике које је понајвише одговарало нашим наклоностима и намерама, то јест пресократовску Атину. Шпенглер каже да је антика тело, а Север

многи сматрају културом духа: "Из античког идеала уследило је прихваташе чулног привида без остатка, а из западног исто тако страсно превазилажење. Еуклидовска, тачколика апсолонска душа осећала је да је емпиријско, видљиво тело савршен израз њене суштине; фаустовска душа која је обишла све даљине овај израз није нашла у особи, у соми, него у личности, у карактеру". Код Аристотела је "душа" облик тела. Фаустовском човеку "тело" је посуда душе. Код Грка "долазак до речи" тела јесте телесна појава, ритмична сразмерност структуре тела, хармонична разрађеношт мишића - култ соме. И не пребујност расе, не посвећеност крви, "и не необуздана снергија и пребујна страст, оне не буде оргастичну радост, као што је то Ниче мислио". Код Грка је душа облик тела. Божански облик.

МАРКСИСТИЧКА КРИТИКА. Има ли међу нама духа достојног пажње? Маркс и Енгелс никде не говоре о Ничеу (и, наравно, ни Ниче и њима). Меринг је први који га помиње, али ће га целог живота овако клети: "болесник трулежи грађанско друштва" (заједно с Ибзеном), "распомамљеник који се завукао у кућу", "бизмарковски најамник и новинарски измећар", (једна од најомиљенијих:) "чак је и за мале играче на берзи и за гмизавце увредљиво ако се за њих каже да се боре против социјализма из истог мисаоног круга као Ниче." Меринг је добар ученик када о свом учитељу безобзирности пише: "да би се задовољио комином модерних идеја, како их недосетљиви и плитки либерализам служи, увек је био превише духовит". Ништа му друго није остало до херојски култ; и "да није имао појма о економским механизмима капиталистичког производног процеса, помиње човека вишег реда, слободне, веома слободне духове, доброг Европејца", док "декадентним инстинктом осећа како позлађује своје отрцане фигуре назадовања." "Субјективно ова такозвана филозофија јесте очајан делиријум духа, објективно је величање крупног капитала и као таква налази широку публику." Касније се међу руским социјалистима догодио покушај усклађивања марксизма и ничеанизма, што је окончao Плеханов који ставља на своје место овога "прекаљеног буржуја" и у ничеанство запућеног Луначарског (превођење Ничеа на руски) и "богоградитељство" Горког. Луначарски каже да "између Маркса, Горког и Ничеа има нешто заједничко и то заједничко је знак нашег доба", а шта је ово

заједничко, можда да човек "победи страх од патње, онај страх од којега каткада зажмури - жедан моћне и трајне културе која се гради на граничу истине а не на слабим стубовима измишљотина - у томе треба да буде, према Ничеу, човекова поноситост. И у томе смо потпуно сагласни." Веома је достојна пажње расправа о "русском Фаусту", где су, по Булгакову, Иван Карамазов (руски Фауст) и његова душевна драма - сукоб теоријског аморализма и свакодневног-индивидуалног морализма - истоветни с унутарњом драмом Ничеа. Томе противречи Луначарски који заједно с Ничеом одбације морал обавезе (саучешће), али задржава морал љубави. Ничеа вреднује више од Достојевскога, кога сматра великим талентом и клеветником живота. Иван Карамазов, јунак романа Достојевског, анархистички је мудрац препун животне жудње, који одбације окове морала и који је велики претходник Ничеа: "овај тип сличан Ничеу више је човек књиге и идеја". А Горки је "с једне велике планине, где је био сусед Ничеа, директно преступио на другу, где је постао Марков сусед". И када пролетерски писци буду напали Горког, Луначарски као одбрану наводи Ничеа: "Постоји тако јак ветар против којега пљување није безопасно", и додаје: "Веома велики људи личе на овакав јак ветар." Луначарски током целог живота посебну пажњу посвећује Ничеу, отуда је један од најинспиративнијих мотива - уз паралелу с Иваном Карамазовим - паралела с Хелдерлином. Њих двојица постају резервоари и споменици ужаса и патњи нашег доба заједно с помрачењем ума.

Лењин није непосредно писао о Ничеу, али каткада упућује на њега, као на пример када наступа против нарочито распрострањених гледишта међу писцима супротстављеним покрету: "Доле књижевни Иберменши!" Можда се највише приближава Ничеу када процењује Сутон Запада Освалда Шпенглера.

Веђ љукач први пут пише о Ничеу у доба рађања фашизма, 1934. године, када Ничеа у целини сматра коначарем фашизма, али ипак не изједначује ничеанског "агностично-песимистичког", "антиреалистичког" филозофа с идеологијом хитлеризма (налази мало естетичке и временске разлике). Касније, с обзиром на наше доба, најопаснијим сматра питање Ничеа, јер је он засновао ирационализам империјалистичког раздобља, постављајући и решавајући у митској форми главна питања овога раздобља. Љукач покушава да Ничеа угра у систем.

Забрињава што критичко издање Ничеове духовне оставштине преузимају талијански истраживачи марксистичке оријентације, Коли и Монтинари. Тако марксистичка критика затвара круг.

СИГМУНД ФРОЈД. На дубини опрезних опаски дрема огромни отпор. Таји и да се већ за време студија упознао с Ничеовим мислима, а у једном писму, у години Ничеове смрти, пише: "одложио сам Ничеа у којем ћу, надам се, наћи много речи које се у мени нису огласиле, али га још нисам отворио". После неколико деценија, у јавном сећању о историји "Психоаналитичког друштва", сматрао је значајним да изјави "свесно сам се одрекао високог уживања у Ничеовом делу: током обраде психоаналитичких утисака нисам хтео да утиче на мене било каква представа очекивања". Према Кехлеру, Фројд пригушивање свога задовољства преквалификује у свесну забрану - иако се спремно саглашава да се одриче сваког "приоритетног захтева", где "заморна психоаналитичка истраживања само могу да ојачају на интуитиван начин добијена гледишта филозофа"; мада истовремено и супротставља филозофу "дечију игру" са сопственим "заморним истраживањем" из којега говори озбиљност живота. Фројдов је проблем: *предухитрен је*. Ниче је био тема Фројдовог круга средом, 1908. године, и о њему Фројд овде изјављује: "на мој рад није извршио никакав утицај". Кехлер помиње да се у расправи повела реч о Ничеовом латентном садизму, пригушеном хомосексуализму, комплексу оца, и Паул Федерн је изнео сведећу тврђњу: "Знам из поузданог извора да је Ниче био хомосексуалац, а луес је добио у једном женевском хомосексуалном борделу." Изјава је била тако запрепашћујућа да је свуда била брисана. Фројдова сабљаст: Ниче. Јунг зна начин како да се коначно 1912. године опрости од Фројда: "Нека уместо мене говори Заратустра: не оправшта се лако професору ако увек остане ученик." Цвајг тражи помоћ од старог Фројда за своју биографију Ничеа, а Фројд, више пута одбијајући тему, коначно пише: "С две стране проблема Ниче стражар ми забрањује приступ овоме питању. Прво, један човек се не може осветлити ако му не позајемо сексуалну конституцију, а Ничеова је потпуно загонетна. Проносе се гласине да је био пасивни хомосексуалац, и да је луес добио у неком талијанском мушким борделу. Да ли је то истина? Ко зна? Друго, мучила га је тешка болест, а после дугог латентног времена развила се парализа. Свако

има конфликте. Ако неко има парализу, онда конфликти дубоко залазе у етологију. Да ли је дозвољено једном белетристи да уз помоћ фантазије искористи сирове чињенице патологије?" Одбијање је вишеструко проблематично, најтеже је што се "гласине" претварају у аргумент. Али вратимо се, уз помоћ Кехлерове анализе, расправи из јесени 1908. године. Фројд је у расправи у кругу средом рекао да је Ниче у делу *Ecce homo* "још једном" убио свога оца, потом да је у доба пубертета "носио у себи фантазије Христа", а касније, под дејством парализе, доспео је до интроспекције. Фројд је у белешци писаној за записник "*решио*" "загонетку" Ничеовог живота, решење претпоставља најпродубљенија познавања: "Будући да га је болест потпуно одвојила од живота, окреће се према једином предмету истраживања који му је преостао, а што као хомосексуалац и иначе осећа веома близким, односно према Ја. - Тада започиње ванредно оштроумно, као да ендопсихичким запажањима открива слојеве Ја. Али стиже болест: не задовољава се тачним отварањем ових открића, него их пројектује као узајамно повезана сазнања од животне важности која је он открио. Овом психолошком увиду доприноси учитељска и пастирска намера скривени у идеалу Христа... А уз овај сасвим ванредни учинак, односно за отварање инстиката у свим слојевима душе помогао му је олабављени процес изазван посредством парализе." Ова своја сазнања Фројд је негирао изван круга, што је - по Кехлеру - можда везано за његов латентни хомосексуализам.

А оно што на основу књиге Јоахима Кехлера овде засветли: Ниче је био нови Едип. И за себе, и за Фројда. Оца је убио два пута, тиме и другим ужасним поступцима отворио је тајну Сфинге. Ниче/Едип је прибавио знање: ужаснут може да баци поглед у дубину. И Фројд види што и Ниче: оцеубиство. Екстаза знања Ниче/Едип, његова искупительска снага слави ваксрење богоубице. Кехлер пише: "Човек раскидан од болова суочава се с блиставом сликом бога, дотиче га снага чуда, извијајући из њега слике искри. Стапање два бога ослобађа га греха. И Фројд је знао да се Едипов комплекс може лечи само одгонетнутом сексуалношћу." Фројд је добро читao свога Ничеа. И када га каткада цитира, аутора деликатно не помиње.

КАРЛ ГУСТАВ ЈУНГ. Када је разумео Адлерову хипотезу о моћи, приликом другог бечког разговора с Фројдом, онда му је уз проблем љубави (эротска жудња) као други тешки камен притиснуо душу и проблем моћи. О томе Јунг пише: "Фројд, као што је и сам поменуо,

Забрињава што критичко издање Ничеове духовне оставштине преузимају талијански истраживачи марксистичке оријентације, Коли и Монтинари. Тако марксистичка критика затвара круг.

СИГМУНД ФРОЈД. На дубини опрезних опаски дрема огромни отпор. Таји и да се већ за време студија упознао с Ничеовим мислима, а у једном писму, у години Ничеове смрти, пише: "одложио сам Ничеа у којем ћу, надам се, наћи много речи које се у мени нису огласиле, али га још нисам отворио". После неколико десења, у јавном сећању о историји "Психоаналитичког друштва", сматрао је значајним да изјави "свесно сам се одрекао високог уживања у Ничеовом делу: током обраде психоаналитичких утисака нисам хтео да утиче на мене било каква представа очекивања". Према Кехлеру, Фројд пригушивање свога задовољства преквалификује у свесну забрану - иако се спремно саглашава да се одриче сваког "приоритетног захтева", где "заморна психоаналитичка истраживања само могу да ојачају на интуитиван начин добијена гледишта филозофа"; мада истовремено и супротставља филозофу "дечију игру" са сопственим "заморним истраживањем" из којега говори озбиљност живота. Фројдов је проблем: *предухитрен је*. Ниче је био тема Фројдовог круга средом, 1908. године, и о њему Фројд овде изјављује: "на мој рад није извршио никакав утицај". Кехлер помиње да се у расправи повела реч о Ничеовом латентном садизму, пригушеном хомосексуализму, комплексу оца, и Паул Федерн је изнео сведећу тврђњу: "Знам из поузданог извора да је Ниче био хомосексуалац, а луес је добио у једном женевском хомосексуалном борделу." Изјава је била тако запрепашћујућа да је свуда била брисана. Фројдова сабљаст: Ниче. Јунг зна начин како да се коначно 1912. године опрости од Фројда: "Нека уместо мене говори Заратустра: не оправша се лако професору ако увек остане ученик." Цвајг тражи помоћ од старог Фројда за своју биографију Ничеа, а Фројд, више пута одбијајући тему, коначно пише: "С две стране проблема Ниче стражар ми забрањује приступ овоме питању. Прво, један човек се не може осветлити ако му не позрајемо сексуалну конституцију, а Ничеова је потпуно загонетна. Проносе се гласине да је био пасивни хомосексуалац, и да је луес добио у неком талијанском мушким борделу. Да ли је то истина? Ко зна? Друго, мучила га је тешка болест, а после дугог латентног времена развила се парализа. Свако

има конфликте. Ако неко има парализу, онда конфликти дубоко залазе у етологију. Да ли је дозвољено једном белетристи да уз помоћ фантазије искористи сирове чињенице патологије?" Одбијање је вишеструко проблематично, најтеже је што се "гласине" претварају у аргумент. Али вратимо се, уз помоћ Кехлерове анализе, расправи из јесени 1908. године. Фројд је у расправи у кругу средом рекао да је Ниче у делу *Ecce homo* "још једном" убио свога оца, потом да је у доба пубертета "носио у себи фантазије Христа", а касније, под дејством парализе, доспео је до интроспекције. Фројд је у белешци писаној за записник "*решио*" "загонетку" Ничеовог живота, решење претпоставља најпродубљенија познавања: "Будући да га је болест потпуно одвојила од живота, окреће се према једином предмету истраживања који му је преостао, а што као хомосексуалац и иначе осећа веома близким, односно према Ја. - Тада започиње ванредно оштроумно, као да ендопсихичким запажањима открива сложеве Ја. Али стиже болест: не задовољава се тачним отварањем ових открића, него их пројектује као узајамно повезана сазнања од животне важности која је он открио. Овом психолошком увиду доприноси учитељска и пастирска намера скривени у идеалу Христа... А уз овај сасвим ванредни учинак, односно за отварање инстиката у свим слојевима душе помогао му је олабављени процес изазван посредством парализе." Ова своја сазнања Фројд је негирао изван круга, што је - по Кехлеру - можда везано за његов латентни хомосексуализам.

А оно што на основу књиге Joachima Kehlera овде засветли: Ниче је био нови Едип. И за себе, и за Фројда. Оца је убио два пута, тиме и другим ужасним поступцима отворио је тајну Сфинге. Ниче/Едип је прибавио знање: ужаснут може да баци поглед у дубину. И Фројд види што и Ниче: оцеубиство. Екстаза знања Ниче/Едип, његова искупительска снага слави ваксрење богоубице. Кехлер пише: "Човек раскидан од болова суочава се с блиставом сликом бога, дотиче га снага чуда, извијајући из њега слике искри. Стапање два бога ослобађа га греха. И Фројд је знао да се Едипов комплекс може лечи само одгонетнутом сексуалношћу." Фројд је добро читao свога Ничеа. И када га каткада цитира, аутора деликатно не помиње.

КАРЛ ГУСТАВ ЛУНГ. Када је разумео Адлерову хипотезу о моћи, приликом другог бечког разговора с Фројдом, онда му је уз проблем љубави (эротска жудња) као други тешки камен притиснуо душу и проблем моћи. О томе Јунг пише: "Фројд, као што је и сам поменуо,

никада није читao Ничеа. Његову психологију сам сада видео као шаховске потезе историје духа, којима је принцип моћи компензирао ничеанско обожење." Проблем је сада гласио: Фројд контра Ниче. Јунгу се чинило да је ово много значајније од било које домаћа кавге на подручју психопатологије У њему је затреперила слутња да су "ерос и жудња за моћи заправо међусобно уравнотежена деца истог оца, која се - попут позитивног и негативног електричног пуњења - према искуству јављају у супротним формама; један, ерос, као пациент, други, жудња за моћи као агенс - и обратно. Ерос исто тако претендује на жудњу за моћи као и она на ероса. Где би један инстинкт био без другога? Човек с једне стране трип пораз од инстинкта, с друге стране покушава да га победи. Фројд показује како објект прстрип пораз од инстинкта, Адлер пак како човек користи инстинкт да би уз његову помоћ извршио принуду над објектом. Изручен судбини и заостао, Ниче је био принуђен да створи себи супериорног човека. Фројд, закључујем, толико живи у чаролији моћи ероса да га попут неког религијског нумена жели да уздигне у догму трајнију од метала. Није тајна да Заратустра објављује неку врсту јеванђеља, а Фројд је у конкуренцији и са црквом у намери да му канонизује учење. У сваком случају то није само разглашавао, а мене је сумњично како имам намеру да се прикажем као пророк. Фројд поставља трагичан захтев, а истовремено га и брише. Већином је такав обичај да се поступа с нуминозитетима, и то је исправно, пошто су они с једног гледишта прави, а с другог нису. Доживљај нуминозума уздиже а истовремено и унижава. Само да је Фројд више обратио пажњу на психолошку истину да је сексуалност нуминозум - и Бог, и Ђаво - не би остао код уског биолошког појма. А Ниче својим бујношћу можда не би испао из света да се боље усмеравао основним принципима човековог бића."

Јунг увија да колико год пута доживљај нуминозума поремести душу, увек постоји опасност да се прекине нит на којој човек виси. "На овај начин један човек стиже до стања апсолутног да, други исто тако до апсолутног не. На Истоку се каже: нирванда (лишеност двојства). То сам добро запамтио. Духовно клатно се креће између смисла и бесмисла, а не између исправног и неисправног. Опасност нуминозума је у томе што мами у крајности, и што трунку мале истине већ сматрамо истином, а малену грешку кобном заблудом. Све је пролазно, оно што је јуче било истина, данас је наркоза, оно што се прекјуче још рачунало у погрешне закључке, сутра ће можда

бити објављење - нарочито у питањима психологије о којима заправо још веома мало знамо. Веома често не видимо јасно шта ли значи то што на свету уопште ништа не постоји ако једна сићушна - колико пролазни! - малена свест није примстила нешто од њега." Даље се крећући јунговским вијесњима: ничеанске "малене свести" контра фројдовских у два крајња стања истоветног нуминозума нису виделе чак ни самосвест карактера нуминозума, али су другу страну свакако хтели да по^{Nicite}.

Јунгу је читање *Заратустре* исто као и Гетеовог *Фауста*. Доживљај великог дејства и противречан. Јер је један отворио врата, а *Заратустра* их је залушио. Ниче, коме се с устезањем приближавао, јер му је претходио тајанствен страх да му је - што се каже за њега на основу тога - можда сличан, ексцентричан и тајанствен, он је злосрећно говорио о својим унутарњим доживљајима, али га нико није разумео, што га је од свакога изоловало. Јунг се плашио да ће открити да је он "такође такав". Јунг је за "ја број 2." - које није свакодневно, спољње, узнемирено ја, него неко угледно, изнад света, унутарње ја - сматрао да је то сам Заратустра. Истовремено је мислио и да је Заратустра морбидан: "Да ли је и ја број 2. болесно? (...) Ниче је тек у каснијем току живота открио своју личност број 2, око средине живота, напротив ја већ за њу знам од ране младости. Ниче је наивно и непажљиво говорио о овом архетону, о неименованом, као да је у реду. Ја сам пак убрзо запазио да његовим посредством човек прибавља лоша искуства. С друге стране, он је био тако генијалан да је већ у младости дошао у Базел за професора /где је Јунг после неколико деценија студента/, и не слутећи шта га очекује. Мада је посредством генијалности требало на време да примети да нешто није у реду. Онда је, мислио сам, нерашчишћен узрок болести могао бити што је ја број 2. без запрека и ништа не слутећи пустио у свет који оваквој врсти ствари ништа не зна и ништа не може да разуме. Живео је у детињастој нади да ће наћи оне који деле његово одушевљење и разумеју мисао превредновања вредности. Међутим, уместо тога нашао је само на културне филистре, чак је на трагичан начин и он спадао међу њих, шта више: као и остали, ни себе није разумевао када је, силашћи у мистерију и у неизрециво, жељео да до неба узвиси ову откупелу и за тло везану масу. Одатле пренатрпан језик, метафоре које се надгорњавају, химничко одушевљење које је узалуд покушавало да буде прихваћено од света везаног за садржаје без узајамне повезаности. А он - тај играч на жици - чак је и превазишао себе.

Није се снашао у овом свету - «најбољем од могућих светова» - зато је постао егзалтиран, неко кога ће средина моћи да избегава само уз мучни опрез." У Јунговој базелској околини још је било оних који су лично познавали Ничеа, свакојаке "не баш симпатичне необичности су причали о њему". Јунг је међу његовим пријатељима и познаницима знао за двојицу "који су отворено прихватали Ничеа, обојица су били хомосексуалци". Остали чак и нису с изненађењем примали "појаву Заратустре, просто су били имуни у односу на њега". Међутим, ни за тренутак не губимо из вида Јунгово јасно основно стање, мада га је он мало час могао можда и да изгуби. Психијатар, који се бави целим светом, увек мора да буде свестан да је "душа увек много сложенија и неприступачнија од тела. Такође једна је половина света који само утолико постоји уколико постаје свестан у човеку. Због тога душа није просто лични, већ проблем света..."

До сада сам већ много цитирао Јунга, и мада наизглед уопште не спада овамо, још ћу цитирати из његове књиге *Успомене, снови, мисли*, коју сам добио од једне бескрајно еротичне и луде девојке. Само ми је остала књига и у њој речи: "Волим топлокрвне животиње, јер су нам блиски сродници и судионици нашег незнанја. Волим их зато што имају душу исто као и ми, и зато што их ми, по мом уверењу, инстинктивно разумемо. Јер, чини ми се, слично нама, и оне проживљавају радост и тугу, љубав и мржњу, глад и жеђ, страх и поверење - све суштинске садржаје бића, изузев говора, изоштрене свести, науке. Овом последњем сам се, истини, чудио на уобичајени начин, али сам истовремено увидео у томе заблуделост и удаљавање од божанског света, као и једну могућност такве дегенерације за коју животиња није способна."

И Ниче је имао животиње. На почетку књиге о Заратустри описује како око главе пророка кружи орао док на њему виси змија обмотана око врата. С радошћу каже Заратустра: "Моје животиње" - орао је најпоноснија, змија намудрија животиња, и оне га воде његовим путем. Моли их да понос увек иде заједно с мудрошћу. Тако почине Заратустрин "силазак".

ОТО ВАЈНИНГЕР. Велики дух, извршио самоубиство у 23. години, на крају своје велике књиге, *Пол и карактер*, наводи Ничеа који проклиње оне који греше у основном проблему мушкарца и жене, јер "порицати и најдубљи антагонизам овде и нужност вечно непријатељске напетости, евентуално сањати о једнаким правима и

обавезама: најтипичнији је знак глупости и онај мислилац који се на овом најопаснијем месту покаже плитак - плитак је у свом инстинктивном животу! - Убраја се у сумњиве, чак пре у продане, раскринкане: вероватно је да ће овакав мислилац бити кратак за живот, за сва питања будућег живота, и неће умети да се упусти у дубине." Вајнингер - с Питагором Платоном, Тертулијаном, Свифтом, Вагнером, Ибзеном - заједно с "овим мушкарцима" лако носи Ничеово проклетство. Ничеа наводи како би показао колико се не може решити проблем човечанства без разрешења проблема жене. Па потом каже: "Јер ако нам изгледа претеран захтев да мушкарац цени жену Идеје ради, Ноуменона ради, да јој због тога призна једнака права, а не да је користи као средство за неку сврху изван ње, али онда и исте дужности (моралног и духовног самоспуштања) као и себи: помислим да мушкарац етички проблем своје личности не може да реши ако у жени једнако негира идеју човечанства, а жену употребљава као средство за уживање.

Коитус је у свакој својој ажиотажи /појачана шпекулација трговине вредностима/ награда коју мушкарац мора да плати жени у замену за то што је угњетава. И ма колико да жену карактерише што у замену за ту награду прихвата и најгори ропски јарам, мушкарац не сме да пристане на то, јер морално и он лоше пролази.

Дакле, проблем човечанства се чак ни технички не може разрешити само за мушкарца; он мора да поведе са собом и жену, чак и онда ако жели само себе да спасе, мора да настоји да се она одрекне својих неморалних намера према њему. Жена истински, искрено мора да се одрекне коитуса, потпуно добровољно. Наравно, то значи да жене као таква мора да нестане, а све док се то не дододи нема начина за успостављање Царства Божијег на земљи."

Разрешење кључног проблема човечанства Вајнингер види у формули да жена престане да буде жена. Међутим, жена за то није способна сопственом снагом. "Варница, која је у њој тако слаба, требало би да се увек изнова може запалити на ватри мушкарца: требало би дати пример. Христос је дао пример..."

Вајнингер је превазишао Ничеа. Ко хоће да га разуме, нека превазиђе Ничеа. Схватање онога што је Вајнингер рекао још није ни започело. Сада не треба да коракне Бог, него човек.

ЦИЛБЕРТ К. ЧЕСТЕРТОН. Чини му се да је Ниче, обожавалац воље, потпуно лишен воље. Не само да не уме хтети, него чак ни желети. О вољи говори као о нечем што се шири и букне. Није таква. "Сваки

акт волje је самоограничење." Волја следи из негативне и самоограничавајуће суштине, па "готово све што анархистички обожаваоци волје гомилaju једва да је више од празног брљања".

Ниче је имао нешто мало талента за сарказам - каже Честертон: "умео је да се церка, мада није умео да се смеје; па ипак у његовим сатирама увек има неке нетелесности и нешто бестежинско, просто зато што се иза њега не налази маса обичне моралности. Он је много неспособнији од било чега што се нађе под његовим пером. Ниче је одиста добар пример за крах апстрактног насиља. Омекшавање мозга, које је на концу узело мања, није било физичка случајност. Да Ниче није умро од нервне болести, у њему би умро ничеанизам. Изолованом и охолом мишљењу крај је кртенцизам. Ко не допушта да му омекне срце, томе ће се разmekшати мозак.

Последњи покушај ослобађања интелектуализма завршава се интелектуализмом, односно смрћу. Излив није успео. Помамно обожавање безакоња и материјализам обожавања закона уливају се у исту празнину. Ниче се успиње вртоглавим врхунцима, и на крају се нађе на Тибету. Седа поред Толстоја на тло ништа и Нирване. Обојица су беспомоћни - један зато што не може да ухвати ништа, а други зато штоничега не може да се одрекне. Толстојевску волју кочи будистички инстинкт да је свака специјална активност зла. Ничеанску волју, међутим, исто тако кочи схватање да је свака специјална активност добра, онда ниједна није специјална. Стоје на раскршћу и један мрзи све путеве, други воли све путеве. А резултат?... Има ствари чији крај и није тако тешко погодити. Стоје, стоје на раскршћу..."

Честертон из свога авиона јасно види карамбол филозофије Шопенхауера, Толстоја, Ничеа и Шoa: "сви су на путу према лудници "Нирвана". Бити луд значи своју духовну делатност користити да бисмо доспели до духовне беспомоћности; а они готово да су тамо и стигли. Ко мисли да је од стакла, разишља све док не уништи себе, мишљење; јер стакло не уме да мисли. Управо тако: ко неће да одбије, он хоће поништење своје волје; јер хтeti не значи да нешто бирам, него и да готово све друго одбијам."

Јованку Орлеанку постављајући у средиште, Честертону се чини да је у њој било све што је истина у Толстоју и Ничеу. У Толстоју је постојало осећање радости пред једноставним стварима, неизвештачена милост, реалитети земље, поштовање према сиромашним, достојанство погрблjenih леђа - све то је постојало у Јованки Орлеанки, чак и нешто више, јер је подносила сиромаштво,

није га само гледала, док је Толстој типичан аристократа који се труди да открије своју тајну. У Ничеу је постојала побуна против празнине и кукавичлука данашњих времена, крик због екстатичне равнотеже опасности, жудња за борбом, визије коњаничких јуриша и јуначког оружја - све то је постојало у Јованки Орлеанки, с том разликом што није само величала борбу, него се и сама борила; знамо да се није уплашила ни целе војске, док је за Ничеа општепознато да се "бојао краве". "Толстој је тек величao сељака, Јованка Орлеанка је и сама била сељанка. Ниче је тек величao хероја, она је пак и сама постала херој. Обојицу побеђује на подручју њихових противречних идеја; била је блажа од једнога, силовитија од другога." Приклучујући се мислима о Јованки Орлеанки: искрсава циновскилик њеног Учитеља, "и поремете се подједнако од његове луде величанствености и луде благости."

КАРЛ БАРТ. Опрезни у критици Библије - Кант, Фихте, Шелинг, Хегел - нису знали шта да раде с хришћанством и Новим заветом. Слично је било и с идеалистом Хердером и Шлајермахером, с њиховим озбиљно схваћеним хришћанством. Један Фојербах и један Штраус, које је исмејао Ниче, ратовали су с хришћанством у име модерног ума и модерне слике света. Према Барту, код Ничеа је било ново што је код њега *хуманитет без ближњег* постао коначан. Ничеа је хришћанство *балело* с једне стране. Наиме, најзрелије воће хришћанства, бедника, патника, човека упућеног на Распетога супротставља Ниче са својим *Übertmenschom*, с Дионисом-Заратустром. Нечувено поразно и болно лице медузе хришћанства: Христос, представљајући цео океан презрених, болесника, заробљеника, жедних, бедних "хоће" да Ниче "види у њему и њима своје близње, чак и више: себе сама." Барт каже, Исус Ничеа "хоће да принуди да се спусти са своје висине, хоће и њега да постави у онај ред на чијем челу је Распети, у војску Распетога. Дионис-Заратустра - каже хришћанство - није бог, управо није бог, него човек (...) не умс себе да искупи: Распети је и његов искупител." Ничеово (-Диоснисово-Заратустриој) азурној усамљености је овде крај, јер је овде *ближњи* од кога је Заратустра желео да се ослободи, за кога је хтeo да буде чекић, али на лицу бедног близњега више нема шта да се клепа. "То је била новост коју је Ниче запазио у хришћанству, против чега је, као против неподношљивог, увредљивог и антиживотног био принуђен да се бори. Зато је самог себе уместо Антимагарац на крају звао Антхрист." За Ничеа

хришћанство није глупост, него опасност за живот и свет. Барт утврђује да је вођа хуманитета без ближњих, Ниче добро нападао и добро инишијио. Јер конкретно гледајући није напао најслабију, већ је напао најјачу тачку: "Ниче је разобличавањем Распетога и његових следбеника разоткрио и само јеванђеље у таквој форми како није успело ни његовим заступницима, нити противницима - бар у 19. веку. И што се управо борио против ове форме, тиме је нама начинио само добру услугу уколико нам је осветлио да се морамо држати ове форме исто тако безусловно као што ју је он одбацио." Каже Барт: Исусово "биће је биће због човека".

ЕРНСТ БЛОХ. У тексту *Ничеов импулс* читам "колико је вагнеријански, масколико и декоративно баш Заратустра приказао грчко-персијско-библијске законе златног пресека: у слици једног персијског оснивача вере објављује Антихриста на језику Библије." То је "језик екстремног омамљивања..." Даље је Ничеов Антихрист непријатељ светлости. После "*Übermenscha*" - већ и превише постојеће "грабљивице" - и Диониса, у последњој етапи, после жудње за влашћу, настаје да саро његовог хероја, чудни наук *вечитог повратка*: "бескрајним бројем понављања настаје слика имитирање вековечности". Ничеов Дионис "само тако може стварати ако поведе борбу против свега спољашњег". "Али ко је заправо Антихрист кога Ниче на тако својствен начин слави у Дионису као винову лозу развијања живота? У овом смислу Антихрист је прва змија која је пружила јабуку да је окусе, али Антихрист је и друга змија која доноси светлост, којој је Зевс подно крста у другом покушају смрвио главу: у правом дионизијском смислу, у eritis sicut deus (бићете као бог)-смислу узет Антихрист - Исус. Односно на крст распети, Дионис, тежи ка једином сазнању, из дубина хришћанске јереси, и то из најдревније, офиолатријске (обожавање змија, познавање змија) јереси која досеже до вакресења и живота. Овај Христос објављује непознату људску славу која заслепљује више него дато тело или уравнотежење постојећег света." Блох своја "офиолошка" сазнања закључује тиме да "од Исуса, који се не храни прашином током целог живота, и не остаје у гробу за све време смрти која му је одређена, није тако далеко све што је названо Антихристом".

ОВЕРБЕК. Ничеов пријатељ, базелски професор теологије и историје цркве, један од великих посредника - каже Бенјамин. Није

само пук Ничеов помагач, него представник потоњег доба које има више разумевања, он бар запажа и признаје ранг Ничеу, али и сопствена ограничења која обојицу штите, никада их не преступа. Овербек је посредник, јер је ванредно осетљив на крајности. Смело је његово писмо из 1883. године које закључује споху, писмо које саопштава Бенјамин. "Не само због предлога који упућује аутору *Заратустре*: нека прихвати звање гимназијског професора у Базелу - него исто толико и Ничеовог начина живота, чак због бављења ѡаволом које дотиче његове најинтимније конфликте." Бенјамин Овербека види као особу за коју "продор хришћанства у свет и у његову културу представља порицање суштине, почев од времена патристике свака теологија је сатана религије". За Овербека, наиме, право хришћанство је религија безусловно, есхатолошки засновано порицања света. Тиме је самог себе уписао "изван Немачке" као оснивача царства, добровољно се прогнао. Објављивањем писма Бенјамин хоће да изврши исти гест у доба доласка хитлеризма на власт. Овербек је своје писмо написао за време вакансне недеље када је Ниче већ окончао везу с Лу Саломом и завршио први део *Заратустре*. "Шта би било када би покушао опет да предајеш? Не мислим на универзитетску катедру, него, на пример, на средњошколску професору (на пример на немачки језик). Веоме те разумем колико би ти мучан био сада сваки додир с неодраслим делом људи, али повратак међу младе био би за тебе неупоредиво лакши, шта више, сасвим можеш остати међу њима, и на свој начин можеш деловати као човек. А уз то професорски позив је један од оних, чак нарочито такав да с тога гледишта твоје последње године не само да не би отишле у пропаст, него напротив, још би те учиниле и зрелијим. (...) - Ове недеље ћу примити твој новац, овај пут хиљаду франака. Колико од тога да пошаљем и како?..." Колико новаца је потребно за порицање овонедељног света...

БЕЛА ХАМВАШ. У првом јавном спису о Ничеу, 1930. године, у часопису *Запад*, одмах указује с друге стране ничеовског екстатичног крика. На апокалипсису Запада предлаже нирвану Истока, будистичку терапију. Он пише: "Треба угасити свест. И онда, кад је престала свест, онда на неки сасвим други начин, као што данас и сада можемо да замислимо, налазимо онај живот, изван свести, јер је свест само једна међу свим укупним могућностима живота. Само једна једина уска форма од милион варијација. Треба искочити из свести. Ово стање је на интелектуалном језику: екстаза. Лудило. Да,

лудило." Хамваш одмах налази нешто суштинско што је невероватно застрашујуће за человека који живи у европском незнању: треба угасити свест! Па и Ниче ју је угасио и - полудео. Према томе, нема другог решења до полудети? Пошто је у Европи све лудило, не треба полудети. Не само будистички, него посматрајући на начин будисте овде предложено "лудило", тананије "екстаза", потпуно је нормално - треба одбацити оно што узрокује лудило: свест. Хамваш стаје уз Ничеа и заједно с њим започиње декомпоновање самосвесног незнања мађарског духовног живота, његовог ума који рига глупости и будалаштине. Колико је Ничеа коштало разарање свести европског незнања, то добро знамо. А колико ће коштати Хамваша, сада и то знамо. Мало мађарско лудило око окућнице.

Други пут и конкретно Хамваш говори о Ничеу 1936. године, и то у вези с "Кругом Георге" (Kosmiker-Kreis). Карактеристично је да је основан оне године када је Ниче у Торину доживео слом. Ниче је постао нека врста Плутарха круга, за кога је рекао да се треба хранити Плутархом, јер са стотином "зрелих и на херојски живот свиких људи може се заувек ућуткati цела разгаламљена садашњост". Речимо, ових стотину људи је почело да се окупља око Георгеа, и у кругу се први пут могло остварити да Ниче има ученике. Ипак нису то били. Јер је Георге од светlosti и tame у Ничеу одабраo само светlost; јер га оптужују да ствара богове како би их сламао; и јер како се оглашава, то је само беседа, а не песма. Отужбе су, разуме се, празне. Хамваш у овом другом тексту дефинише немогућност избегавања свога духовног савезника Ничеа: "данас не само мишљење, уметност, наука, односно у најопштијем смислу духовност, него и најближа и интимна пракса приватног живота ако није прошла кроз ничеанску школу, просто и без околишћа: не значи уопште ништа. Обезничени човек гамиже изван времена света попут инсекта." Потом цитира Јасперса: "Сваки покушај који хоће да доспе изнад Ничеа или само њега да имитира, чак и у језику, више је него немогућ - смешан је." Георге и његов круг хтели су да буду изнад.

Трећи пут 1941. године у једној докторској карактеролошкој студији, написаној као црначки рад, говори "о оснивачу схватања човека XX. века", кога Клагес назива првим психологом. Код Ничеа је још све скупа, што касније разарају психологија, карактерологија, антропологија. Фројд, мада то никде не помиње, полази од Ничеа (и који ће се, као једној врсти крајњег развоја, у својој књизи о Мојсију борити с Ничеовом генеалогијом). Реч је о нечем много крупнијем

него што је пукака психолошка тековина, јер је променио свест человека о њему самом, и тиме нам је отворио нове могућности бића, као што то показује Карл Левит: "Ниче жели да васпостави основни текст људског бића (...), како се човек из своје извитечаности уме уздижи изнад надчовечанског."

Једва да постоји текст у којем не би искрсао Ничеов лик и нека његова пламена мисао. Не некритички, јер на пример Хамваш на крају живота, у *Патаму* каже да је *неопростива* заблуда Ничеа његово погрешно разумевање Хераклита и концепција бића која одатле следи - биће=живот - последица је која се не може исправити. У Ничеу се одиграо двадесети век и он и данас још потпуно испуњава хоризонт. Ничеова напрасна филозофија, истина, раскринкала је сваки ниски и скривени људски чин-лаж, али ништа високо није остварила и нашла је зрице бесомучног човека (Wille zur Macht) које је он прослављао. Активност подбада човека, из чије претеране активности, из изворне, талентоване, индивидуалне амбиције "не може бити ништа друго до што је настало, раздор, поколј, насиље, угњетавање, глад, беда, мучилишта, смакнућа, прогонства, тамнице, укратко и просто: историја". Жудња за моћи је поремећај човека сличан лудилу.

Готово у сваком тренутку с Хамвашем је савезник, Ничеова духовна потпора. Хамваш се без резерве прихватио једне врсте духовне службе - при крају живота диференцијације -, не само да је пустио, позвао Ничеа у готово сваки свој текст, него га је каткада пустио да се огласи у канону са самим собом. Зашто овај крвни савез, ова стална цепљеност онога Беле Хамваша који је желeo да буде један од дванаесторице? У збирци *Невидљиво звијање*, у есеју *Миларена* налази се² образложење: "Ниче је први европски хришћанин".

ЛАЈОШ САБО. У једном јако кратком, мада тим блиставијем, суштинском спису одређује наше држање, етикацију пред лицем великих мислилаца: прво, покушати проценити целокупно животно дело; друго, покушати оценити животно дело осталих водећих духова. Наиме, он сматра да "најделикатнији и најзахвалији задатак после Библије јесте интерпретација Ничеа". Разумевање Ничеа, неспоразум око његовог дела заједно с потпуним одобравањем, његов свевремени значај види у следећем:

- Ниче има јововски значај и тежину;

- заједно с Достојевским и Кјеркегором, истовремено уз светог Павла, светог Августина, мајстера Еххарта и Паскала, најдубљи је психо-пнеуматолог (не прости психолог, као Ларошфуко, Шафтебери и Фројд; није чист пнеуматолог, као јеванђелиста Јован и Лао-це):

- његове тачке оптровидности заједничке с Достојевским: неограничена крајња дијалектика инстинкта; могућност хришћанства у сваком тренутку; мучни clairvoyance: незадржivo бујање нихилизма; декомпозиција пессимизма и нихилизма; насупрот Lust-Unlust света нихилизма истовремено најдубља патња и истовремено највише навирање радости;

- велико негодовање наспрам хришћанства обухвата једним Великим Да;

- основни извор његових противречности: инкарнација у једној личности великог нихилисте и Великог Амин, или дугачије, персонална унија нихилисте и верника; даље није доспео до космичког, хаманског значења језика; Дело не може бити друго до Свето писмо.

Лајош Сабо једним загонетним упућивањем на то да је и у раздобљу свога преврелог живота у суштини кружио око Ничеа, у једном писму пише: "Чини ми се, марковским стопама се клатарим ако напишем да ишчитавам седмоструко строги монотеизам с пакосном љубављу из дела *Генеалогија, Esce hoto* и тако даље. Из мене је то истерала дијалектика тринитаристичког фортисима. Без тога се цела модерна, бескрајно важна хајдегеровска, јасперсовска, силашијевска, грасовска, рилкеовска, буденброковска, фројдовско-јунговско-сондијевска дубока интерпретација разлива у једну ултраимпресионистичку, ташистичку лирску кукњаву - када је и друго могуће!"

Шта може да значи *ничеовски седмоструко строги монотеизам* осветљен марковским методом? Или за разумевање овога и не треба ићи делеко, јер Ниче себе прецизно изражава? Каже у 285. афоризму *Веселе науке*: "Више никада се нећеш молити, никога више нећеш обожавати, никада се више нећеш смирити у мом безграницном поверењу - порећи ћеш да ћеш се зауставити пред коначном мудрошћу, коначном добротом, коначном моћи - да ћеш обуздати своје мисли - немаш пријатеља, немаш чувара који увек стоји поред тебе у твојој седмострукој осами - безнадежно живиш на врхунцу прекривеним снегом који крије ватру у свом срцу - за тебе неће бити последње руке која ће те кажњавати и награђивати, нема за тебе

смисла у ономе што се догађа и нема љубави у ономе што ће се теби догоdit..." У овој *седмострукој осами* коначно блесне *Ничеов седмоструко строги монотеизам?* Или у целини оно што је дао онима који стижу после њега. Без његовог *седмоструко строгог монотеизма* све што смо после њега видели и чули распало би се, растурило, разлило у лирској кукњави проузрокованој сувишним утицјима и сувишним деловањима када је одиста и друго могуће (нпр. делезовски исход?).

Лајош Сабо овако завршава писмо: "Кроз колико мода је прошао! И уље се не раздваја тако од воде. У најразређенијем облику само веома ретко се може користити у данашњој атмосфери. Једва да се може злоупотребити. Боје се да га помену. Не знају шта ће с њим. Не смеју ни да га поштују, ни да га грде."

ЂЕРЂ ЛУКАЧ. Није мој посао да оцењујем његово виђење у вези с Ничеом. Сада тек толико да речи Ал Капонеа најограниченје разумем само на Лукачеву делатност у односу на Ничеа: "Не мењам односе. Значи службим им. То је све." Чини ми се да му је то успело, јер је почетком педесетих година јавно *једини* држао Ничеа на дневном реду у овој земљи. Амбиваленција вредности и заслуге. С Лукачевом аверзијом према Ничеу ја треба да се обрачунам својом аверзијом према Лукачу. Лукач има своје ученике који узвраћају без поштовања, Ниче само шефа пропаганде: своју сестру.

ПОЛ ВАЛЕРИ. Каже да Ниче, распомамљени подунавски диригент, није храна, него допинг. Не разуме како један интелект оваквих размера пискара толике глупости. "Није посматрач, ништа чулио, никакви нерви, нордијски тип." Убраја га у низ оних који безмерно претерују, у класу мегаломанских осамљеника. Роб вербализације. Ниче је осетио оно што и сам Валери тражи, да не сме бити писац, а то је добра врста охолости. Али то већ није оно да Ниче, као Месија, као чувар врлине блиста - то је заблуда. Резултат Ничеових дела: исувише специфичан случај достојан пажње, неподношљива инфлација, брда хартије, професорска машта, пијан од књига и читања, мешана салата, бајка, фило-логија и фило-зофија, естетика дисертација. И "где је добар, ту је very exciting" - Валери пробирљиво лизуцка овај допинг.

АЛБЕР КАМИ. У *Побуњеном човеку* каже да Штирнер, а с њим и сви нихилистички побуњеници, опијени од пустошена јуре до

граница. Из њих остаје пустинја пустоши, где започиње Ничеов тегобан истраживачки рад: треба научити да се ту живи. Ниче је најпре клиничар нихилизма и потом његов пророк. Свестан нихилиста. Уздигао се до функције будуће апокалипсе. Његово основно питање: "Можемо ли животи тако да не верујемо у ништа?" Сваким својим делом одговара са да. Од недостатка вере направио је метод. Ками пише: "Уместо методичке сумње неговао је методичко порицање, разорио је све што и пред њим самим скрива нихилизам". Ниче завиди Стендаловој дефиницији: "Једино оправдање Бога је што не постоји." Ред вожње Ничеовог нихилизма:

- прво, гради филозофију на побуни (није он убио, тако га је напао: "Бог је мртав"), супротставља се свему што тежи надокнади уништеног божанства;
- друго, посебно напада хришћанство као етику, јер је фалсификовало поруку свога Учитеља;
- треће, напада сваки такав "нихилизам" чији најтежи симптом није атеизам (неспособност за веру), него неспособност да верујемо у оно што постоји, што видимо, што живимо, што је дато (из овога недостатка се рађа идеализам), дегенерисана хришћанства: социјализам и хуманистичкијанизам су нихилизација "нихилизама".

У нихилизованом свету човек је усамљен и нема господара. Треба (порећи и потом) створити Величину. Ками види да "побуњеник који у почетку пориче Бога, труди се да га надокнади потом". Изнова ствара бога Земље, Света, Космоса - Диониса који заувек урла у својој раскомаданости. Ниче прихвата Земљу, Живот (Диониса) - прихвата патњу, и плаћа цену свога краљевства.

Ками каже да у историји разума, изузев Маркса, нема премца Ничеовом ризичном подухвату; никада не можемо исправити неправду која му је учињена: "До Ничеа и националсоцијализма нема примера да један мисаони систем, који је осветлила племенитост и мука изузетне душе, илуструју параде лажи и ужасне гомиле лешева концептора. Објављивање човечанства с оне стране човечанства водило је методичкој фабрикацији људи низег реда -..." Прихватајући да буде адвокат одбране Ничеа, Ками налази једну тачку која се не може бранити. Ниче на његову несрћу пише: "Када су циљеви велики, човечанство користи другачију меру и не суди греху као греху, чак и ако се прибегло и најужаснијим средствима." (Из овога Ками ни другим цитатом Ничеа не може да извуче свога браћеника: "Лако је говорити о свакаквим неморалним поступцима,

али да ли имамо снаге да их поднесемо? Ја на пример не бих могао поднети да прекршим дату реч, или да убијем; разболео бих се, умро бих, то би била моја судбина.") За Камија - чак ако је и за тренутак - то је озакоњење права на бешчашће. Позицију одбране на концу сасвим поткопава обећање, како Ками каже: "Ниче у својим исказаним тезама о човечанству с оне стране човечанства, а пре њега Маркс с друштвом без класа, користи будућност за надокнаду другог света. Ниче је тиме издао Грке и Христово учење, који су, по њему, други свет замењивали садашњим." А они који су Марксом исправљали Ничеа само су историји говорили да, али нису одобравали цео створени свет. Тако су ове две побуне, које су на концу биле одређујући принципи двадесетог века, жуделе за благостањем (мада је Ниче упозоравао, ако постоји благостање "идемо према никада невиђеном духовном ропству"). Марксизам-ленинизам се отелотовио у касти терора која се трудила да подјарми природу како би се покорила историји. Ничеанска филозофија је хтела да подјарми историју како би тријумфовала природа; па ипак се само отелотовила у биолошком или историјском деспотизму. Побуњеници, који побегавши из тамнице Бога граде тамницу историје и ума, "завршивши тако - каже Ками - прикривање и посвећење нихилизма, онога нихилизма који је Ниче имао намеру да победи".

МАРТИН ХАЈДЕГЕР. Ничеово мишљење обухвата у пет главних одредница:

- нихилизам;
  - превредновање свих досадашњих вредности (Umwertung aller bisherigen Werte);
  - воља за моћ (Wille zur Macht);
  - вечити повратак истога (Uermensch).
- Ова листа захтева допуну. Допуну трима тачкама за мене образложују сами називи одредница:
- жена као истина;
  - Бог је мртав;
  - прихватање светиње (живота).

Ово су главни мотиви Ничеовог мишљења, а они пројектовани једни на друге и једни у друге дају његов главни учинак. Хајдегер показује да је ничеанска метафизика унутарње јединство остваривања западне метафизике. А горњи главни мотиви пак алат су у светској борби за земаљску владавину. Овим однегованим

алатом (нихилизам, преврдновање, воља за моћ, вечити повратак, надчовек и још три "нова") европска метафизика може да доведе на врхунац светску епоху Земље и историјског човечанства: "Овде се остварују крајње могућности владавине света и његовог експеримента, могућности којих се човек подухватио зато да би човек, полазећи сасвим из себе, одлучио о сопственом постојању." После овога више не може бити борбе. Овај циљ Хајдегер назива временски најудаљенијим. Мада је овај најудаљенији нама најближи.

КАРЛ ЛЕВИТ. Указује на двоструку природу Ничеовог мишљења, чију су егзотерични и езотерични аспекти: антихришћанство и "вечити повратак истога". "Глупост или мудра мисао - учење о вечитом повратку кључ је Ничеове филозофије, и изнова разбуктавши супротност хришћанства и класичног паганства уједно осветљава и сопствени историјски значај." Према Левиту, вечити повратак истог је кључни елеменат Ничеовог учења због тога што је то становиште с којега може да изрази суд о хришћанском тумачењу живота и света. Идеја о повратку се појављује чак као етички императив у *Веселој науци*, у *Заратустри* већ као метафизичка истина. "Призывање овога *circulus vitiosus deus* - каже Левит - представља за Ничеа такав излаз из двехиљадугодишње лажи који закључује хришћанску епоху која верује у историју од апсолутног почетка до апсолутног kraja. Почетно стварање и сагрешење, коначно искупљење и страшни суд коначно су се секуларизовали и тривијализовали од примитивног према бескрајном напретку цивилизованих стања."

Када се Заратустра опоравља из смртне болести, овако му се обрађају његове животиње (орао и змија) које га лече и хране:

"Све пролази, све се враћа; вечно се врти точак постојања. Све умире, све изнова цвета; вечно се врти година постојања.

Све се ломи, све се поново склапа: вечно се гради истоветна кућа постојања. Све се растаје, све се изнова међусобно сусреће; прстен постојања вечно остаје веран себи.

У сваком трептају ока започиње постојање; око сваког овде врти се кугла тамо. Свуда постоји средина. У круг се врти вртлог вековечности."

Ниче је принуђен да полако прихвати да ће се тип најнижег човека (и хришћанско ја, "и најмање" "које је мој чемер постојања") вратити у овом облику: "вековечно ће се враћати човек у којем си се

уморио, мали човече". Његове животиње му предлажу да лечи душу новим песмама и вековечно нека објављује "човека који је надчовек".

Оно што је Ниче поново открио као Антихриста - по Левиту - *давно је космичко кружно кретање пагана*. Другостепено је што је овај свет био познат пре тога по студијама класичних филолога, или што је код многих већ био искрсао: Хераклит, Платон, Емпедокле, Аристотел, Еудем и у радовима стоика, али је он једини који га супротставља хришћанству. С идејом о вечитом понављању истовремено обнавља основну шему, одређеност духовно-историјског циклуса. Али "није знао да је његов сопствени контра *Christianos* био само понављање са супротним предзнаком *contra gentilesa* црквених отаца", а истовремено идеја о вечитом повратку - ипак се није вратила непромењена, него - кобно се преобразила. Антихришћанско јеванђеље *Заратустре* као волја која жели да оствари будућност. Ниче је веома далеко од тога да истински буде паганин, његово ново паганство "- исто као и Х. Д. Лоренса - по суштини је хришћанско: јер је антихришћанско". Ничеова волја се не креће у кругу, него у смеру који се не може обрнути. Жели ли ова волја да се увек врати на исто место? Ничеов одговор: самоискупљење. Левит пише: "Намерно треба да прихвати не-волјно, односно прошлост свега онога што се већ догодило, и што је овде а да то сами нисмо хтели, и треба пре свега да прихватимо факат наше егзистенције која се већ догодила. Сва ова волја, стварање, волја која је усмерена назад потпуно је туђа свему што је грчко, класично, или паганско - пореклом је из јеврејско-хришћанске баштине, из вере да је Божија волја створида свет и човека." Ниче није начинио пресудан корак од "ја хоћу" до "ја јесам"; није начинио "корак космичког детета, које је невиност и заборав, поновни почетак, игра, точак који окреће себе сама." Као модеран човек био је одвојен од сваке земаљске верности и космичког повратка. Левит на крају наводи чувени одељак Заратустре када последњи папа - због смрти Бога изгубивши звање - каже: "Кроткији си него што мислиш с тим твојим неверовањем! Неки бог који настава у твојој нутрини преобратио те је у твоје безбожништво... У твојој близини, мада говориш да си најбезбожнији, осећам тајни мирис тамјана дугих благословова..."

Ниче је и на то мислио...

ЈУЛИЈС ЕВОЛА. Види Ничеа као типичну модерну фигуру: као личност снажних контура и сасвим без смисла (јер је личност само узгредни израз једног вишег принципа). Таква личност у којој је настала једна врста кратког споја, нагомилане снаге, она се издваја, постаје тегобна и очајно тражи излаз. У вези с прошлним духовним традицијама није доспео ни до какве сагласности. Његова жустра антихришћанска распра делом је мотивисана и објашњива. Дубље, метафизичке слојеве класичне баштине није запазио и поред тога што се толико напрезао, на пример бар до једне границе према будизму. Ниче отеловљује онај тип људи који су као људске индивидус желели да буду слободни и којима је то допуштено.

Ниче већ *Рађање трагедије* заснива на погрешном исходишту које одaje ограничења целог ничеанског схватања. Реч је о путевима Диониса и Аполона. Евола каже да "одиста, што се тиче религије Диониса, она је више позната као обухваћена сировим силама живота и пароксистичка поистовећеност, она је знала и за путеве либерације, критичке тачке на којима је - Зимеловом терминологијом - на дионизијски начин живела, претворила је у «*Mehr-Leben*» (више животи) и води нечем више него што је прости живот, једном «*Mehr-als-Leben*» (више него живот), значе нечем натприродном и неисквареном. - Што се Аполона тиче, не узимајући у обзир нарочито естетизирајуће примене карактеристичне за ликовну уметност, његов изворни култ управо се своди на супротност свега онога што је спасење: Аполон је хипербрејски бог непроменљиве светlosti, духовног вирилитета, једне централне соларне сile која не залази. И да је Ниче бар само и наслутио нешто од свега тога што је хипербрејска баштина, прогледао би, и могао би видети што одиста треба разумети под надчовачанским човеком". На станицама Ничеовог мишљења могу се открити станице западнog "критичког мишљења". Он полази од "воље" узете у шопенхуеровском смислу - која је више "јудиња", јер је слепа, пожудна, беспомоћна воља, чији је закон нужност, храни се сама собом - која је одређени филозофски пренос традиционалних појмова (самсара, апетитус примигенмиус). Од ове "воље" тежиште прелази на вољу као аутономну моћ и коначно на вољу за моћ. Омча се полако стеже око Ничеа. Јер људска воља која успоставља вредности, увек има две могућности, пре снаге. Два пута: волети/хтети цео свет, или пак бежати, ослобађати се, претворити се у шуко око, затворити се у сањарију/хипнозу пред трагичним и ирационалним светом. Ниче систематски руши свет, све одбија,

поништава што год би могло бити спољни ослонац за личност, све до потпуног nihilизма. Појачава се трагично схватање: гомила сила света, врти се око себе сама без циља и смисла. Истовремено воља се *sui generis* у аскези супротставља самој себи, саму себе негира, то мора да учини, у томе осећа остварене своје највише способности. Две се тачке - каже Евола - сусрећу нетремице у прихваташњу nihilističke истине: "остајање на ногама у једном свету без смисла који више не заклањају циљеви и вредности иреализма, од сада способност служи да бисмо одобрili овај свет и да бисмо изјавили Тачио ово хоћу, то представља последњу пробу чисте воље".

После овог тоталног рушења следи преокрет, како се у овом поништеном свету могу одредити вредности новог "стола"? Какав предмет користи чиста воља законодавца? На овој тачки код касног Ничеа уследи погрешан биологистички преокрет. Према нијанси биолошких схватања, својствено добу, пада као жртва мита "природе". »Верност тулу» и «не бежати» повољни су били за ову девијацију: Ниче је веровао да у свету лишеном вредности и богова једини права ствар, а која и не лаже, јесте живот као биологија. Одавде потиче нови поредак вредности (...) Највише очитовање живота јесте *воља за моћ*. Отетворење највише воље моћи јесте *надчовечански човек*. За Ничеа после његове тврђење "Бог је мртав" започиње доба одобравања света и живота; садашње човечанство - ако одобри ничеанско јеванђеље - припремиће пут за долазак надчовечанског човека.

У Ничеу је учење једнако његовом унутарњем животу - састоји се од чисте воље. По Еволи, о његовој болести и смрти нагомилало се мноштво глупости (на основу истраживања се може утврдити да је његов случај "атипичан", вероватно поседује "психогене" црте). Ничеову "смрт треба довести у узајамну везу са смрћу или трагедијом других, од којих је неколицина позната јавности, као Вајнингер, Михелштедер, можда и Хелдерлин (...), сви су ишли сличним путем. За свакога од њих би се могао користити израз *Свети проклетници*. Они су тачно западни представници уздизања ради уздизања што је традиционално учење сматрало великим духовном опасношћу, као пут који не ствара ни Слободне, ни Ослобођене, него често оковане титане и бесове. Бесови су одиста наслов романа Достојевског, где се могу наћи мисли које служе за допуну ничеанских замисли. Међутим, код Достојевског се боље може видети један елеменат који се код Ничеа одаје тек у

последицама; то јест јасније се види да у човеку неко *натурално* утапање воље изазива кризу. Али на исти начин треба схватити ону унутарњу силу која омогућује Ничеов интегрални нихилизам и уздизање ради уздизања: то је напор који је усмерен за изградњу нечега што у крајњем степену није с ове земље."

Еволи се чини да се доктрина надчовековог човека, која се у суштини зачела на смисаој разини, није преокренула у "спиритуалистичку" праксу. Мада ова доктрина за западњака означава кобни развојни правац. Границну тачку, као да играмо на оштрици бријача. На крајњим врхунцима уздизање ради уздизања довољан је један уздах како би се надчовечански човек претворио у *бесове*".

Атеистичка струја "надчовечанског човека" спречава смер бекства савременог спиритуализма, медијумски и мистични правац, и одржава их у равнотежи. Они који би из атеистичке струје прескочили у надприродну, налазе се у губитку, јер им је личност затрована и затворена. Ко стигне до ничеанског "интегралног нихилизма", он је понајпре интелектуалац чије је средиште испуњено апстрактним мишљењем, зато су се његове танане способности сасушиле, постале неутралне, неприступачне. Танане способности значе формирање и оживљавање пластичних слика, и оне су неопходне за скок у надчуљно. Ако је могуће, можемо се укључити посредством квалификованог представника у аутентично посвећење баштине. Евола каже да "данас ствар није тако једноставна, будући да се велики део духовних средишта повукао, да остављају западњака да иде куда хоће, а да га ни на који начин не ограничавају." То је *колективна карма*. Принцип да је "човек нешто што треба превазиђи" и даље је истина, мада се његов смисао крије у дубини, што трагична судбина пустинјака са Силс Марије потврђује с тихим упозорењем. Данашње западне форме "спиритуалитета" - читкарање, вера у реинкарнацију, одлазак у секте итд. - "веома је лагодан систем превазилашења." Међутим, "извorno хришћанско учење по којем само једном живимо, и у овом једином животу одређује се свачија судбина до вечног спасења и вечног проклетства - и које садашњи живот испитује увек уз стално позивање на Бога - ова учења се већ јављају као добротворни будиоци против осредњости, спиритуалног уображавања и сличних сирова жудњи". "Магијска" учења увек су имала у виду окултну забрану и изреку:

"Не можемо видети Бога а да не умремо." Тражите га знањем, одбаченим знањем.

ЖОРЖ БАТАЈ. Каже да у преступању забрана Ничеово држање није архагично, него симетрично - у супротности с јунацима грчких трагедија које судбина осуђује да повреде правила која сматрају светим. Ничеов парадокс: повреда која је истовремено поштовање - симетрија. Изгубљена равнотежа у меродавној форми. Непрекидне и не било какве замене (превредновања). Батај га упоређује с другим кризиоцима закона. На пример са светом осећања Дона Хуана, који, када је већ сигуран да ће га прогутати пакао, па се ипак не приклана, онда он личи на онај побеђени ужас који увек делује на нас као ужас, и што Ничеа прикова за извесност смрти Бога. Ни један од њих се није приклонио. Међутим, Дона Хуана сила само споља поражава. Ничеа вечно *изнутра*. И будући да је хришћанство запленило/фалсификовало архаичну институцију преступа забране, Ниче због тога уводи нову форму повреде закона. Батај каже да је у свету пре хришћанства забрана коју је захтевало ирационално гнушање емиријски била у сагласности с нужношћу: "gnušaće је долазило из губљења равнотеже проузроковане путем разврата, или прилично трајно суждржано гнушање могло је без било какве опасности да слободно провали, и оно што је за то време аутономно живело, било је истоветно као оно што је пре тога у себи забрањивано. Али овако разрешена забрана била је само на *дечији* начин разрешена: на дан великог празника прекршена правила била су иста она која је прекршилац са страхом чувао у *дубини свога срца*. Револуционарни поступак, једини који се може назвати одраслим, одузима нам ову подмуклу могућност којој је хришћанство, у форми католицизма, позајмило још срамнији, још неодрживији и уједно за све нас вид који опажамо. Прилику за модерну форму побуне уощштено пружају сексуалне забране. (...) Ако бог, који у уживање усађује зло, не би постојао, или бар не би био предмет наше сумњиве поузданости, тренутак аутономног уживања више за нас не би био достижен." Батај закон прекорачења забрана формулише у три тачке:

- основа вредности неправилности јесте правило живота;
- аутономно понапање, чија је основа поштовање правила, одржава тесну везу поштовања с кршењем из којега он сам недостаје;

- никаквом корисношћу се не може оправдати уживање у мери аутономног уколико до безумности пориче свет који заслужује бескрајно поштовање.

Хришћански Бог се "придружио" забранама корисног света развијеним посредством хришћанства. Уживање не би могло бити ужасно без божанског проклетства. Због тога се атеиста Ниче брине о Богу, јер је једном требало да открије да место које је непостојањем Бога остало празно служи на свету за поништавање". У безизлазној провалији заједничких напора Бога и човека Ниче - бар према Батају - преживљава расуло свемира у сопственом расуду. Као што утврђује и Батај наводећи *Веселу науку*: "Земљу смо одвезали од Сунца" - и то је (за сада) неразумљиво, несхватљиво, незамисливо - "дахће на нас празан простор". Што у недостатку бољега називамо: Бог/Ништа.

МИШЕЛ ФУКО. У једној студији се бави Ничеовом *Генеалогијом* па му се чини да је генеалогија у одређаном смислу истоветна с три модалитета историје на која је Ниче указао 1874. године. Истоветна је с њима и поред замерки које им Ниче чини у име моћи живота, одобравања живота и стварања. Преобликујући ова три модалитета генеалогије он се поистовећује с њима: настаје пародија поштовања успомене на прошлост; цењење старе трајности готово се цепка од тачке до тачке; истина коју поседује савремени човек из критике усмерене против прошлости биће разарање субјектовог сазнања услед неистинитости жудње за истином. У једном заоштреном разговору за округлим столом Фројда, Маркса и Ничеа каже да се и код Ничеа очитује да је интерпретација недовршена, за њега је филозофија једна вечно остављена нерешена филологија, без краја. Или пре судбоносна, за што цитира из *Исусише добро и лоше*: "Могуће је да пропадање у потпуном сазнању постојања спада у основна својства постојања". У делу *Ecce homo* показао је колико је био близу овом потпуном сазнању, исто тако у јесен 1888. година, у Торину. Фуко одлучно тврди да је Ниче располагао свешћу о безумљу, о предосећању, о искуству безумља које је најближа тачка апсолутном сазнању.

Другачије видим, већ рекох: пао је у принудну медитацију.

Фуко уз изјаву "Бог је мртав!" додаје, с пуним правом, да је у дубини Ничеових речи била и лозинка: "умро је и човек".

ЖИЛ ДЕЛЕЗ. Каже да онај ко чита Ничеа тако да се успут не насмеши, не смеје се много и каткада не прасне у суманут кикот, тај је такав као да га и не чита.

Делез ничеанску формулу "Бог је мртав" не чује као спекулативу, него као par excellence драмску тврђњу (слојеви значења смрти Бога уједно су ред вођње развоја европске и/или хришћанске свести):

I као елеменат јеврејске и хришћанске свести: *негативни нихилизам* када идеја Бога изражава вољу ништа, када се гравитациони тачка живота налази с друге стране живота у ништа:

- прво значење: јеврејски Бог убије свога сина како би се осамосталио од себе сама и од јеврејског народа;

- друго значење: Отац умире, а Син нам ствара једног (не само јеврејског, већ хришћanskog) Бога;

- треће значење: свети Павле присваја ову смрт, и даје јој такав смисао којим заснива хришћанство (фалсификати светог Павла: 1. Отац не убија Сина зато да би постао самосталан, него нас ради, из љубави; 2. живот умире, али Бог разапет на крст *васкрсава*: Вакресење Христа и наше преживљавање јесте јединство љубави и реактивног живота).

II као елеменат европске свести: *реактивни нихилизам* када поново рођени, вакрсли живот у синтези с вольом ништа доноси суштинске, нарочите резултате хришћанства: ми убијамо Бога (Ко убија Бога? реактивни човек, "најгрдобнији човек");

- четврто значење: Бога убија, уништава љубав реактивног живота, дави га незахвални кога исувише воли.

III као елеменат свести будизма: *пасивни нихилизам* када после фалсификата јеванђелиста и светог Павла откријемо истинитост Христа: Будину природу у "једној ни најмање хинду средини" (када су људи још били код негативног нихилизма, када реактивни нихилизам још није ни започео, Исус је оплеменио пасивни нихилизам), овако је ближи Далај Лами него папи (Ниче пише: "Будизам у лепој тишини осваја простор у целој Европи."), Христос је био Будин изасланик у једној апсолутно не-будистичкој средини.

Крајни смисао изјаве *Бог је мртав* јесте да је Исус одржao лекцију човечанству: *научио га је да умре* - што значи исто што и добро живети:

1. добра вест је коначно брисање идеје греха ("радосна вест је управо да више нема супротности; Царство небеско припада деци" - *Антихрист* 32.);

2. коначно одбијање сваког рата, насиља, срџбе, освете ("једна оваква вера се не љути, не ставља приговоре, не брани се: не извлачи сабљу..." - ибидем);

3. Објављење земаљског царства Божијег као једног стања које се развило из љубави ("Ни чудом, ни наградом или обећањем, чак ни посредством Светог писма се не потврђује: у сваком поједином тренутку он сам је своје чудо, сопствена награда, обећање, «Царство Божије»." - ибидем);

4. врхунац живота, разумевање смрти и дубински дубоко, искону потпуну прихватање... - крајњи развој нихилизма.

Делез пише да оно "што је будизам пруживео као остварен циљ, као постигнуто испуњење, хришћанство доживљава тек као подстицајни елеменат. Наравно, није искључено да ће и оно досегнути овај циљ једнога дана; није искључено да ће хришћанство доспети до једне праксе ослобођене сваке павловске митологије, није искључено да ће наћи пут ка истинској христовској пракси... Али колико ће бити мржњи и ратова док овде не приспемо!"

О БУДИ. Појава Исуса за Ничеа делује као појава Буде у једном поднебљу веома различитом од Индије. Будизам заједно с хришћанством види као нихилистичку религију, али су само у овој тачки заједно. Разлике су за Ничеа изванредно достојне пажње. Наиме, будизам је једина позитивистичка религија (чак испитујући и једним строгим феноменализмом), на тај начин "сто пута" је реалистичнији од хришћанства. Оно што је изгледа најсуштаственије јесте да филозофија настаје у припремном покрету који траје столећима, отуда је - још пре него што се појави - већ превазишла појам "Бога". У *Антихристу* пише да "не објављује борбу против греха, него - без остатка пружајући право стварности - против патње". Чини му се да почива на "две физиолошке чињенице", једна је исуваше велика раздраженост чула, од које потиче префињена способност према болу; друга је "прекомерно велика духовност, један - појмовима и логичким поступцима - живот који је самог себе наживео, током којега лични инстинкт трпи штету наспрам безличног. (...) А на основу физиолошких услова развила се нека врста депресије: против ње наступа, с хигијенског гледишта, Буда." Као противсредство препоручује такве замисли које испуњавају или смиреношћу, или пак доносе задовољство - "препоручује средства за то да бисмо се одвикли од осталих". Потом "наспрам оних који другачије мисле не захтева и никакву врсту борбе (...)" (- мржњу неће

укинути мржња: тако гласи дирљиви рефрен целокупног будизма...)"". Настанак и развој будизма Ниче везује за предуслове: "веома блага клима, велика благост и слобода на подручју обичаја и никаква врста милитаризма; даље, покрет је одомаћен у вишим, чак образованим слојевима. Човек као највиши циљ жели ведрину, спокој, и да му згасну жеље, и постиже свој циљ. Будизам није религија у којој тежимо савршености: савршеност је сам нормалан случај." Главни основни услов пак јесте ако се цивилизација заврши и исцрпи. Наравно, налази и оно што одбације, на пример појам нирване који не разуме. Од будизма стиче до њега само традиција "хинајана", махајана му је непозната. Ову другу би, бодхисатва идеал који показује исусовску паралелу, значи због природног захтева саучешћа и саосећања, вероватно с гнушењем одбацио. Док би у тантричном будизму очито нашао дионазијске црте. Наравно, апсолутно је смешно ово цинулирање. Све остаје тајна.

ЕМИЛ М. СИОРАН. Он себе сматра обрнутим Ничеом, без мегаломаније, уз мало претераности у поређењу. Наиме, његова прва књига *На врхунцима безнађа* изазвала је такво огромно запрепашћење у његовој средини као да је започео Ничеовом комедијом, *Ecce homo*, књигом расула... И Сиоран, као и свако после Ничеа, који је - "мислилац" европске цивилизације, принуђен је да гестикулише зачаран Ничеом. Међутим, Сиорану је одиста успело да пређе обрнути пут: и све се лакше себи смеје. И одиста, да је Ниче започео с делом *Ecce homo*, дакле започео одмах на крају, можда бисмо наследили једну ведрију посмртну маску. А не овај луди дводесети век који је тек половине Ничеове прогнозе.

ЖАК ДЕРИДА. И Дерида узбуђује "жена". Код Ничеа су истина и/или жена, двојство које се међусобно преплиће - недостижне. Основна формула Дерида коју испитује код Ничеа: "Женско писмо. Стил постаје жена. Прецизније: ако би стил (као што је пенис, по Фројду, нормалан прототип фетиша) био мушкирац онда је писмо (écriture) жена." Истину/жену вечито крије вео који преко ње пада, чије дејство постаје дубоко, сирово, пожељно. Дерида пише да би доволно било уклонити вео, или средити тако да другачије пада на њу - и више не би била истина, или би била "истина" само писана међу наводницима. Из свега следи да је "истина-кастрација ствар мушкираца, занимање маскулина, мушкираца који никада није доволно стар, доволно скептичан и доволно симулант, и који у

својој лаковерности, у својој глупости (која је увек полног карактера, и која се каткада представља као надмоћни стручњак) кастирира самог себе, произведећи од себе варалицу истине-кастрације (можда је то она тачка где се треба распитати - треба је обезглавити - за метафоричко разvezивање једрењака/вела; за истину која говори, за присутну кастрацију у лакановском дискурсу и за фалогоцентризам, на пример)". И шта се догађало до сада у случају сваког писца, од које нису изузети ни Ниче а ни опширни Дерида (и сада овде је ситуација иста): жена се "поиграва мушкарцем; жена зна - а то је такво знање с којим се не може носити никакав догматични или лаковерни филозоф - да се *кастрација* неће додогодити". Наравно, Дерида опомиње на испадашки опрез. Дуэт Ниче-Дерида о жени: "загонетка решења" у суседству Бога и Животиње и између "решења загонетке" бачено сидро. За Дериду Ниче је мислилац трудности (*grossesse*), он лако близне у плач, о мишљењу говори као бременита жена о свом детету, зато Дерида каже: "често пред собом видим Ничеа како му сузе падају на stomak". Каткада пред собом видим Дериду како густира сузе које Ничеу падају на stomak Тако је то овде: (читамо?) и пишемо. Живимо?

РИЧАРД РОРТИ. Ничеа види не само као не-метафизичког, него као антиметафизичког теоретичара, коме ништа није важније од "самоописа". Процес самостварања зависи од таквих случајности, који не може бити свестан у пуној мери, али га нису реметила метафизичка питања односа слободе и детерминизма. Током "самоописа" не покушава да се нађе у премоћи над временом и случајности (заједно с Прустом), него покушава да их користи. Јасно му је: оно што се рачуна у решењу, савршенство и аутономију увек ће бити функција оне случајности када ће умрети или полудети човек. И у тренутку смрти мора се придржавати "самоописа". Последњи "самоопис" завршен на самртној постели поседоваће такве узроке који више неће имати времена за "самоопис", неће бити више времена за откриће "диктата природног закона" - "али о који се снажни, одушевљени критичар једног дана може спотаћи". Рорти каже он је "снажан,... може се спотаћи", да је Ниче "даље поживео, или даље остао здравог ума, онда би било више материјала за класификацију, и отуда би његови нови описи били другачији, међутим, исправан опис никада не би настао."

Шта је то што Ниче "описује"? По Рортију, реагује на описане људе, речнике, лексиконе, збирке текстова. Оно што је на основу тога "поново описао" није случајно, већ се на унутарњи начин, у дијалектичком низу повезује једно с другим. Нова збирка не служи опису Фридриха Ничеа, него "опису једног много већег живота", чије је име "Европа". "У животу Европе, не као у Ничеовом, случајност нема улаз." Ниче није метафизичар, али није ни савршени номиналиста, јер не жели да среди мале ствари, него хоће да опише неку велику ствар. Теоретичар и ироничар. Ничеова иронична теорија: "Приповедању Платона свети Павле, а хришћанству треба да утире пут просветитељство. Канта треба да следи Хегел, а Хегела Маркс. Иронична теорија је зато варљива, зато толико склона самообману. То је један од узрока зашто сваки теоретичар оптужује свога претходника да је био метафизичар скривен у лажну одећу." Иронично теоретисање (Хегел у *Феноменологији*, Ниче у *Сумраку идола*, Хајдегер у *Писму о хуманизму*) неће просто ново преуређивање, нови опис, него "Потпуно Другу неисказиву и апсолутну величанственот; Тоталну Револуцију". Његова сопствена аутономија само је споредни производ *неупоредивог*. Иронични теоретичар "не уме да замисли никаквог следбеника, јер је он пророк једног таквог доба у којем ни један појам прошлости неће бити употребљив".

Иронични теоретичар жели моћ која проистиче из тесне везе с највећом: "Ничеовог надчовека, Хегеловог Духа света и Хајдегерово Биће подједнако карактерише двојство које се приписује Христу: стварни човек, истовремено у неизрецивом аспекту стварни Бог." Хришћанско учење о отелотворењу за које се најчврше везују иронични теоретичари покушавају да учине коначним све и свакога, и шта је било пред њима и ко је био пред њима. "Захтев историјски величанственог - захтев близине једног догађаја такве врсте као што је затварање провалије између субјекта и објекта, долазак надчовека или крај метафизике - присиљава Хегела, Ничеа и Хајдегера да себе замисле у улози последњег филозофа. Покушати приспети у ову ситуацију значи покушати написати нешто што чини немогућим да их поново опишу, сем ако не сопственим терминима - што онемогућава да постану елеменат било чијег другог лепог дезена - једном маленом ствари међу многима."

ЕСКХАРТ ЈЕР-НИЦЦШЕ.

Чини ми се, сине, ћуташ о смрти. Смрт Бога - није смрт. После твоје смрти Хајдегер исправан однос према својој смрти назива *Eigenlichkeit* (*authenticité, authenticitu*). Данас већ ваљда обојица знате на шта је мислио.

Шибао си светог Павла, мада не треба да се плашиш Јевреја. Више од размишљања вреди дати гладнима да једу. А ко упадне у занос као свети Павле, али зна да би требало мало сутице једном болеснику - много више ценим ако би због љубави оставио занос, и тим већом љубављу послужио болеснику. Наравно, онај ко је болестан, нека не лечи, него нека се лечи, ни то није ни ништа мање, и можда је једино лечење.

Што је Бог управо Бог, томе смо и ти и ја разлог: да не постојим ја, да не постојиш ти, ни Бог не би постојао. Можеш да причаши шта год хоћеш, језик није господар человека.

Ја сам у блеску *scintilla animae* (искра душе): Бог. Рађање Бога у души. *Creatio continua*: ми смо син Бога, у нама настава Свети дух. *Incarnatio continua*: поново се рађајући у нама се рађа син Бога.

Један мој позни ученик, каквим и тебе сматрам, Јан де Вард пише на моје велико задовољство: Бог се не може превести са «стварношћу».

Заиста, у телу нашега Господа душа је доспела тако близу Бога да сви анђели, ни херувими, ни серафими не могу видети и не могу наћи никакву разлику између њих двојице; јер где год само такну Бога, тамо дотичу душу, а где душу, тамо Бога. Никада није остварено тако чврсто јединство! Јер се душа много чвршће сјединила с Богом, него тело и душа које творе человека. Ово јединство је много чвршће него да неко кап воде успе у буре вина, будући да ће од тога постати вода и вино, а оно се тако сједини да никакав створ не би умео наћи разлику.

Ти би ми сада могао рећи: како је то могуће? Па ја од тога ништа не разумем.

Да ли то нешто вреди, реци?

У овом животу постоји две врсте знања о вечном животу.

Прва потиче отуда што је или Бог казује човеку, или је саопштава путем анђела, евентуално је објави посредством изузетног просветљења. Па и поред свега тога ово се ретко догађа, и само малом броју.

Друго знање је неупоредиво боље, корисније, и судеоник овога често постаје сваки човек који воли на савршен начин... Шта се с тобом забило?

Не постоји још један добар савет за налажење Бога као овај: налазимо га тамо где смо га изгубили.

Тамо где човек у својој послушности остави сопствено ја, и растане се од свога, тамо Бог нужно треба да наступи; јер ако неко себи ништа не жели, њему је Бог исто тако принуђен да хоће као и себи самом. Чим сам се одричући се своје воље препусти у руке мога вође и за себе ништа не желим, онда Бог неизоставно мора да жели за мене, и ако у томе нешто за мене пропусти, то истовремено пропушта и за себе. Тако стоје ствари за свакога: тамо где себи ништа не желим, тамо Бог жели за мене.

Најснајнија молитва готово је најмоћније средство за постизање свих ствари, и највреднији чин од свих је онај који извире из испражњеног душевног расположења. Што је оно празније, све је јача, вреднија, кориснија, похвалнија и савршенија молитва и поступак. Испражњено душевно расположење може учинити све.

ПАЛИЛОГОС

ЗАВРШНИЦА

Николас Бурбаки (рођен је после 1930, вероватно као двадесетпетогодишњак, а сви знаци говоре да се то збило у једној од учениница париске École normale supérieure) један је од најпознатијих филозоф-математичара и најутицајнији мислилац раздобља после Другог светског рата. Бурбаки је истовремено мисаони ток а уједно и сама школа. Раније је члан полдравске Краљевске академије и аутор једног савременог рада који је, под насловом *Éléments de Mathématiques*, објављиван од 1939. године, у Паризу код издавача "Херман ет Цо.". У расправама, које нису биле лишене жучности и неспоразума, због недостатка доказа о рођењу, данас су математичари већ прихватили постојање Бурбакија, мада му недостаје анатомска љуштура. До сада је објављено, на више језика, неких тридесетак свезака његовог главног дела *Елементи*, које обележава духовни став изгубљен пре више хиљада година: нова неминовна синтеза

математике - мада појединачно егзистира, али посредством безимених бића - може се остварити само као колективни, симултани и анонимни рад. Јер је то духовни живот, па отуда "са становишта математике није битно ко је нашао објашњење за њена одређена питања, него да је то објашњење нађено" (Пал Едреш). Свemu се пријужује ведрина на чијој осовини се врти - ако и не земља, а оно - свемир. Доњи спис сам издвојио из његове књиге *Sur Metamathtéologie*.

ДИШАН. Човек не зна како живи. У то доба ме је интересовала радикална конвергенција комбинација *завршница* и далеко је било од мене да вам дам до знања било шта од мојих размишљања. Дуге ноћи смо проводили играјући шах а да се ниједан од нас није одлучивао на неки пресудан корак. Мој шаховски партнери, Марсел Дишан је за време партија систематски бележио и касније је написао књигу о овим ноћима, коју је објавио заједно с Виталијем Халештатом под насловом *L'opposition et les cases conjuguées sont réconciliées* (*Опозиција и измирење одговарајућих поља*). Та књига, вальда није потребно објашњење, веома ми је била близска, нарочито онај њен део који се у њој није појавио. Дишан је једном приликом испричао Пјеру Кабану, данас су проблеми његове књиге о шаху, која је постала класична у пуној мери, остали теоријска питања, и од њих се ништа не може користити. С тим сам се дубоко сагласио и сматрао сам да је наслов књиге веома добар.

Опозиција у шаху је таква ситуација која пружа могућност за овакав или онакав потез. Одговарајућа поља значе опозицију, али пошто је то нов проналазак, добила је други назив. Наравно, по старом поступку брачници су се увек гложили с новим. Дишан је одмах нашао систем - за који могу рећи, као непоуздан отац, да му је био више мајка - који је укинуо противречност, помирио их је. Мада *завршница*, где се све одиграва, није занимала ни једног шахисту, јер још пре ње сви предају партију. А то је најчудније. На целом свету то се тиче само два-три человека који су и сами тиме експериментисали. Књигу нису читали ни шампиони у шаху, јер је проблем о којем она говори одиста добар ако искрсне једном у току једног живота. То су могући проблеми завршница, али су тако ретки да су готово утопистички.

СЕСА. Болje је сећати се једног проблема него га поставити и обрадити, наиме, проблем се угнезди у доксу која се не може

ре/деконструисати и из које се више никада не може изнети. Оштепознати догађај говори о томе како је Шехрам, владар Индије, свој народ увалио у беду и државу довео на ивицу пропasti. Брахман Сеса је желео да упозори краља на тај начин да не изазове против себе његов гнев. Тако је измислио игру у којој најважнија фигура - *шах*, односно сам краљ - ништа не може да учини без својих официра и војника. Алузија је била недвосмислена. Чудна игра је оставила дубок утисак на краља. Позвао је брахмана, као награду за животну мудрост и за очарајућу игру, обећао му је да може затражити шта год жели, све ће му дати. Саслушавши уображен тон, Сеса је био принуђен да краљу одржи нову лекцију. Наизглед је тражио смешно малену награду. Све у свему, затражио је да му краљ да онолико жита (народ је гладовао) колико казује наизглед безазлени закон прогресије на табли. На први квадрат једно зрно жита, на други два, на трећи двоструко од онога на претходном и тако даље. На сваком следећем пољу двоструко зрна жита од онога на претходном. Краљ се наслеђао и лако је прихватио испуњавања награде која је наизглед била мала. Веома брзо се испоставило да се брахманова жеља не може испунити. Наиме, на шездесет четврто поље требало је да дође количина зрна жита која се пише са 17 цифара. Укупно 18 квинтилиона 446 квадрилиона 744 трилиона 73 билиона 709 милиона 551 хиљада 616 зрна жита. То би значило нешто више него 922 милијарде кубних метара жита. Толико жита не рађа на земљи ни за стотину година.

БУРКХАРТ. Оштепознати догађај о магичној привлачности шаховске игре, о покушајима усмереним на разрешење неисцрпних тајни само је увертира. О овим почевцима једном приликом сам веома пријатно разговарао с Титусом Буркхартом, исходиште нам је било дело ал-Масудија *Златасте пустине*, настало у 11. столећу. Сагласили смо се да облик шаховске табле одговара класичном типу *Вашту-мандале*, овај дијаграм - обухватајући собом свемир - чини и тлоцрт храмова или градова. Истовремено четири црна и четири бела квадрата шаховске табле представљају наизменични облик такве основне скице у којој није било тешко препознати и *Шива-мандалу*. *Вашту-мандала* је квадратни симбол кружне путање Сунца, која представља основу ведских храмова. На средини *мандале* смештен је град *Брахма* - средиште бивства. Слика у огледалу света ашутра које су победиле деве, где више није неисцрпно искуство земаљске мере сила tame, него свет разблудно стење под незамисливом владавином светlosti. Борба која се реализује у шаховској игри предочава битку

богова (деве) и демона (ашуре), и сва значења игре одавде проистичу. Резултате наших разговора Буркхарт је релевантно и језгриво описао у својој књизи *Сумболес рејуес д'ессаис*. О најдубљој мистерији шаха пак ни он није умео рећи више од онога о чему смо онда дуго ћутали - шаховска табла је неиспользовано средиште цикличности простор-време.

ПОЕНКАРЕ. За европски терен веома је карактеристично монументално дело руског математичара и шаховског теоретичара Јаниша, које је објављено 1982. године на француском језику, у три тома, и представља збирку комбинаторних проблема. Умесније било да је дело написано у три хиљаде томова, јер би можда могло бити прихватљивији увод за увертиру од три стотине хиљада томова. Исто тако је карактеристично вишевековно, дуго времена јалово експериментисање за решавање Ојлеровог проблема који описује начин кретања коња (скакача), чија је суштина да фигура само једном стане на свако поље табле. Данас се, наравно, све то може лако обавити уз помоћ персоналног рачунара. Поред потеза затвореног циклуса (Моон, Моивре, Роге) многе је занимао проблем положаја фигура, поред осталих и Гауса. Једини умирујући резултат, који по мени води до Геделове наразрешиве поставке, био је ова безуспешност када је Поенкаре коначно показао да се математичка шаховска теорија не може успоставити, наиме, свака теорија пада на шаховској табли.

"Шта се збива ако оба партнера играју беспрекорно?" - питао је једном Дишан док је образлагао да се по њему у шаховској игри нализе изванредно лепе ствари у потезу, али уопште их нема на визуелном плану. У овом случају лепоту остварује замисао потеза или геста и ово се у целини одиграва у мозгу. Нисмо знали зашто свако вече седамо за таблу, само сам накнадно открио шта ме је привлачило шаху - чини ми се, игра без разлога. Наравно, заправо нема друге игре до игре Бога, а у тој игри Он је једини играч. Дишан је рекао да је за њега средина шаховских играча много симпатичније од средине уметника. Вид ових људи је савршено замагљен, потпуно су ослепели, али им је својствен један нарочити унутарњи поглед. Ниче је, на пример, могао бити идеalan играч, имао је за то све параметре, али у изненада прекинутој својој јединој партији - иза мисли о вечитој цикличности - није открио шаховску мандalu. И Дишан је доспео само до тога да је то идеално уметничко дело.

БЕРГМАН. Проблем игре без грешке - бар у прихватљивом облику - поставио је Крохмални, и додао да се средствима савремене логике тачно може одредити шта је игра без грешке. С овим гледиштем, које су многи у хипотетичној форми сматрали привлачним, нисам могао да се сложим. Мада логику, ако је могуће, волим исто колико и добро вино и лепу жену, плашим се за логику будућности само због мочвара савремене логике, али оно што смо у стању да одредимо својим савременим средствима, није ни без грешке а није ни игра. Обична шаховска игра је тако неизмерно сложена да онај ко је ма и једном сео за шаховску таблу и повукао потез - само ако не лаже себе - зна да је погрешио. Суштину шаховске игре не можемо схватити спекулативним методама. Постоје друге шансе ако у близини Стокхолма у малом селу ступимо у цркву и стрпљиво разгледамо. У једној сцени средњевековне фреске Смрт држи у руци шаховску таблу, у другој сцени - у Бергмановом филму - партија траје. Витез Антоније, вративши се из крашког похода, пада у дубоку кризу, јавила му се сумња у постојање Бога. Међутим, ова партија је само мисаono одвојена од живота и заоденута лажном егзистенцијом повлађује представама смрти. Шаховска игра је нешто сасвим друго.

РАХУ. Шаховска табла се састоји од 8x8 поља. Приликом испитивања математичких проблема настанка броја осам (половљење четворочлане шеме - крст, стране света, годишња доба, праелементи итд.) вреди погледати на саму иконографију броја. Знак за осмицу је арапског порекла ("8") и сви га знају. О чему је реч? Осмица симболизује све оно што је после Бога, што се збило после седмог дана. Осмица симболизује све што ствара човекова змијска логика. Осмица: душла нула, на спрат/два пута ништа - човеков аутопортрет. Седам дана долази с неба: аналогија Сунца, Месеца и пет видљивих планета (Меркур, Венера, Марс, Јупитер, Сатурн) чија имена су очували различити језици. За то су и Индузи знали, а знали су још нешто, да постоји и осми "дан". Као што смо то расправили ја и Буркхарт, хинду космологија у свим случајевима рачуна с принципом обрнутости и изузетности, који произилази из својства амбивалентног очитовања: природа је звезда да сијају, али како звезда није сама Светлост, мора да постоји и тамна звезда. "Осми дан" је *Rahu*, тамна звезда или планета "помрачења". Наиме, када су богови окусили *амриту* (амброзију или сому), пиће бесмртности, и демон *Rahu* је лукавством успео да га скрне. То је примећено и

Вишну је одсекао главу Рахуу, само што је глава демона због амрите постала већ бессмртна и уздигла се на небо. Од тада ова глава, подстицана жудњом на освету, с времена на време пруждире Сунце и Месец. Основна тема цикличне симболике шаховске табле јесте шема осмице ($4 \times 4 \times 4 = 8 \times 8$) која изражава и то да сваком фазом егзистенције влада једна планета или звезда. Коначно је релативно: на чело осмице постављени бескрај који изражава човеково порекло (бесмртност) и оно што сам за себе треба да учини (дивинизација). Разумевање осмице је прва лекција из шаха.

БОЈАИ И ОСТАЛИ. На шаховској табли, непостојећи једни без других, налази се бела и црна група, такозвани парови, исто као десно и лево, јанг и јин, Авель и Каин, мушкарац и жена (у вези с овим последњим треба приметити да жена мора бити млада као када су Паскал, Галоа, Абел, Јанош Бојаи, Лобачевски, Риман, Феликс Клајн, Јакоби, Ли и други постигли своје најзначајније резултате). Пар дакле обухвата дуалну организацију и дихотомно јединство две половине. За бинарно постојећа два пола кобна је свака неутраланизација. Не можемо рећи да постоји добро и постоји лоше, да постоји да и постоји не. Само можемо да кажемо да су нераздвојиво заједно. Једном половином свога мозга можемо да убијемо другу, што је у одређеном погледу достојно пажње, мада бисмо били присиљени да окончамо свој живот.

Шаховска игра је пробни камен духа, каже Гете. Могли бисмо додати да је шаховска игра сродник пирамида и катедрала - "краљевска уметност", током њене примене можемо управљати створеним светом само у сагласности с његовим законом. Бескрајни потези на шаховској табли увек су другачији и у свакој прилици могу бити другачији, и не могу се средити у низ који би математички био подупрт бар и у најмањој мери. Сваки математички приступ, ма колико био непрегледан коначни низ комбинација, сукобљава се с недокучивим зидом кроз који бројеви не пролазе. "Једино Бог уме да заврши рачунања, ми само умемо да довршимо доказивања" - рекао је на моје не мало изненађење један од мојих ученика, Доналд Кнут. Наравно, свако има по једну добру мисао, желим да потврдим то правило.

КУЗАНСКИ. Уметник има право (обавезу до одређеног степена) и могућност (на основу релативне логичке независности емоција) да апстрактна осећања и атмосфере препрезентује на новим моделима.

Ако је модел овако анахрон као шах, онда или остајемо унутар система аксиома, или покушавамо да исправимо аксиоме уз потпуно искључивање самовоље. Аксиом се не може одбацити, јер ће се вратити. Неизмењено се налазимо после седмог дана стварања. Наш посао је (у овом дугачком осмом дану) да исправимо у сопственим мислима укорењене аксиоме да човек који живи у нама - користећи се Кузанским - illa imitari protest Dewi (поступа на начин Бога).

На шаховској табли фигуре се крећу према неизбежним правилима (један закон, али унутар њега слободно), као и сви у свом сопственом животу. Потез се не може вратити, морамо даље, чека нас крај. За шаховском таблом играју два играча. У свом животу једино са самим собом играмо, црно у нама с белим у нама. Не знамо ко ће победити, бели или црни? У завршници нестају супротности, долази до помирења одговарајућих поља. Човек не зна како живи.

ПЕСНИК И СВЕТ

1.

Песник је идиот.
Свет је помањкање Бога.

2.

Пред земаљском власти песник није понизан и није револуционар, ништа не прихвата од света, стоји изван њега. Смејемо се његовом замуцкивању, гримасама, разбарушености, одевању, ругамо се лакридијашу, неукусном шаљивцији, дрзнику, скитници, његовој неморалности, или – напротив узносимо националног хероја, полубога, знаљца тајни. Плачемо или се смејемо, и песник с нама плаче, с нама се смеје.

Робови смо својих предрасуда и смоција, јецамо и церекамо се. Плашимо се. Плашимо се својих предрасуда, непречишћености, несигурности које су с нама када нисмо пошли да потражимо сами себе. Сматрао сам да се песник не сме лично познавати, јер ће се испоставити колико је другачији од песме. Данас већ знам, лични сусрет не штети песми. Песник је несазнатљив, јер нам је све непознато, у првом реду оно што мислимо да познајемо.

3.

Песник је идиот - идиотикос, значи приватна личност, неискусан, незналица, глупан, мамлаз, неспретан, будала. Песник је идиотес,

значи лице без службе, јавни човек ниже судбине, редов, неупућен, обичан, беззначајан и тако даље. Могу да узмем било коју одредницу, далеко нећу стићи. Онда треба кренути даље. Куда? Коренима, извору, корену речи: идиос значи свој, осамљен, појединачан, специфичан, самотан, необичан - неко сам у тишини. Овде се можемо зауставити.

4.

Онај ко је осамљен, нико га не разуме. Песник сам бира своју осаму, има за то све разлоге. Песник је у свим историјским раздобљима био чудна фигура, стајао је изван, али не наспрот. Одавде је полазио да нађе себе сама, своју сличност с Богом, да нађе онога који ће моћи да одржава стапну везу са стварношћу. Било је раздобља када су сви људи живели свесни сличности с Богом, а песник није сматран лудом, већ је сврставан међу свете (Бела Хамваш).

Песниково име је било поиетос, то јест усвојени син, и то пророк, *наби*, позвани усвојени син. Латински језик више није правио разлику између песника и пророка, оба су утонула у један назив. *Vates* истовремено значи човека који прориче будућност, видовњака, пророка и певача, песника. Латини су Хомера називали *Maenius vates*, Сапфу *Lesbia vates*. Песник је изгубио своју безименост, у замену је доби ранг: он је идиот - луда.

5.

Живимо у "помрачењу Бога" (Бубер), у одсутности Бога. Постмодерна је примање к знању расула. Раздобља спектакуларног расула били су хуманизам, барок, просвећеност, романтика, нихилизам који је букину крајем 19. века, укратко утопистички модернизам. Песник више не пева као Орфеј, него одлази у пакао. Имамо тачне описе пакла. За то треба бити луд.

Песник више не води лелујаву душу у љубав према Богу, већ у апсолутно средиште смештај лепо, чисту уметност, модерно (лажно) прављење злата. Малармеова утопија јесте створити такву песму која не садржи ништа друго, само поезију, сродну Аристотеловом принципу по којем се "циљ уметничких дела налазе у њима самима". Оно што овде недостаје - а увек нешто недостаје - јесте ранг безимености и ненадмашна мистерија. Песник и његова поезија овако стижу на границу нихилизма, на ивицу провалије, дуж које се песницима двадесетог века врти у глави. Онај ко приђе провалији на

концу се упласи, почине да се боји, одмахне руком и врати се назад, као Рембо: "Поезија је глупост!". Песници проглашени за учитеље ломе ограничења истине, доброг, лепог - васпоставио их је Сократ -, ограничења која су се претворила у укочени леш, а на рушевинама истичу нову заставу лепоте која се у рукама усхијених верника брзо претвара у крпе. Слобода лепоте, терор лепог овде развија барјак, који овако виори код Аполинера: "Дуго смо обожавали човека, животиње, биљке и звезде, време је већ да покажемо да смо *ми* господари." Када би овде био неки пророк, без речи би погну главу.

6.

Шта је уметност? "Она уметност која не служи храму - рушилац је храма!" (Новалис). Како стојимо с поезијом? Чувши песме светог песника човекова душа склона страху лечи се прочишћењем (кхатармој). Али поезија данас више није душевна храна, више није радост, пије ведрине, више нема опојности суфи, без чега се не може живети. Кјеркегор је осветлио да је уметност пук игра с могућностима, карактериске је иронија и меланхолија. Песник се само игра својим могућностима, игра није озбиљна - лебдење, лакоћа слободе, богатство и терор средстава, виртуозна ефикасност. Његове опојне могућности изазивају нови тип мага који ће ословити нови пакао у свету, у себи (празнина логоса). Његова независност није трагична осамљеност изгубљеног песника, није Орфејово усамљено лутање по змијским пољима, него је то хибрис црног торња од слоноваче, одакле он пушта нове демоне, нова чудовишка на пропали свет. Ова независност је интелектуална слобода ужаса, ослобађање од реалитета уз помоћ самоволјне ироније, меланхоличног очаја. Одвајање од субстанције стварности, од личности, приказивање егзистенције 'светом тројству' самозаварање - љубав према смрти - порицање. Нови песник прориче смрт, и пророчанство извршава без остатка. Може ли се спровести уништавајући поход против стварности?

7.

Мађарска судбина песника је говорење патње у свет, у онај свет с којим је суочена, из којега узима своју патњу, којем захваљује за сваки стих и судбину. Мађарској судбини песника недостаје нешто, јер се ту не види ни поиетос, ни идиотес.

Мађарска поезија је тражила самоволју и служила школским учитељима, чувствујући публике, распомамљеној и демонској самоволи

титанске националне идеје. Мађарска поезија је поезија која оптерећује библиотеке, никада ни једна једина нација није имала одважности да толико поезије исцеди из својих дрвених песника, да испише толико песама за своје гигантске амбиције, за национални идентитет, за свој титанизам скривен у меланхолији.

Мађарска поезија је сатанска поезија. Један болесни национални титанизам послао је у беду, болест, лудницу, тамницу, лудило, самоубиство - спреман је на то - своје постхумне миљенике из чијих патњи је могао извлечити корист. Профит мађарске поезије: профињени, али потпуно осамљени национални језик, невероватно богата лепа књижевност која заузима место живота, књижевна утопија наручена за сваки дан.

Тертулијан каже: "а видим и песнике, дрхте не пред Радамантом и Миносом, него пред судом никада не слуђеног Христа."

8.

У свету има за свакога довољно tame и довољно светlosti. Физичари и други научници су у двадесетом веку открили да у дубини сазнатљивих, мерљивих, описивих деловања у свету нема искustveno објашњивих узрока. Не делује свет, него нешто друго. Едингтон пише: "Непознато нешто чини, али не знамо шта." Физичари ту застају и сада би могли наступити песници, ту где зачути научници природних наука.

Било је песника, о томе говори и Исидор из Севиље, који су о језику, говору мислили да служе за поштовање и похвалу богова. Јован из Салисберија додаје да су песници васпитачи филозофа. У одређеном погледу томе се придружује и Ричард Рорти када каже да "најважнији могући позив" припада песницима, писцима. Ко су они? Недокучиви Орфеј, безимени песници Ши кинга, монаси-певачи суфија, Хорације и Вергилије, Данте, водич у пакао и рај, Франческо Берардоне који пева химне, Хуан де ла Круз који бди ноћу, Шекспир који је освојио свет, хладни Гете, осамљени Хелдерлин, Бодлер који је назван последњим црквеним оцем, Тагора који наставља упанишаде и још многи.

Песма Јаноша Чонкича враћа се њима:

*С оне стране зла је некад,
с оне стране некад - лепо,
с оне стране лепог - ништа,
с оне стране ништа - небо.*

440

Постоје песници и постоји песма. Неко сам у типини. У односу на њега свет је идиот. Бог је далеко, али ће се једном вратити. Свакоме.

9.

(На промоцији књиге Атисови сунчани свици мога другара из шетњи A. B.)

Ево нас. Ово је сјајна и повољна прилика која се више никада неће поновити, као и сваки тренутак нашега живота. Па будимо овде, потпуно у овој садашњости. Овде смо због мог старијег духовног брата, А. Б., који нас је на овом тихом празнику даровао књигом. Ближи се и његов рођендан, али је данашња прилика: рођендан књиге. Ко је написао ову књигу? Мој другар из шетњи с којим волим да пешачим у светлост. Каткада је на наше шетње стизао с исписаним листовима које је требало читати, иако више волим када се клатимо уз проређено оглашавање, каткада хмајући, запажајући понеки цвет, лист, птицу или паперјасти облак. Једном ми је показао више страница које по њему није он написао, већ Гркиња која је истовремено вила и бестидница. Ствар ме је од тада занимала, и све сам више хтео да знам о тој девојци, и помињао сам да ће ме пре или касније можда упознati с њом. Песме тајанствене девојке су ме својски узбудиле, мада ми је било јасно да је мој друг из шетњи идиот.

Треба бити луда, песник па да у овом времену крда, преживевши пакао очаја, неко одиста крене и започне нешто од свога живота. Песник иступа из свога доба у провалије унутарњег времена, пробија се кроз тамније раздобље, кроз двадесети век, назад у просветитељство. Из крвавих револуција "просветитељства" бежи назад у хуманизам. Из хуманизма који доноси крвави раздор хришћанства у готички средњи век. Из сколастике која носи расцеп између вере и знања у раздобље себе народа, распада царевина. И када се врати Христу, увиђа да двехиљадугодишња историја Европљанина није била историја спасења, већ повест ужасних патњи. Тотална лаж, вриштећа корупција, серија убиства која се више не може појачавати. Сукоб духовних зараза које служе власти. Оно што се збило није било служење храму, него пустошење храма.

Шта се може учинити? Европљанин, ако је песник, мислилац, не може ништа друго него да се врати у прехришћанска времена, и све треба да започне изнова. Треба да се врати Грцима, као што су то учинили: Хелдерлин, Гете, Кјеркегор, Нице, Хайдегер и Бержсни, Шандор Вереш, Бела Хамваш.

441

Мој другар из шетњи се прикључио овим величким повратницима када је написао *Атисове сунчане свитке*. Вратио се у прехришћанска времена, међу паганске Грке, како би поново започео, чисто. Прикључио се онима који су држали да језик, говор, поезија служе за поштовање и похвалу Бога.

Не пустошење храма, већ служба храму!

Мој другар из шетњи одабрао је за то најједноставнију метафору. Не жену, већ женско. Када је Бог створио свет, прожео га је најдивотнијим, најтананијим, најчистијим - Светим духом, женским аспектом. И пошто је створио мушкарца, из њега је извадио најдивотније, најтананије, најчистије - женско. Мушкарац не може ништа друго до да вечно тражи Свети дух, женско, да би га вратио назад у себе.

То се збило. Ево пред нама доказа, књига другара из шетњи. Нашао је најдивотније, најтананије, најчистије. Празник. Покушајмо да примимо његов дар.

Пропшетајмо с њиме у светлости.

ТАГОРИНЕ МОЛИТВЕ

КОРАЊИ. "Свитац не зна за звезде на небу док по прашини цуња." У Рабиндранату Тагори је сазревао овај стих када је путовао за Балатонфиред. Био је уморан и сломљен. И толико иссрпљен као неко ко је целог живота цуњао по прашини и поглед ни једном није подигао на набо. Био је с друге стране добра и зла: био је већ слављени млади песник, оснивач часописа, драмски писац, студент енглеских школа, муж-отац који је изгубио супругу и кћерку, нобеловац слављен широм света, почасни гост краљева и државника, оснивач школе, монах, професор универзитета, песник који тражи смиреност, који је вратио енглеску витешку титулу. После Првог светског рата, далеко од Европе, пропутовао је далеку Кину и Јапан попут ходочасника. После бестијалне громогласности Запада добро је било сусрести хиљадугодишње знаке насликане на свили и лепезама, тајне и ломље знаке спокоја, мудрости. Оно што је било готово у Тагори, то је фрагментарност сутри, а оно што је сусрео, то је била муњевитост хаинука. Његова карма, неизбежна судбина опет га доводи у Европу, на дугу и иссрпљујућу и вероватно сасвим узалудну предавачку туру. Донети освајачком Западу светлост Истока, предати благо духовне хармоније и савршене мудрости - упанишаде, сјединити Запад и Исток, знање и не-знање, умну

делатност и неисцрпу смиреност, "хиљаде искри које искачу из ватре... с једном једином мајком-ватром" (Мундака упанишада). Међутим, Тагори је позишло у Бечу. Онако згрченог испред писаћег стола у европском хотелу обузело га је осећање стрепње. Све је било узалуд. Доста. Вратити се кући, отићи одавде, потпуно је узалуд цуњати по прашини. Болесног песника су прогледали чувени бечки лекари, међу њима је, срећом, Шандор Коранји који благо забрањује песнику даља путовања и најодлучније га прати до Балатонфиреда. Треба да се одмара. За седење ће бити добар фиредски балкон осветљен сунцем и клуне шеталишта, за шетње меки тепих сувог лишића у парку, за освежење пенујућа минерална вода бање. У Тагорином пртљагу налазио се поклон берлинског издавача: сребрна плоча и перо с рубинским врхом. Можда ће радити, можда ће опет моћи да пише.

НАУМ. Када Тагора стиже на обале Балатона, у Европи је врхунац утицаја другог великог таласа хинду и будистичког духа. Први се збио у време освајања Александра Великога, који је готово нетрагом нестао у европском средњем веку. Други талас је започео крајем 18. века и траје и данас. У овом другом таласу, на почетку је несхватање источног духа оплодило европско мишљење. Шопенхауер, који је у почетничким персијско-латинским преводима могао да чита упанишаде, узвикнуо је: "плод највећег људског сазнања и мудрости". Толстој је мислио да је у хиндуизму открио древни извор хришћанства. На основу источних учења Блавацки је оформила своју теозофију, Рудолф Штајнер своју антропозофију. Једна од истакнутих фигура овога другог таласа јесте Тагора. Као песник стиже прерушени свештеник. Његова дела су после Првог светског рата пружала Европејцу, чија је хришћанска свест била уздрмана, филозофију песничког језика, која је имала за собом више хиљада година, чврсте основе и потпуну јасност. Оптимизам, јасност, ведрина и разумљива-прихватљива етика, питомост и благост, сиромаштво и управљеност, лишеност насиља и антинационализам, љубав према животу - све сами европски-снови. Тагора је на најједноставније могући начин ословио Европејца, освајача је освојио снагом духа. Свештеник упанишада је с управљеношћу старозаветног пророка Наума указао на Европу: "Запад је систематски окамењавао скоју моралну природу како би се дочекао таквих основа на којима би ова апстрактна чудовишка развита своју делатност у највећој мери".

Када је у зеленкастоцрвенутишини Балатона, у јесенњем лепујању, седео на клупи, живот, цео ускомешани свет се за тренутак изравнао у огледалу језера - још се уздао да ће се повући земне силе које одасвуд доносе милионе патњи и да ће доћи нешто друго што нисмо испробали. Седео је на обали језера, био је као и његов отац, мудри и свети брахман, који је једном утонуо у дубоку медитацију у чамцу на реци Ганг и осам сати је без покрета био загледан у невидљиво. И Тагора је седео тако на клупи фирдеског шеталишта, малене светlostи су погравале на води.

СВИЦИ. "Moje визије су свици, разигране тачке живе светlostи, треперје у тами." - то је био први стих који је почeo да уписује рубинским пером на сребрну плочу, на бенгалском и на енглеском. *Свици* (Фирефлус) настали у Балатонфиреду представљају кратке, медитативне мисли од два-три стиха. Карактеристично за њих јесте сажетост сутри и светlost ханкуа. Тагора је сличне стихове почeo да пише у Кини и Јапану на лепезе, мараме, књиге - на основу захтева. Њих је овде обновио и писао нове. Међутим, фирдески *Свици* нису ханку и нису сутре. Ситни пламичци, као када наложимо ватру у ноћи и варнице-душе узлећу ами певућимо. Пламенови су симболи нашег унутарњег света, живе и узлећу. Душе-варнице нису звезде које треперје у далеким сновима, већ жива бића - свици, севну у тами. Фирдески стихови: малене молитве које у себи мрмљамо у балатонској ноћи: "Из дубине tame језера шаље песме попут љиљана, а Сунце каже: добре су."

ОШО. Бабич је источног пророка упоредио с светим Фрањем Асишким, Ервин Бактаи га је пак мерио према Ангелусу Силезијусу. Вера Тагорина је у томе што се између Бога (Браhma) и человека укида ја и ти разлика, дивинизација је одмах могућа овде и сада: Бог може постати човек, човек Бог. То би била реализација духа (пнеума) светог Јована. Међутим, Бог не стиже. Тагорино пророчанство приспева полако или брзо: "Последњи дан века тоне у крвавоцрвене облаке Запада и у вихор мржње." Сви смо ми малени пламичци или искре. Способни да запалимо земљу. У молитви преписаној с блиставог огледала Балатона Тагоре каже: "Бог с истим смешком посматра једину ноћ свица као и епохалну ноћ звезде."

Ошо каже да је Тагора написао шест хиљада песама, и да је свака предивна. Али када је умирао, плачући је молио Бога: "Ону песму, коју сам хтео да испева, још нисам испевао..." Његов стари

пријатељ, који је стајао поред кревета, рекао је: "Шта причаш? Па ти си луд? Испевао си шест хиљада песама. Европа Шелија сматра за једног од највећих песника. А он је испевао само две хиљаде песама. Ти си га троструко премашio. Требало би да будеш срећан и задовољан!" Рабиндранат је отворио очи пуне суза и рекао: "Нисам срећан. Јесте, испевао сам шест хиљада песама, али ти не знаш унутарње збивање. А унутарње збивање јесте да сам ја хтео да испевам само једну песму! Али зато што никада нисам успео... покушао сам још једном, нисам успео; покушао сам поново, нисам успео. Шест хиљада пута нисам успео. Све су то били само покушаји за праву песму, а ја уопште нисам задовољан ни са једном од њих. Оно што сам хтео да испевам, остало је неиспевано." Ово је била последња молитва Рабиндраната: "Врати ме назад. Не заборави; ја нисам савршен. Врати ме. Тако је био диван твој свет и дао си ми тако драгоцен живот. Још не желим да ишчезнем: још нисам испевао сваку своју песму, још треба много да сликам, и још много тога имам у срију што треба да процвета. Врати ме назад, још нисам савршен! Врати ме."

НЕПОЗНАТИ ЈОКАИ

БАШАР И РУАХ. У његовом тону, који ме је најпре обузeo, налазе се расположење и ведрина изван сваког наслућивања, једна специфична теодицеја, прихваташе живота. У његовој личности Мађари су народ без премца, предодређен за велику мисију, народ који није ни западни, ни источни, него је народ који спава у тачки кључаша невероватних сила и у њиховој зони судара. Овај народ је саслушао своје проповеднике и великане, чуо од њих добро познате тонове националних подстицаја, лелекања и пронастри. Али је овом народу и Јокайју све то подједнако остало сасвим страно. Мађарска душа је проматрачка душа и њен дух је неизмерно активан. Јокай је ствари света препустио јаким личностима које су свесне циља и које имају свој поглед на свет, а он је написао стотину десет књига, своје игре духа.

Јокайјев интелектуални метод у прибављању знања запре пастио би научника, али оно што је прочитао, погледао, чуо, то је одиста упознао. Сем латинског, бар је три језика изврсно знао. На пример, није му тешко било да на немачком води политичке расправе, ни да одржи пригодан говор. На пријему у Паризу, приређеном у његову

част, кратке импровизације, говори на француском језику сведочанство су о преврелом стилисти. Енглески је читao лако и брзо, већ као ученик у Папи читао је Шекспира и Дикенса у оригиналу. Поред тога, знао је талијански, темељно се бавио и словенским језицима. О његовој обавештености у областима географије, етнологије, историје, историје књижевности сведоче не само његова дела него и његова импозантна библиотека. Обавештеност у природним наукама била је за њега само средство за то како би могао да обожава дрвеће, пужеве, каменове, цвеће. Дурбин је не једном усмеравао према видљивим звездама, јер за њега сеоба душа није била верска догма, него мит и метафора којом се изражава како треба да испаштамо због својих грехова на другим звездама. Велика питања живота није хтео да обухвати само знањем, познавањем, законима мишљења, већ као једноставан, разборит, нормалан човек - с пројекцијом вере у надстварно. Трансцендентну стварност није открио само у једној религији, и не само у пуком протестантизму обојеном будизмом, већ у свакој постојећој духовној стварности. Није тражио животну филозофију, али је знао да постоји нешто што је више од живота, чему се треба поклонити.

Јокай је знао да се хебрејске речи *bashar* (тело) и *ruah* (душа) односе на целог човека: сваки човек је тело, јер је склон греху и смртан, али је истовремено и руах којим се ослобађа својих склоности и смртности. Обоје скупа значе живог и лично ја. Борба тела и душе никако не значи да су два стваралачка елемента човекове природе у међусобној супротности и да би искупљење решило ову борбу у корист духа уништавајући захтеве телесног бића. Грех се налази у свим сферама људског живота, грех је побуна човека, који располаже слободом, против Бога створитеља.

ЗЛАТНИ ЧОВЕК. Свако доба јесте доба губљења илузија. И Јокай је живео у доба губљења илузија и покушао је свој живот да спасе романом. Осетио је оно што су изразили највећи великани 19. века, и чemu је и он дао форму - човек Достојевског, Кјеркегора, Ничеа остаје сам под озvezданим небеским сводом. Јокай је у Фиреду, за време писања романа *Златни човек*, открио нешто што је било безумље и где нема изузетка. Када човек открије да му је цео дотадашњи живот био једна велика лаж, онда би да се сакрије, да оде изван света, на концу на неко острво, где ни стопа земље не припада некој држави, ни цркви, нема угњетавања, нема рата, нема трговине, нема производње, нема новца. Замишља за себе острво утопије, или Ничије острво. Замишља Еден, који је био Божији, али може да

замисли само Ничије острво. Острво је место - Одисејево, Кампанелино, Морово, Робинсоново, Шекспирово, Јокайево, Марајево - куда човека тера неутажива и несавладива жудња, и све ће учинити да створи острво бар у једној соби, стану, кући, у некој тајанственој башти, удаљеном пределу - или у самом себи. И ако колико-толико успе остваривање острва, нема живог човека који би био у стану да на њему живи. Наиме, острво остварује онај свет у којем више не желимо да живимо, у којем не можемо да живимо. Острво је негативни свет, порицање света. Јокай је у Фиреду, пишући *Златног човека*, дошао до тога да се из света не може побећи. Остаје илузија, остаје роман.

ЗОНЕ ДУХА. Јокай је знао да се неизмерни значај књижевности, у вези са нашим схваташњем духовног живота и историје, крије у томе што човекова унутарњост једино у језику налази свој потпуни израз (Дилтјај). За унутарњи живот човека постоје две могућности: говорити или ћутати. Када говори, удаљава се од ћутања и о ћутању може положити рачун само у метафизичкој илузији, у књижевности. Када ћути, илузија нестаје и може најближе да стигне до себе сама. У Јокайевим романима најзначајнији тренуци блесну у рецима ћутања, ови редови долазе из зона духа, где се мишљење (*ноени*) ослобађа од своје илузије када је говор (*легени*) најближи ћутању. Јокайеве главне мисли сведоче да је своја дела из лепе књижевности писао између својих зона духа. Ако напустимо ове илузије, тај обимни део између редова, пред нама више није само белетриста овенчан националним поштовањем, него један непознати човек који је дубоко замишљен. За свакога човека увек постоје две могућности: "једна је Дух, друга Ништа. Једна је могућност реализације, друга нереализације. Ствар је човека да бира између две могућности. Ко изабере прву, жели да постане личност, ко бира другу, хоће да буде предмет међу предметима. За човека нема трећег пута. Човеково биће је непрекидан избор између две древне могућности." (Бела Табор) Јокай је изabraо реализацију с невероватном тананошћу и осетљивошћу, јер је живео и зонама духа. Средствима књижевне илузије осветлио је богатство илузија изгубљене човекове душе како би указао на човекову унутарњост која је богата само ако нађе пут који води из илузија према једноставности стварности. Где ће га наћи? У зонама духа, јер је душа само у духу бесмртна. Јокай је записао негде: "Оно што је у мени душа, одлази с вама; међу вама ће бити увек. Наћи ћеш је међу твојим цвећем када свене; наћи ћеш

је у листу с дрвета када отпадне; нахи ћеш је у вечерњем брују звона који нестаје; и када год ме се сетиш, увек ћу стајати пред тобом лицем у лице."

Током свога живота два пута га заволимо. Најпре у годинама детињства, у младости, када је стварност још једно једино огромно чудо. Потом га заволимо негде пред крај одраслог доба када је већ пролетео најбољи део живота, и волели бисмо када бисмо свој живот видели онаквим какав је могао бити. И имамо заједничку слабост: Јокак је човек кога сви прихватамо. Не с повиновањем, не силом, не лажно, не привидно, већ смирено, гладни последње приче, без било каквог одлагања.

СФИНГА

МАРКО АУРЕЛИЈЕ. "Ако желиш душевни мир, не хватај се у коштај с многим пословима!" Ову мисао која потиче од Демокрита записао је Марко Аурелије када је био на средини свога панонског похода. Данима су пролазили поред спаљених села, кроз угљенисане црне шуме. Војници, међу њима и египатска легија која је била прекаљена у пустини, па ипак, умирали су на стотине од жеђи. Изможден, Марко Аурелије је размишљао о демокритовској опомени: "Није ли боље радити само оно што је нужно, и то онолико колико жели увиђавност бића по природи одређеног за заједнички живот, и то онако како жели?" Али одоцнело размишљање није измамило воду из кречњачких стена.

Од римског историчара, Дио Касије, сазнајемо да је египатски свештеник, у пратњи мудрог цара за време панонског похода, запалио огромну ватру на брду Јерусалим код данашњег Веспрема - и сви су били убеђени да је полудео. Међутим, египатски свештеник је хијероглифски знак водене линије ("н") на три места уклесао у камену плочу, чије троструко понављање даје значење вода. У поноћ су са неба нестале све звезде. А потом је лило све до јутра, пљуштало је жућена киша. Египатски свештеник, мада је на сред Бакоња призивао дух Меркура-Хермеса, заправо се молио магичној моћи бога Тота, спасивши тако ожеднелу римску војску.

Ма шта чинили, јер бисмо све ово радо заборавили,ничега нема без последица. "Јер све што постоји некако је клица онога што ће одатле произстечи." Марко Антоније је спокојно исписао ову мисао. А египатском свештенику је дозволио да се с издајеном египатском

легијом до завршетка похода утaborи источно од брда Јерусалим. Цару и свештенику је било савршено јасно да је њихов спас представља чудо, а свето место није доволно обележити, већ ту треба подићи олтар и храм и око њих саградити град.

ШЕПРА. Веродостојност историје изгледа да потврђују чак два археолошка налаза. Један је нађен на обали Балатонсабада, где су за одбрамбени насип од таласа довлачени камени блокови с подручја изнад Балатона. Вероватно је тако доспео у плитку воду на обали три четврти метра високи камен од два дела са шарама. Истраживања су утврдила да су два камена делови египатског олтара. Весељки каже да су ови каменови с олтара ванредно значајни споменици египатског култа у Панонији, на њима се виде представе египатских богова и знаци хијероглифа. На каменовима се три пута понавља хијероглифски знак водене линије. Други налаз је откривен у Булафиратоту, где су нађене оловне статуете. Међу оловним статуетама магичне моћи биле су две у облику Изиде-Фортуне. Према истраживачима, оне су задовољавале захтеве култа сиромашнијих, низших слојева народа.

Египатски свештеник, чим су поуздана војници, поставили табор, сам се вратио на свето место где је настала киша. Привлачило га је место, а није знао зашто. Само је стајао и посматрао предео, у међувремену је пало вече. У ноћи која се рађала обличила се необична прилика која се уздизала немо изнад долине. Личила је на Хор-Хармакхиту, "на бога излазећег сунца", била је као Шепра, бог постаница, иступање из непостојања у постојање, изгледала је као власкорење. Видео је огромно биће Тишине.

Биће је било веће од онога које је знао из Гизе, чије је тело износило седамдесет и три метра, а лице било широко четири метра. Биће уснуло у тами било је бар три пута толико, а лице му је наговештавало прилику из Мемфиса, која с бескрајним поштовањем гледа у време и уз спокојан смешак посматра свет.

ЈЕЗЕКИЉ. Свештеник је у бунилу стајао у ноћи. Уздрхтао је. *Па зар је посвуда тајна? Посвуда је с нама сфинга?* Египћани су тајну човековог живота уклесали у сфинту. Тајна је неразрешива. (Ни Едип није разрешио смртно загонетно питање сфинге, јер с божијим "разрешењем" човек је тек постао сам своја загонетка.) Можемо да тумачимо, али ближе стићи нећемо. Мерешковски каже: "божија животиња". По Хоку, Египћани су у камени блок клесали законе

постепеног развоја. Тело бика које се уздиже из песка готово неприметно прелази у лавље канџе и орловска крила, потом у женске груди, па се завршава дечијим лицем које са смешком зија у небеса. У сфинги су сконцентрисана четири главна типа животињске снаге: бик, лав, орао и - човек. Плиније сматра да је најважније својство сфинге: *ћутање*. На грудима сфинге у Гизи уклесани су хијероглифски знаци: "...сфинга је симбол Шепре, бога бесмртности, највећег духа..."

Тешкоће тумачења вртоглаво расту када читамо о визијама Језекиља, његове сфинге објављују славу Бога. У *Књизи постања* Језекиља, сфинге помажу Јагњету приликом ломљења печата. Хришћанска баштина је сасвим сагласна у томе да су сфинге Језекиља и *Књиге постања* небеске слике четири јеванђелиста. А земне сфинге доле, у долини Нила пак смеше се и ћуте. Тајанствена бића Тишине. Ћутање је једино прихватљиво духовно стање.

ПЛУВИЈЕ. А сада треба изрећи до краја. Када се Марко Антоније вратио у табор код Ђулафиратота, није затекао египатску легију. На светом месту, тачније источно од њега радили су сви војници. Према упутствима египатског свештеника клесали су огромну стену, доносили камен. Цару је од првог тренутка било јасно да се не припрема храм, не Плувија, не копају се темељи Града киш, већ је открио обрисе једне огромне камене скулптуре. Тада је позвао свештеника и рекао: "Пробуди се и освести се!" Цар је видео последице, зато је наредио да се војници врате. Видео је да се из огромног тела стene готово већ издвојило лице које се смеши и ћути. Знао је, ако Египћани исклешу оно што су желели, онда се на овом светом месту не може саградити Плувија. Јер ко може издржати ћутање Бога?

Марко Антоније се повукао са својом војском, и када се последњи пут осврнуо, видео је да ће се столећима касније, када се смири ово узнемирено место, на торзу стene и у њеној околини изградити град који никада неће подсећати на Плувију, једино можда на речи које је тада записао: "Ко види садашњост, он је видео све што је игда било..."

ПАНОНИКОС

ТИШИНА ЖИВОТА. Не бој се тишине. Најбољи део нашег живота протекне на тај начин што једва чујемо тишину. Треба рано кренути, још у бесано ноћи, да би нас зора видела у Чолаку или Тихању, у Бадачоњу или Шомлоу. Леђима се ослонимо на север и гледамо далеко, веома далеко, сасвим онамо према Чонтвартијевом Балбеку. Када гране Сунце, чујемо Тишину. Није то тишина смрти, већ живота, када се одједном буди свака истинा.

У Веспрему је био писац који је пропио свој живот, али је познавао тишину. Виктор Чолники је ћутао о овој тишини. Јурио је приче и сабљости, а из чаше за воду је пio рум са Јамајке. Био је модеран уметник, негда провинцијски господичић, организатор веспремске тениске школе, уредник локалног листа, он је код породице своје љубави постигао ранг младог "дангубе". После смрти оца преселио се у Пешту и постао је тражени новински публициста. Оженио се, рађала су му се деца, један син је умро. Непосредни живот је за њега био сив, у опојности свезнања и алкохола тражио је један замишљени живот. Сматра се за једног од пионира мађарске модерне прозе, упоређују га с Едгаром Аланом Поом. У једном су свакако слични - а то је бездања чаша за воду, мада је По из ње радије пio цин.

Виктору Чолникију је било јасно шта ради: "наш занат је маска", "нама је потребан ђаво", и уза све то најужасније "стално знање, она непрекидна-мудрост, онај неподношљиви, вечно узнемирајући, у нас усађени рад мозга од којега нема спаса". Јер у нашој глави непрекидно клепеће, заједно с емоцијама помешане вруге се оне мисли чији смо заробљеници, које одређују нашу свакодневицу, и нема спаса. Каткада иронија донесе мало олакшања, али увек уследи отров понижења. Човек непрестално о нечemu мисли, о ономе што не треба да каже. Бука је неизмерна, где је тишина?

ИНСТИНКТ ЗЛАТНОГ ДОБА. Чолники је једим неопрезним покретом указао на себе, на тишину која се у њему крије. Један једини пут и никада више. У свом тексту *Панонизам* открио је ко је, ко је могао бити, а да није развејао таленат. Један "Паноникос" који леђима наслоњен на север гледа према југу, кога обележава "опуштеност, ведрина, смиреност, полусан, равнотежа, смањена активност, инстинкт златног доба (не суделовати у борбама збијавања), ритмични захтев живота, идеалитет, непосредно

ујсивање у животу" (Бела Хамваш). Чолноки је за тренутак открио да панонском човеку истински говоре ова земља и вода и небо. Панонија је сасвим необично место, величанствено, узвишено и свуда без премца. Овде говоре брда и воде, и казују да "она врста човека која је овде настала није се могла никаде другде родити". Панонија је најсречнији део Европе, јер се овде измешао Мађар с аутоhtonом келтском расом, и није потиснуту освојене, него их је разумео, и "тако је настала особена аристократија освајања ратом и освајања мишљу". У Панонцима се налази "епски исказан истински херојске расе и сатира полуторобљених Келта", и Панонија је такво место које "исцељује чак и поломљено".

Овде треба stati. Чолноки је у овој дијалошкој новели указао на нешто битно, на оно од чега је као без душе свакако хтео далеко да умакне. Панонија је такво место које исцељује чак и поломљено. Не треба рећи боље. Они који су се овде родили или неселили и нашли свој дом, живели и умирали, сви су постали Паноникоси. Такви да окрећу леђа затворености, горчини, одагнају немир, вечно живе у полуслну, не суделују у ужасима збивања, не допуштају да се живот исквари. Паноникос гледа према југу, као Чоитвари који стоји на панонској земљи и својим погледом обухвата Грке Таормине и Хуне Балбека, ове митске историјске изворе.

У новели Панонизам Чолноки је наслутио оно што је о самопојању духа најоштрије изразио Лажаш Сабо у тексту Библија и романтика: "Мађарска се претворила у погодан суд и ратиште у сукобу обновљене духовне баштине Истока и Запада. Овде је налазио продуктиван одјек сваки покушај у којем су пионирски истраживачи живота поново трагали за сопственим животом уз постављање у средиште проблема духа, остварења и генијалности..." Мађарски кнезови су под Панонијом подразумевали Мађарску.

ЗЕМЉА СВЕДУХА. Па шта је Панонија, ко су ти Паноникоси? Име нас, као и увек, изводи на прави пут. Латинска етимологија пак не помаже. Треба завирити дубље, онамо одакле су и Латини тако често захватали. Не знамо порекло речи Панонија, али знамо да су се Латини приликом давања имена готово увек ослањали на Грке. У грчком *πᾶν* значи "потпун, цео, све". Приликом идентификације преосталог делића речи опет се враћам речи *νέος* (*nōs*). А значи "ум, разум, дух". Панонос значи "сведух". Панонија за мене није ништа друго до Земља сведуха.

Ако појемо рано и зора нас затекне усред Чопака или Тихања, Бадачоња или Шомлоа, како леђима ослоњени на север чекамо дан - онда ћемо чути тишину која плави из земље Паноније. Налазимо се у најгушћој тишини Земље сведуха. То може да схвati само Паноникос. Не може без ведрине и спокоја. Метерлинк, кога је Чолноки преводио и волео, пише: "тишина се, ако је могла бити трен за делатност, никада не заборавља, а истински живот, и једини који оставља неки траг, само је од тишине".

Поговор

(За клапну.)

Огласио сам се из књига, посредством прибирања-понављања (пали-логос). Рекао сам шта су рекли. Мада ништа друго не вреди до оно што још нико рекао није. Овако бити заједно као што никада пре није било. Мени је остала само књига, и у њој каткада "питагорејски жанр" (Ц. Стејнер), ова музика с друге стране провалије, посредством које могу да се примакнем тишини. Назад, у стварност без појмова, у невербалну, безреку стварност, где нећу насести каприцима духа, завојењу логоса. Бог је посао приступачан у грчкој метафизици, Исус нам се скрио у јеванђеља. Бог ћути две хиљаде година, и никаквим знаком нам се не оглашава. Његова немост обрублjuје наш живот који урла. Као што реч умире у нама, тако је Бог мртав. Хејко Мискоте каже да више нисмо истински пагани, нихилисти смо, јер свест очуваности нашег бића не умемо поново да прибавимо, књишка реч Бога нам не показује будући пут. Маскама прикривен или нашим животима изражен нашнихилизам једно је срећно стање које је поуздано сведочанство одсуства Бога. Овај безмерни мук Бога, његова одсутност, нестајање, несхватљива смрт - Бог је тишина. Једини његов знак.

Тишина

Кренимо празни. Сунце, месец, звезде и планете, земља, планине и реке, дреће и траве, животиње, зли људи и добри људи, лоше ствари и добре ствари, рај и пакао, и ми сами - сви се налазимо усред празнине, усред тишине.

ЛАЈОШ КЕСЕГИ ИЗ ВЕЧЕРИ У ВЕЧЕ

Превео
Сава Бабић

Прво вече Бунар љубави

Једном веома давно, онако ко и данас што је, људи су живели на Земљи, а живот није био лак. Кулучили су из дана у дан, залуд су радили, поглед им је постао празан, душа сасушена. Јурили су једни мимо друге, беснело је мрачно тројство лажи, пљачке и корупције, супружници су увече падали у постельу једни поред других као суве цепанице, деца су дању камењем гађала птице, а ноћу су испод тамне осаме покривача бессано дрхтала од страха. Људи више нису знали једни другима имена, као ни своја имена, није било истинитих и искрених речи, и нестале су све раније речи. Људи сасушених језика више нису могли да ослове једни друге. Изумирало је дрвеће и траве. Цветови се више нису отварали, али су њихова пожутела телашца још стајала под ударцима олуја прашине. Исушила су се мора, језера и реке, на небу су се комешале ватрене мрље. А пресушили су извори и бунари, и свако живо биће је немо ишчекивало пропаст од жеђи. Само је једна девојчица плакала у сувим данима и ноћима који су се сливали уједно. Сузе су јој се разливале по њеном милом лицу, и пристизали су анђели да је утеше. Прикупљали су у небески пехар мноштво њених суза, и љуљушкањем успавали девојчицу. Ујутру је девојчица поред своје постелье нашла плави пехар, машила га се ожеднела. Готово да га принесе сувим уснама, али јој је магловито пала на ум стара бајка коју је чула од своје баке. На рубу града био је бунар, где су негда зујкале пчеле, долетале птице и лептири, а наоколо увек цветали тулипани. Људи већ одавно нису долазили на бунар, та из зидова кућа близгала је вода. Бака је рекла да је то најважнији бунар на свету. А зашто, тога се више нико није сећао. Девојчица је усталла, и пошла у својој хаљини на плаве тулипане. Прошла је кроз пуст град носећи плави пехар. Када је приспела до бунара, своје сузе је сасула у бунар. Тада су шикнули сви извори на свету, реке и језера су се

напунила пијаћом водом, а само су се мора својом сланом водом сећала девојчицних суза. Овај бунар беше бунар љубави.

Друго вече Цврчак и мрав

Бајку свако некако зна. Мада се бајка не завршава сасвим онако како су то испричала господија Лафонтен и Хајноци. Време је да сазнамо шта се одиста забило. Беше врело лето. Мрав је неуморно радио на њивама. Не штедећи се вредно је неговао своје баште, и марљиво прибирао резултате свога рада, производе, плодове које је искупио радом на земљи. Док је радио, мислио је на зиму, на оно време када ће се повући у ону кућу коју су му оставили радни прети, и где ће с благом лета хранити своје малишане, и читати им просветљене бајке из књига које су написали древни мудраци. Одједном тек чује звуке виолине, погледа, протрља очи замагљене знојем, и угледа драгог пријатеља, цврчка. Цврчак лежи на ивици ливаде испод хлада дрвета и на својој старој виолини свира дивну песму. Чак се и Сунце зауставило на небу, још је жешће пекло, а шеве су немо кружиле изнад ливаде. Музика снагом испуни срце мрава па је још марљивије наставио да ради. Потом је стигла зима, и мрав је сваке вечери у тошој кућици, после укусне вечере, читao својим малишанима. После бајке његов пријатељ, цврчак, који је становao с њима, свирао је песме које још нико чуо није. Потом је стигло лето, а потом опет зима. Тако су живели годинама. Једном у рану јесен цврчак је отпотовао, своме пријатељу, мраву, само је рекао да је дошло време и мора да иде. Јако их је болело срце, чинило им се да се никада више неће видети. Немо су се растали, само су сузе у њиховим очима говориле оно што су могле рећи. Потом је дошло лето, а онда опет зима. Мрав је сваке вечери палио свећу, и када је завршио читање, заједно с малишанима је посматрао је пламен свеће који је поигравао на мелодију коју никада нису чули. Једног хладног зимског дана приспео је телеграм. Цврчак јавља да дођу у Париз, где приређује највећи концерт свога живота, и све је средио, само да дођу. Мрав је са својом породицом пошао на пут. Сусрет двојице пријатеља био је тих, само су сузе у њиховим очима говориле о радости. После концерта цврчак је позвао пријатеља, мрава, у гардеробу. И тамо је допирао аплауз којем није било краја. И тада је цврчак рекао своме пријатељу, мраву: "Чујеш, умножила се

наша радост. Она бића тамо постаће људи тек ако раде као мрав и живе као цврчак. Чини ми се..."

Треће вече Пољубац

Ова се бајка не може причати, најбоље је читати. Јер је могу доживети само мушкарац и жена који живе одговорним животом. Када је заједно доживе, јер посебице није могуће, појављује се бајка, али је не могу испричати. Могу је се сећати, што, наравно, не може успети, зато је много боље ако је опет и снова доживе. Разуме се, постоји бајка о рађању пољупца, коју је боље да нико не зна, јер као што већ рекох, цео свет заблистако је својом есенцијом на божански начин доживе мушкарац и жена који припадају једно другоме. Али каква је то бајка која се не може причати, само читати? Усамљена бајка. Зато ће свако боље учинити ако сада не буде читати даље, него нека загрли своју љубав, и скупа поново доживе рађање пољупца. Будући да нико не може да завири у пољубац, зато оно што овде следи јесте усамљена и једнострана бајка о пољушцу.

*

Негда, први пар људи није још знао за пољубац и нису се ни међусобно знали. Јер су њих двоје били једно у Царству божијем. Живели су у блаженству вечног живота како би Бог могао да ужива у њима. И дивили су се благу природе, даровима Бога: Сунцу које се рађа, музичи звезда, блиставилу дрвећа и цвећа, сјају вода и животној радости кратких животиња. Живот првог пара људи беше бескрајно путовање по земљи дароване радости. Једног дана, шетали су рука у руци по бескрајној ливади дивећи се цвећу поје је поигравало под поветарцем. Одједном тек виде како две црвене латице узлете према блиставој плавом небу, и започнују кружни плес на музику тишине. Потом виде како плесачи и нису латице, него нека другачија бића, и пошто у једном трену овде, а у другом већ онде лепећу, зато их назавше лептирима. Два црвена лептира су пала на један лист, и како су дахтали, личили су на најмешене усне пара људи. А потом, у једном трену дијамантског блеска постадоше једно и нестадоше на небу.

Када је пар људи уместо с дрвета живота убрао и јео плод с дрвета знања, тада су се они раздвојили, стиже време и невоља, јер знање

није доволно за потпун живот. Од тада су покушавали да се сете оног трена када су видели црвене лептире да постају једно и лете на небо.

Четврто вече Недовршена бајка о блаженству летења (једном ћу је до краја ваљано испричати твојој пижами)

Једном пару ласта се излегоше три лашчета. Највеће од њих, ластавица научила је од оца како се може летети све више и више. Отац је колонији ласта градске четврти изградио велико заједничко гнездо, а ластавица је помагала у неговању осталих лашчади. Много је путовала, у далеке крајеве, научила ластавицији језик других држава, а на другим путовањима већ веома млада предводила је јата ласта. Њену благу природу, љубазност, тиху песму и витки стас волеле су све ласте. Током једног далеког путовања, када је летела заједно с јатом на далеко острво, које је у мору настало од пољупца Бога, сусрела се с ласцем који је побудио њену пажњу. Било колико да је испитивала своја осећања и мисли, није могла да разазна шта је толико привлачи њему. После повратка кући ластац је долетео у близину гнезда породице ластавице и немо је посматрао девојку. Посматрао је сваки њен трептaj крила, мотрио сваки њен радиј трен. Једног дана ластавица долете до ласца и упита га:

- Речи ми, шта хоћеш од мене, речи, шта би волео да ја будем теби?
Ластац одговори овако:

- Јако те волим, желео бих да те научим блаженству летења, буди ми у томе друга.

А ластавица му на то рече:

- Живот ми је веома леп, и сада сам срећна, знам да летим према небу, и знам да ће једном неко доћи с којим ћу одлетети недалеко одавде, изградићемо гнездо је волећи се отхрањиваћемо нашу лашчад.

Ластац јој поправи неколико белих пера на крилу и рече:

- Ти си најлепша девојка коју сам игда угледао. Ти летиш најпрецизније и најчистије према небу од свих оних с којима живим скупа на земљи. Не познајем блаженство летења, волео бих да те научим.

- Па како да ме научиш оно што не знаш? - упита ластавица.

- Заиста ће знам, само желим... Једном ми је Господар Неба рекао да нећу сазнати за блаженство летења све док не нађем ону

ластавицу која је орина да ме поведе или пође са мном до њега. И ако једног дана наша срца заједно закуцају, тада ћемо се једним јединим замахом крила наћи код њега, и тада ћемо сазнати блаженство летења.

Ластавица је нутала. Њено малено срце је панично било испод финог паперја. У његовом гласу осећала је позив који раније никада није чула, и није знала шта да ради. У целом свом досадашњем чистом животу увек је знала шта је исправно, а шта није. А сада није добила одговор од Господара Неба. Да ли да остане или да иде. Насмешила се и суза заблиста у њеном плавом оку, суза која је личила на кап росе на ливади, коју нико не види.

Ластац је пољуби и рече:

- Овде ћу те сачекати.

Прево с мађарског

Сава Бабић

Лајош КЕСЕГИ (KÖSZEGI), филозоф, есејиста, архитекта, уредник. Рођен је 7. новембра 1956. године, у 1 и 30 после поноћи, у Девечеру. До сада објавио две самосталне књиге есеја: *Не буди далеко!* (1993), *Дијамантна тестера сутре* (2000) и уредио више књига и посебних бројева часописа. Професор је на Ахитектонском факултету у Веспрему, као и уметнички директор веспремског позоришта. Велики зналац Ничеа, Хамваша и Гурдијева. Недавно је написао прве четири бајке и послao ми их мејлом; нису објављене на мађарском; ово је његово прво објављивање на српском језику.